

Vjenceslav Novak

Tito Dorčić

eLektire.skole.hr

I

Ribarstvo je tamo od starih vremena bilo u rukama Dorčićâ. S njihovom se obitelji ono toliko sraslo te im je u ustima naroda pomalo nestajalo obiteljskoga prezimena jer su ih voljeli zvati Ribarici. Kad bi se iza oca našla u obitelji po dva ili tri odrasla sina, tad bi vrijedio običaj da poglavicom ribara bude najstariji brat, a ostala braća, ukoliko već nije su bila u drugom kakvom zanatu, ribarila bi u njegovoj službi. Od lovine im se računao dio kao što i svakom drugom ribaru. Bilo je Dorčićâ iz te obitelji i u drugim zanatima, ali svi su se držali mora: bili su mornari, brodari, nostromi ili u službi kod pomorskih oblasti.

U doba u koje naša pripovijest pada, bio je poglavicom ribara Andrija Dorčić. Naslijedio je svog pokojnog oca, također Andriju, kad mu je bilo dvadeset godina. Ali mladost njegova nije smetala da mu se u službi pripravno pokoravaju i oni stari ribari koji su ga na svojim rukama odgojili. Uviđali su da je Andrija svojom ozbiljnošću, ribarskom i mornarskom vještinom vrijedan očeva nasljedstva. Zašto su ga još voljeli ribari bilo je to, što se nije nećkao osobito u strogoj zimi ili za nagle oluje ni najtežeg ribarskog ili mornarskog posla da pomogne ribarima.

Iza oca ostala je s Andrijom mati, starica od pedeset i šest godina, poznata u gradu pod imenom Mare Ribarice. Bio je u Andrije jedan stariji brat i još starija sestra. Bratu se zamio trag još pred petnaest godina negdje u Americi, a sestra se udala na Rijeci za nekog radnika na škveru. Poslije je njezin muž na svoju ruku gradio nove barke i radio na brodovima, a posao mu je išao toliko od ruke te je za nekoliko godina mogao kupiti tik do grada dvokatnu kuću. Ta je sestra dobila svoju prćiju kod udaje, i tako je ostao mladi Andrija sâm gospodar svega očinskoga imutka. Bile su to razne ribarske sprave, jednokatna kuća s prizidanim spremištem za mreže, a nedaleko od grada vinograd koji je nosio prosječno šezdeset vedara izvrsnoga vina; - a bilo je u nekoj željezom obitoj škrinjici i gotovoga novca i sigurnih obveznica i starinskoga zlata, ali to se u obitelji držalo tajnom.

U svojoj dvadeset i petoj godini oženio se Andrija nekom Lucijom, služavkom u vrlo uglednoj kući trgovca Dabića. Ta je Lucija došla u službu k Dabićevoj gospođi kad joj je bilo petnaest godina, iz jednog susjednog primorskog sela i ostala u kući sve do svoje udaje, to jest punih sedam godina. Kako je gospođa Lukrecija uživala u gradu osobit ugled po svojoj prirođenoj inteligenciji, energiji, razumijevanju gospodarstva i drugim vrlinama koje su se cijenile u ondašnjih gospođa, pa kako je njezina kuća bila na glasu i što se tiče držanja reda, poduke i strogosti kod služavka: bila je za Luciju izvrsna svjedodžba što je - osobito u posljednje vrijeme - više kao član obitelji nego kao služavka proboravila u Dabićevoj kući.

Kad je stara Mare dočula gdje joj je sin zapeo okom, bila je izborom zadovoljna. Glas o vrijednosti Lucije u gospođe Lukrecije dopro je u malenom gradu, naravno, i do nje. Ali nešto poradi svake sigurnosti a nešto i iz taštine, uputila se jedne nedjelje u svom polusvilenom crnom odijelu, s teškim zlatnim lancem oko vrata, s punim prstima prstenja i sa svilenim rupčićem u ruci gospođi Lukreciji. - A vratila se kući zadovoljna - tako je gospođa Lukrecija obasula hvalom Luciju!

- Mora se priznati - rekla je gospođa Lukrecija - da se i na djevojke iz boljih kuća rijetko namjeri sreća kao što je vaš Andrija. Njegovoj mladosti nema prigovora, a vaša je kuća

puna svega. Ali zato vam mogu mirne duše reći i za Luciju da je u svakom pogledu zaslužila takovu sreću.

I tako je doveo Andrija u kuću Lucu s nešto njezine prištednje, ruha i nadarenu od svojih gospodara.

Brak je bio sretan. Stara je Mare mudro ispitala i mjerila svako djelo, svaki korak i svaku riječ svoje snahe - i bila je njome zadovoljna. Po načinu i vještini kako je pripravljala jelo, kako je prala, krpala i gladila rublje i kako je redila kuću, vidjela je da je onaka gospođa, kao što je bila gospođa Lukrecija, nije uzalud držala sedam godina kod sebe. Sve joj je pristajalo u ruke, a u poslu je tiho pjevala i razveseljivala kuću svojom mirnom i vedrom čudi.

K tome nije mogla stara Mare da ne opazi i nježno milovanje Andrije i Lucije. Koliko bi se puta osmjehnula u sebi nutarnjom radošću duše koja se jedva zamjetljivo pojavi u očima, kad bi Andrija, zanesen svojom ljubavlju, govorio s njome o Luci i, naivno skrivajući pravu svoju misao, pitao: - Čini se da Luce razumije i taj posao... vi ćete to bolje prosuditi...

Gledala bi tada starica srećom obasjano sinovo lice i mislila:

- Vazda sam za svoga Andriju molila dragoga boga da bude sretan, pa me je, čini mi se, uslišao... neka mu je slava i dika!

Druge godine iza vjenčanja jedne ljute zimske večeri sjedio je sav uznemiren Andrija s dvojicom ribara u jednoj sobi u prizemlju. Njegovo je uho napeto pratilo svaki šum i svaki glasak iz prvoga sprata očevidno se vrlo uzrujavajući na svaki kret što se gore javio. Napokon - napokon spuštalo se nečije teško i tromo tijelo niz stube... Andrija je, drhtnuvši, pošao prema vratima.

A u sobu je ušla babica i pružila Andriji ruku:

- Dajte da pijem čašu vina u zdravlje vašega sina...

- Sin? - upita Andrija stisnutim glasom, a na lice mu se jedva protisnuo smiješak od silne uzrujanosti duše.

- Sin! Čestitam vam i pijem u njegovo zdravlje - svečano reče babica i dometne ispraznivši čašu: - Teško je bilo... Dijete je, bog ga blagoslovio, kao da su mu već dva mjeseca... A sad možete poći na časak gore da poljubite ženu i vidite sina.

- Ah, kakvo dijete! - rekla mu je i mati dočekavši ga uvrh stuba, a očevidno i ona sva zanesena sretnim događajem.

Protiv svim pravilima ondašnjih običaja bilo je dijete u kući devet dana bez krsta jer se ljuta januarska bura razmahala toliko te se nije dalo ni pomisliti da se dijete nosi u crkvu. Bura je rušila dimnjake, vitlala u zraku teškim dugama kao krpama i čupala iz zemlje s korijenjem stara stabla. Istom deseti dan sinulo je sunce u svoje pravo vrijeme iznad Vratnika, što je bio znak da su se napokon razišli oblaci što bi omotali visoku glavicu i slali ispod svojih mrkih krila u senjsku dolinu bijesnu buru. I plavetno more i nedaleki otoci i sva obala - sve je sijevnulo ispod vedrine milovidnim sjajem u punom zlatnom svjetlu. Mali zamasi bure hladnim ali savršeno čistim i prozirnim zrakom doimali su se duše kao da je pala neka kruta i zlobna sila i na njezino mjesto stupila blagost noseći izmorenoj zemlji počitak i radost.

- Hvala bogu, danas ćemo ga krstiti - rekla je veselo stara Mare već ranim jutrom sinu i Luciji.

Djetetu su kumovali gospođa i gospodin Dabić, a za krštenje poslala je gospođa kuma krasnu opravicu u kojoj su se krstila njezina djeca, s porukom:

- Neka bude sjajno kad je prvi sin...

Poslije podne po tihom zimskom danu odnijelo se dijete svečano u crkvu.

Kad je neka Malčika Klarička, žena koja već dvadeset godina nije propustila nijedno vjenčanje, krštenje ili sprovod da ga svojim kritičnim okom ne promotri - kad je ta Klarička kod krstionice vidjela u kakvoj se opremici donijelo na krst Dorčićevo dijete, uzburkala se njezina duša u svom dnu. Vraćajući se iza krštenja kući, uzdisala je ulicom i prosvjedovala kao ne mareći za prolaznike nego žigošući zlo poradi samoga zla: - Kako bi nam bog dao dobro kad se ribarska djeca nose onako gospodski opremljena na krst? Da što je Dorčić nego ribar, a mati djeteta zar nije do juče prala tuđe suđe? O, nespodobe, o grijeha, o zla! Kako gospodin bog ne udari strijelom ovoliku opačinu...

Predavajući dijete majci, reče gospođa Lukrecija:

- Odnijeli smo iz kuće poganina, a vraćamo se s kršćaninom Titom, biskupom. Evo ti ga, goji ga u strahu božjem, da ti bude danas-sutra na diku i radost.

Ganuto se zahvaljujući, primili su Andrija i Lucija iz kuminih ruku dijete obasuto darovima. I babica je s osobitim zadovoljstvom opipavala svoj džep, a odmah zatim počela je u prvoj od dviju soba u prizemlju gozba.

Za gornjim stolom sjedili su kum i kuma sa svojom osamnaestogodišnjom kćerkom Olgom, milokrvnom crnkom koja je odnedavna zaručena s jednim višim upravnikom kod Krajiške uprave u Zagrebu. Zdesna gospođi sjedio je kapelan Mirko, domaće dijete, veseljak, koji je osobito kod nižih razreda građanstva obavljao sva vjenčanja i krštenja jer se kod gozbe znao svojim razgovorom, pjesmom i šalom posve prilagoditi čudi i običajima svojih ljudi. Do kapelana sjedila je babica, velika pedeset i petogodišnja žena energične čudi i krupnoga grla. Kod krstitaka vodila je, što se razgovora tiče, uz kapelana Mirka glavnu riječ. Do tih gostova sjedilo je troje domaćih ljudi: stara Mare, Lucija i Andrija. A do njih poređalo se šest Andrijinih ribara s četrnaestogodišnjim pomoćnikom - svi izim dječaka u crnom svečanom odijelu.

Pošto se iza molitve ustanovilo da ih nema kod stola trinaestero, započela je gozba tišinom prekidanom zveketom jedala i gdje kojom poluglasnom plahom besjedom najbližih susjeda. Iako su bili sve sami domaći ljudi, ipak se nijesu mogli dugo snaći u zajedničkom društvu oko jednoga stola. Još je intimnom, veselom i slobodnom razgovoru bilo na putu ono ceremonijalno svečano što je udaralo biljeg svemu društvu daleko više vanjstvom nego nutarnjom potrebom ili uvjerenjem; voštane svijeće u nerabljenim brončanim svijećnjacima, kristalno stakleno posuđe - sve doneseno iz kumine kuće - pa umjetno saviti bijeli ubrusci. A onda način nuđenja kad su zaređala jela u finim porculanskim posudama... Otvoreni, svjesni ljudi, kao što bijahu ribari, sjedili su kod stola čisto smeteni, izvrgnuti gospodskim pogledima kako nespretno zahvaćaju neobičnim žlicama jelo iz zdjelâ i kako nevjesto barataju u rukama teškim srebrnim jedalima nastojeći da mjesto svoga rođenoga načina režu hranu i nose do usta zalogaje poput gospode na gornjem stolu. A smetenost ribara djelovala je opet svojim načinom na gospodu i dugo - dugo je bio stol hladan bez topline koja daje života i razveseljuje srce.

Izgovorilo se već i nekoliko zdravica - započeo je po starom običaju kapelan Mirko - klicalo se i ispijalo na ponuku stare Mare nadušak, a hladnoća je još sveđer provijavala društvom. Pokušalo se i pjevati, ali grla bijahu stisnuta, pjesma prisiljena kao da nitko nije smio sebi dozvoliti da mu se glasovi pjesme slobodno i snažno vinu iz duše.

Kao što u stroju gdje se napokon skupilo dovoljno pokretne sile, počne da se javlja život u cijevima, polugama i kotačima, tako je pomalo ali krepko počeo da oživljuje stol živahnim žamorom i slobodnim kretnjama. Kapelan Mirko već je našao svoj pravi ton, jer je,

nazdravljajući roditeljima prvoga djeteta, zaželio sretan i stalan nastavak, ali ipak bez onakvoga blagoslova kao što se pokazao kod poštovanoga člana stola, ribara Kajetana Cazlina, kojemu se u razmaku od četrnaest mjeseci rodilo četvoro djece, dva puta po dvoje.

- One se je godine lovilo mnogo lokarada, to je krivo - primijetio je na to kum.

I rastao je i žamor i smijeh, i sve se slobodnije miješao razgovor gospode i plahih ribara, i sve brže praznila se boca za bocom žarke domaće kapljice iz Andrijina vinograda.

I stara Mare, koja je sjedila isprva skromno, gotovo bez riječi, izim što je nukala na jelo i pilo - i ona je najednom počela oživljavati. Njezino staro lice stalo se rumenjeti toplim rumenilom, i mjesto pojedincu, ona je, ušavši u ulogu domaćice, vikala svemu stolu:

- Ne pijete, pa kako ćete da budete veseli?

I raslo je veselje, i slobodnije orila se pjesma, i sve obilnije i slađe tekla je žarka kapljica na obilnu večeru. A kad je netko od ribara intonirao nesigurnim glasom pjesmu iz kola: »Primorkinja konja jaše« - čisto su slatki glasovi stare pjesme elektrizirali staru Maru: - Uh! - kliknula je udarivši šakom o dlan - evo najedanput ćutim da su mi se noge pomladile za trideset godina. Dete, ljudi, da s vama večeras još jednom prije smrti zaigram u kolu.

Prva je prihvatila babica, a kapelan Mirko, mignuvši Dabiću i gospođi Lukreciji, obratio se staroj Mari s prijedlogom da se poigra i pauna.

- Hoćemo, zašto da ne igramo? - odlučno je prihvatila stara Mare. - Ja ću prva u kolu i poljubit ću vas evo ovako - reče i skoči kapelanu, uhvati mu se ramena, i dva se sočna, čvrsta poljupca začula kao da su dvije prezrele kruške pale na pod.

Ali kolo se nije zaboravilo. Isprva plahi mlađi ribari vikali su sad smjelo prema staroj Mari: - Parona, kolo, ne zaboravite na kolo!

A tad se njihovoj želji pridružila svom svojom energijom babica, pa kapelan Mirko, pa gospođica Olga, njoj za volju i sam Andrija - i sve se diglo od stola izim dvaju starih ribara i kuma Dabića koji je sumnjao da li će njegov prilično ugojeni trbuh pristati, što se skoka u kolu tiče, u red sa spljoštenim trbusima ribara. Gospođu je Lukreciju već odveo Andrija, a gospođicu Olgu kapelan, kad se gospodin Dabić još uvijek nećkao pristupiti u kolo što se skupljalo u susjednoj sobi odakle je na otvorene prozore dolazio gostima svjež uzduh. Napokon je pristupila k njemu sama Lukrecija i šapnula mu:

- Pođi na časak... stara je Mare malko pripita pa bi mogla uzeti za uvredu...

I ganulo se kolo, isprva lagano, praćeno još pridušenim glasovima starinske pjesme. Ali što dalje, vrtjelo se življe, dok nije kod opetovanja svakoga stiha zajuškao neki mladi ribar grlom i snagom kao da strijela presijeca zrak. A osmjeljeni ostali ribari udarahu po određenom ritmu nogama o pod, da se stara kuća stresla iz temelja.

- Ovako mi se dopada - rekla je veselo Olga kapelanu, a gospođa je Lukrecija s osmijehom ali i sa strahom opomenula ribare da će se srušiti kuća. - Neka, gospe! - prosvjedovala je stara Mare zaduhavši se u kolu. - Ne bojte se za kuću, zidana je od čvrstog kame-na. Neka udaraju, neka prevrnu sve u kući, samo da je veselo na današnji dan!

Vratili su se k stolu zaduhani i znojni. Dugo se nije čula ničija glasna riječ; na svačijem je licu lebdio smiješak, a u tom smiješku bila je izražena ugodna umornost od igre.

A tad se digao između ribara najstariji. Kuzma Vodarić. Bio je šezdesetogodišnji starac, čovjek visok, jakih, ali starački tromih uda. Njegovo lice s velikim nosom, neurednom bradom i brcima sjećalo je na realistična lica Isusovih ribara na nekim starijim slikama.

Bilo je još krepko lice pomlađeno večeras toplim rumenilom. U gustoj crnoj kosi kao da nije bilo jošte bijele niti.

- Ako mi je dopušteno, rekao bih i ja kod ovoga poštovanoga stola dvije besjede - počeo je Kuzma.

Svi su mu odobrili, a Kuzma je nastavio govoriti:

- Ja nijesam bio u školama, nijesam ni pismen (kao što nije nijedan od nas ribara) pa ne znam govoriti kao vi, gospodo, koji ste učeni i koji ste u svom životu gledali i slušali drugačijih stvari nego mi ribari, priprosti ljudi. Ali što rečem, neće možda biti ni tako ludo, a vi mi, gospodo, sudite i primite za dobro.

- Bilo mi je dvanaest godina kad sam kao evo ovaj dječak došao k ribarima. Poglavica nam je bio Andrijin djed Bartol. Nije bio osobit ribar, ali dobar čovjek. On je plovio s velikim brodovima po vanjskim morima, a preuzeo je na se ribarstvo kad mu je umro naglom smrću stariji brat. Toga starijega njegovog brata ne sjećam se, ali djeda ti Bartola, Andrija, kao da gledam pred sobom: Bio je visok i mršav čovjek, kao što ste svi vi Dorčići, brijao je brk i bradu i pustio rasti dlaku... da oprostite... samo oko grla kao ogrlicu. U zubima mu je bila od zore do mraka kratka engleska lulica, i činio se na prvi pogled da je čovjek nedobar i ljut. A bio je vrlo dobar i svagda pun šale. Kad bismo se koji put izmori-li poslom do nemoći, on bi štogod rekao čemu bi se svi smijali i zaboravili muku. Tako je bio dosjetljiv. Izim računa on se slabo pačao u ribarstvo. Što god se radilo, bilo je po savjetu starijih ribara. S njim sam ribario osam godina.

- Iza njegove smrti preuzeo je ribarstvo njegov najstariji sin, tvoj otac i imenjak, muž naše čestite parone Mare. S njim sam ribario trideset i tri godine. Bio je ribar na glasu. Stariji bi ribari rekli da se ne treba sramiti svoga djeda, tvoga, Andrija, pradjeda, o kom se govorilo da bi prije ulovio ribu u mlaki nego drugi u moru. Bio je pošten, dobar i pravedan čovjek; zauzimao se za svoje ljude kao za svoju rođenu djecu. Velim: trideset i tri godine ribario sam s njim po ovom našem moru, a kad ga je bog pozvao k sebi, dobismo, Andrija, za poglavicu tebe.

- Sedma godina teče što sam s tobom, ali jedva su ti bile četiri godine, ja sam te učio kako se love šaranjici, plete povraz i privezuje udica. Nije te odgojila samo ova tvoja poštena mati, nego smo te u svom društvu odgajali i mi ribari. Nijesi se nikada od nas dao kao ni ovca od svoga stada. Bio si na moru dan i noć kao galeb, a kad ti je bilo deset godina, mi smo ribari uživali gledajući te kako si na moru sigurniji nego u kući pod krovom i kako si, izim nejačke snage, u svakom ribarskom poslu jednak nama koji smo u tom poslu vrijedili. Zato si, što se ribarenja tiče, natkrilio svoga oca. A što se poštenja i drugih kreposti tiče, budi na čast ovoj starinskoj poštena glasa kući rečeno da ti je pred svakim svijetao obraz i da te mi zato poštujemo i ljubimo kao svoga poglavara i oca ako i jesi mlad.

- Ali najveselije je, Andrija, moje srce što mogu danas ispiti ovu čašu u zdravlje budućega ribarskoga poglavice, tvog i Lucijina, ako bog da, najstarijega sina, koji će po starinskom običaju vaše kuće naslijediti svoga oca. Ja toga neću doživjeti jer sam star. Ali zato nije manje moje srce veselo, i ja velim: Neka ti bog s tvojom vrijednom Lucijom udijeli radost da ga odgojite gotova čovjeka; neka te u ribarskom znanju i vještini natkrili ovaj tvoj sin, kao što si ti, Andrija, natkrilio svoga djeda i oca; neka uđe u stope tvoga života, da bude, kao što mu je otac, svuda poštovan i viđen. Evo, kako sam umio, tako sam rekao. Neka me gospodin bog usliši, a vi, slavna gospodo, ne zamjerite ako sam po svojoj staračkoj slaboći govorio više nego što bih smio.

Burnim klicanjem primila se Kuzmina zdravica; svi su se tiskali da se s njime kucnu. Tek Andrija sjedio je prpošno i s porugljivim smiješkom oko stisnutih usta na svome mjestu.

U nemirnom pogledu njegovih očiju točila se neka nevesela misao. Istom kad ga je kapelan ponukao da se zahvali Kuzmi, ustao je i, uzdahnuvši, rekao kao preko volje:

- Po starinskom običaju ja se zahvaljujem na zdravici našega štovanoga starine Kuzme, jer znam da je stari i prokušani prijatelj naše kuće i da nam želi u svojoj duši dobro. Ali to mu kažem da neće doživjeti on a niti itko drugi, ako ja budem živ, da moj najstariji sin bude ribar... Zahvaljujem se i ispijam.

Sjeo je, a stol je zamuknuo mukom... Stara Mare gledala je pitajućim očima sad kuma i kumu, a sad kapelana Mirka.

Prva se javila babica:

- Da što će vam biti sin? - upitala je tvrdim, izazovnim glasom Andriju.

- Što bude... tek ribar neće! - s nekom zloradošću odvratio je Andrija.

- Činovnik? - jednakim je tonom pitala babica.

- Pa zašto da ne bude moj sin činovnik? - digao je glavu Andrija.

- Zašto da ne bude? I ja to velim: Zašto da ne bude? neka bude! Ali to vam velim, Andrija: Nikada mu neće biti dobro kao što je vama... Zavidjet će rođenomu bratu i svakomu tko vas mjesto njega u vašem poslu naslijedi.

- Besjede... prazne besjede - trpkio se smijao Andrija. - Činovniku osvane plaća svakog jutra pod uzglavljem, barata laganim perom zimi u toploj sobi, a čast mu se iskazuje svuda. A što je jadni ribar? Ribaru je neprijatelj bura, sunce i mjesec i svaki kamen na morskom dnu. Pa kako da zavidi činovnik ribaru? U tim besjedama ne vidim pameti.

- Ne vidite - žestoko je upala babica - jer ste oslijepjeli. Ima ljudi koji postaju sve mudriji što više piju, a vama vino uzima pamet. Sad ste se dosjetili nekakvoga gospodstva! Što vrijeđate boga? Vidjela sam u vašoj kući što se nikada nijesam nadala vidjeti: puni ormari, pune škrinje, puna kuća svega. A koliko sam puta primila dijete u činovničkoj kući, pa mi se dogodilo da nije bilo ni pelene da ga povijemo, nego smo ga, da ne blati krevet, zamatali u ubrusac kojim će gospodin otac brisati kod stola svoj gospodski brk. Kad sam vašoj materi donijela vijest da joj se rodio unuk, a tebi da ti se rodio sin, utisnuli ste mi svaki u ruku srebrni križak velik kao mjesečina. A kad čestitam činovniku da mu se rodio sin, on uzdahne: »Ah, molim vas, jedna briga više...« Uzdahne, samo da mi ne mora ništa dati. Eto, takva vam je činovnička kuća. Pitajte gospodina kuma, ja se kladim da nema u gradu činovnika koji nije zapisan u njegovoj knjizi. A tako su zapisani kod postolara, kod mesara, kod trgovca jelom... i kod vas bi bili da se riba prodaje na dug. A kad ste vi što u svoju kuću uzeli na dug?

Međutim je već stajao stari Kuzma pripravan da govori.

- Nijesam se nadao ovakovu odgovoru - počeo je Kuzma. - Svatko je u svojoj kući gospodar, pa zato ne dao bog da bih ja u tako važnim stvarima htio Andriju silom nagovoriti ili odgovoriti. Svatko neka radi po svom osvjedočenju. Ova kuća ima u svojim rukama ribarstvo našega grada bog zna od kojih starih vremena; nije nikada trpjela oskudicu, bio je na njoj vazda blagoslov božji, pa zato ne znam zašto se našem Andriji ribarija najednom tako omrazila. Treba sudaca, treba svećenika, treba učitelja, treba vojnika, ali treba i trgovaca, postolara i krojača, mesara i pekara. A da nije ribara, ne bi ljudi jeli ribe, a ipak je lijepa riba na gospodskom stolu rado viđena stvar, a sitna je riba glavni smok i začim hrani siromaha. Još ću reći: da nema seljaka koji ore i sije zemlju, mi ne bismo imali kruha koji je čovjeku glavna hrana i za koji se svaki dan bogu u molitvi preporučujemo. Hoću da kažem da je svaki čovjek po svom poslu i zanatu potreban u životu svih ljudi, i zato je jednako jedan kao što i drugi vrijedan časti i poštovanja samo ako je drugačije čestit i na svome mjestu čovjek. A što se ribara tiče, nemaju se oni zašto stidjeti svoga

zanata, jer gospodin naš Spasitelj - slava mu budi - uzeo je za prve svoje učenike siromašne ribare, i ribari su bili prvi apostoli koji su se razišli po svijetu da naučaju njegov nauk. Eto, Andrija, to sam ti imao reći, a ti... svoja glava, svoj gospodar.

- Bravo, Kuzma! - viknuo je kapelan Mirko preko stola. - Govorio si, ne bih bolje ni ja kojega su šesnaest godina učili školsku mudrost.

A Andrijine su oči sijevnule neukroćenim bijesom. Rekao je žučljivim, napetim glasom:

- Govorite što vas volja... ali ima i u mene i drugih a ne samo ribarskih misli.

- Rušiš u kući stari red - mirno je primijetio Kuzma - a to nije dobro ni sretno.

- Vi ste stara bena... - zamrmljao je Andrija.

- Hvala... treba primiti i to - ponizio se Kuzma.

A tad se potresao stol i zazveketalo staklo od jakoga udarca. Obje šake stare Mare ostale su kao prikovane o stol, a onda je viknula sinu gledajući ga oštrim pogledom:

- Dosta o tom! Hoćeš li da pokvariš veselje ove večeri meni i gostima? To se u našoj kući nije nikada dogodilo. Ti misli u svojoj glavi što te volja, ali i za najpametniju misao treba znati ako joj je vrijeme i mjesto da je kažeš. Ne dam izazivati boga, slava mu budi! Računaš i prepireš se s ljudima što će ti biti sin, a danas mu je istom deveti dan što je na svijetu. Neka najprije odluči bog hoće li živjeti.

Andrija se pokorno pokunjio, a mati ga je gledala s ljubeznim očima i s ponosom.

- Stara se slaže sa sinom - prišapnula je gospođa Lukrecija kapelanu.

A kapelan se nasmijao:

- Možda će joj unuk biti danas-sutra moj biskup!

- Andrija - rekla je na to stara Mare skroz drugačijim glasom kao da nije bilo one neugodne upadice: - Uzmi ključ od zgrade u pivnici pa nosi na stol boce što su zakopane u pijesku.

Andrija je smjesta ustao, a kapelan Mirko obratio se k staroj svojim veselim i vazda nasmešljivim licem:

- Kakvo vi to vino mislite? Da nije onakovo kakvo smo pili kod Andrijina vjenčanja?

- Samo je sada dvije godine starije - ponosno je odvrtila stara Mare.

- Idite vi s onim vinom! - prosvjedovao je kapelan.

- A zašto? - lukavo je upitala stara.

- Ubija i noge i jezik - odvratio je kapelan.

- Ali razveseljuje srce, moj gospodine. Pametniji ste od mene, ali recite što da tražite u životu nad veselim srcem? Gospodine naš časni, i vi, velepoštovani gospodine kume, stara sam, pa kad se zamislim što sam doživjela, vidim da su pravo vrijedili samo oni časovi kad mi je bilo veselo srce. I tuga mi je bila kadikad mila, dizala mi je dušu k momu gospodinu bogu, ali to su drugi razgovori. Pošteno čelo i veselo srce... to vam je sve; a kisanje i tugovanje, kavge i svađe... a! To je pokvarena hrana. Tako mislimo mi, starinski ljudi, pa zato se uživamo života kad god samo možemo.

I točilo se vino što ubija jezik i noge ali razveseljuje srce. Blagi duh ljubavi i veselja vladao je opet stolom. Kapelan se pobratio s kumom i zatim tvrdio da je u ovoga vina osobita čud: Pamet se od njega bistri, ali zapleće jezik. I doista - ni on ni kum nijesu mogli da izgovore »brate«, nego su govorili »bate«.

Srce je tonulo u veselju, u svijetloj zaboravi briga i tereta života.

- Tako to mola biti! - rekla je stara Mare babici, a babica je nešto odgovorila zaplećući jezikom još više nego stara Mare.

Tek je opću radost htio da pokvari ribar Jura s pridjevkom »Krpuš« . Bio je sitan, mršav čovuljak s plavom bradom i brkom, slabićak i plašivica, ali igrao je rado ulogu junaka. Inače poznat sa svoje zajedljive ćudi poradi čega je češće kod vina dobio batina. Večeras se uvukao između gospođe Lukrecije i kapelana i stao jedva razumljivim govorom dokazivati da se ovako dade gostiti u kući Dorčića, jer njih šestero ribara radi i gubi zdravlje za njegov džep po ljetnoj žegi i zimskoj studeni.

- Jura, odlazi na svoje mjesto! - opomenuo ga je kapelan uzalud nekoliko puta, a onda ga svojim jakim rukama uzeo za ogrlicu iza šije i iznio ga kao mačka svoje mlado iz sobe. Zatim su ga dva ribara otpratila kući da se ispava.

Malo pred ponoći digli su se na odlazak gosti gornjega stola. Andrija ih je sa dva ribara otpratio do kuće, a onda su se nastavili gostiti njegovi ljudi čas pjevajući čas šaleći se, a čas razgovarajući se ozbiljno i mudro kao da nijesu ni okusili vina.

Mljedno svjetlo zimskoga dana padalo je po zemlji kad je Andrija donio pred svoje goste posljednju crnu kavu i domaću rakiju.

II

Ja ne znam odakle to, ali ni sama ne puštam da na to dijete dune vjetrić - rekla bi stara Mare kojoj susjedi. - A kako sam svoje odgojila! Nije im škodila kiša ni bura, više su bili pod otvorenim nebom nego pod krovom... A evo ovo čuvamo i zamatamo... ma baš kao da mu nije suđeno da bude ribar...

Ovo bi dodala očito s nekom namjerom koja nije smjela da iziđe na sva usta. Bila je uvjerenjena da će jezici od samoga naslućivanja te namjere imati dosta posla, jer je i o tom bila načistu da je ljudskoj naravi bliža zavidnost nego ljubav bližnjega.

Prolazilo je vrijeme; stara je Mare otišla jedne zime bogu na račun, a Tito rastao. Čim je stao na noge, odmah se pokazalo da se u njem nije zatajila krv i narav oca, djeda i bog zna kojih dalekih pređa.

Sa svojom petom godinom plivao je i ronio po moru kao žmerak, znao uplesti povraz, privezati udice i olovo, naći crve i pogoditi pod kojim se kamenom skriva šaranjić. Učitelj mu je bio, kao što i ocu, stari Kuzma. On se u tih pet godina jako postarao i oslabio, mučila ga je neduha i kašalj, zlo gotovo svih starih mornara i ribara. Andrija ga je držao u svojoj službi više od samilosti nego što je bio od koristi. Na onoj strani gdje bi Kuzma s drugom dvojicom ili trojicom izvlačio mrežu, morale su vazda pomagati Andrijine ruke da se s druge strane ne dovikuje:

- Ej bolje, vi tamo! Zaostali ste za treći dio lancane...

Andrija, a po njem i Luci ja, prigovarali su Kuzmi da kvari dijete. A Kuzma bi odvrćao žalostivo:

- Pustite kad ga veseli... Pogledajte mu oči kad opazi u moru ribu, pa ćete vidjeti kako nešto u njima zaplamsa... sav se uznemiri, čini vam se da će se zaboraviti pa skočiti za njom odjeven u more. Koji se šaranjić doklati u dragu, njegov je. Nikada ga ne prevvari oko sve ovako nejaka. Drugi bi prisegao da je na morskome dnu duguljast kamenčić, a on zna da je to šaranjić koji se izvukao ispod kamena da se sunča. Pa zašto mu kratiti to

veselje barem sada dok još ne treba da zna za brige života? I ne koristi to. Tjeraj ti mladu patku od vode koliko god hoćeš, a ona će opet u vodu. Što je kome prirodno, ne da se to tako lako iščupati.

- Stara bena... - rekao bi zlovoljno Andrija Luciji. - Ostavlja ga pamet pa brblja koješta.

A Kuzma je govorio pravo. Ni grožnje ni obećanja nijesu mogla da odvrata maloga Tita od mora i ribarije. Živio je s ribarima kao da je član njihove družbe; kad nije lovio udi-com ili vršom, pomagao im je izvlačiti mrežu, motati u kolut izvučeno užo i privesti od jednoga kraja k drugomu ribarsku barku. Andrija se na to srdio ako i jest gdjekada rado čuo kako su svi ribari puni hvale o spretnosti njegovoga mladoga sina.

Uostalom Andrijina je i Lucijina ljubav prema Titu bila odviše jaka i prelazila - kao što se često događa kod jedinaca - u sljepilo a da bi bili pokušali odlučnije kratiti malome ono što je toliko veselilo njegovo srce. Zimi, kad bi Andrija u sobi pleo nove i krpao stare mreže, mali bi Tito stalno boravio uza nj, zanimao se živo za očev posao, naučio brzo plesti mrežu i onda pomagao ocu. Isto tako nije mu branio otac da pođe s njime ribariti udi-com ili noću tući ribu ostima pod svijećom. Kad je Tito dorastao za pučku školu, bio je već skroz upućen u sve tajne ribarskoga umijeća.

Sâm Andrija upisao je Tita i vodio ga svaki dan u školu. Ti koraci imali su važno i slavno značenje jer su imali da riješe veliko pitanje što je trajno kopkalo po Andrijinu srcu: - Kakav će se pokazati Tito za knjigu? - Da predusretne, koliko se dalo, neugodnu odgovoru, upisa Tita kod podučitelja Mrakovca odmah i u poškolu sa dva forinta mjesečne nagrade. A za dva tjedna već je ponizno pitao podučitelja:

- Kakav se pokazuje?

- Ne da se još ništa reći, još se moraju učiti djeca kako se sjedi u školi - odgovorio mu je podučitelj koji je imao osam forinta mjesečne plaće pa je i protiv svoga pedagoškoga uvjerenja smještao u prve počasne klupe onu djecu za koju su roditelji plaćali forintu ili dvije mjesečno u ime »poškole«.

Dva mjeseca iza toga odgovorio je Mrakovac na ponovni Andrijin upit: - Kako Tito?

- Rastresen je... samo riše neprestano po pločici svakojake barke i ribarske sprave... Kao da teško poima poradi te rastresenosti... Ali što jednom primi, to drži čvrsto...

A Andrija je, izvješćujući o tom Luciju, malko nakitio:

- Hvali ga učitelj... veoma ga hvali... A poslije da će biti još bolji jer da je još odviše djetinjast i rastresen...

A Titu je bila škola muka. Mati ga je morala mititi novčićima a otac novim povrazima da pođe u školu. Ali kad je bio dan zgodan za ribariju, nije pomagalo ni mito ni grožnja. I otac i mati izmučili bi se badava da ga dovabe s mora, a onda bi napokon rekao Andrija:

- A mi ga pustimo... Njegov je učitelj dobar, a kad dijete odraste, ići će radije u školu... sad on još i ne zna što je škola.

Kod učitelja bi ispričao Tita redovito s dodatkom: - Bio sam tako slobodan pa sam gospodinu učitelju poslao u stan malko domaćega vina da se zahvalim na trudu i brigi... Nadam se da neće biti zamjere...

Podučitelj Mrakovac bio je dva puta uzastopce loše sreće na učiteljskom ispitu, a zaljubljen... U Andrijinu vinu otkrio je neku čvrstu moć protiv jadnoga stanja svoje duše što je dolazilo od njegove zle sreće. Kad bi ga uveče samac pijuckao razmišljajući o svojoj rđavoj sudbini, stalo bi se najedared dizati u duši neko pouzdanje... težak mrak razgonilo bi neko milo ružičasto svjetlo; sred toga svjetla ugledao bi najednom sama sebe s učiteljskom svjedodžbom u ruci, a čarno blaženstvo zalivalo bi raskošnom srećom njegov život

jer mu je napokon ipak privoljela kćerka kapetana Stunića koju je siromah dosada bez nade do ludila ljubio...

Nije čudo što bi iz same zahvalnosti pao koji tračak toga ružičastoga svjetla i na Andriju i njegovoga sina Tita... Pa tako je Tito s pomoću preporuka očevih i s pomoću poškole došao i do četvrtoga razreda pučke škole.

Ali škola je ostala vazda crna strana njegovoga života. I sama rodna kuća bila je za nj sporedna stvar - tek more i morska obala njegovo rođeno tlo, njegova misao, njegovo čuvstvo. Tad je već - u desetoj svojoj godini - tukao ostima uz oca ribu pod malom svijetlom tako vješto te ribari veslači nijesu nikada ni pomislili da prosvjeduju protiv toga što je kod diobe ubijene ribe zapadao jednak dio i Tita.

U četvrtom razredu podučavao je djecu nadučitelj Tumanić. Pristar čovjek, visok i tanak, sa stalnom mrkom zovoljom na omršavjelom licu, bio je živa prilika vojničke službene pedagogije. Na njegovu jednoliku licu nikada nije zasjao tračak čuvstva koji privlači; na tom se licu mogao pojaviti samo osmijeh poruge, jadljivosti ili zloradosti. Za nj nijesu postojale slaboće ljudske naravi: školski život nejake, žive djece tekao je nepromijenjenom točnošću kao u redovima vojništva. Gdje se poremetio red, tu su vršile svoju dužnost šibe.

Dašto da Tumanić tim svojim glavnim pedagoškim sredstvom nije štedio ni Tita.

- Zašto je opet bio šiban? - došao bi k Tumaniću po razjašnjenje Andrija koji se zgražao s Lucijom što po nježnom Titovom mesu udaraju šibe iz ruku podvornika Fabijana koji je pred tom službom bio u vojsci kapral.

A odgovor je Tumanićev bio vazda isti: - Jer nije bio u školi a na ribariji je bio.

Jednom je dovela Tita u školu Lucija, spustila mu hlačice pred svom djecom i, odlijepivši mu s mesa neko lišće o kojem su joj rekly žene da izvlači vrućinu, pokazala Tumaniću žarkocrvene nabreknute masnice:

- Evo, ne može ni sjediti... - rekla je Tumaniću usprežući plač.

Tumanić je pogledao preko naočala što mu je pokazivala Lucija, i rekao hladno:

- Vidim... to je od šiba. Kad zasluži, dobit će ih opet.

Svojom materinskom dušom nije ona u prvi mah shvatila toliku bešćutnost prema njezinom djetetu. A onda je počutjela da se sukobila s nekom surovom silom proti kojoj nema u nje moći ni da je ukloni ni da je skrši. Oblačila je, klečeći na podu, Tita i tiho mu govorila dok joj je suza za suzom kapala na pod:

- Pokori mu se u svemu, jer vidiš da u njega nema srca...

A more je i život u njemu privlačilo Tita kao čarobnom snagom k sebi. Usprkos očevim i majčiniim molbama i neminovnim šibama izostajao je poradi ribarije iz škole. Jedna ribica kojoj bi bacio udicu odnijela bi svojom pojavom strah od ljutih šiba. Takva jedna ribica kao da je mogla očarati njegovu pamet, povukla bi za sobom svu njegovu misao, fantaziju i čuvstvo k morskome dnu gdje je pred njegovim očima vrvjelo još toliko života što su čekali svoj stalni konac od njegove ruke. Kuzma poradi staračke nemoći i trajnoga pobolijevanja nije više ni ribario, nije se ni za Tita zanimao, nije dakle mogao biti kriv Titu, kao što je Andrija prije sudio. Koliko god bi puta bio Tito šiban u školi, toliko bi se puta Andrija oborio na ribare što ga ne tjeraju od sebe kad vide da je vrijeme za školu. A ribari bi odvrćali ljutito:

- Vi ste mu otac, pa kad ne možete da mu vi zapovijedate, kako ćemo mu zapovijedati mi?

Napokon je došao željno čekani konac školske godine; mjesto straha od šiba što su ga Andrija i Lucija trpjeli jednako u sebi kao što i Tito, svitala je Titovoj budućnosti nova, veličanstvena zora: gimnazijske nauke.

III

Početak rujna, jedne nedjelje poslije podne, bili su kod Andrijine kuće u posjetima kumovi, gospođa i gospodin Dabić. Nesnošljivih žega nije doduše već bilo, ali dugački još dani bili su topli i suhi, o suncu vidljivo je dozrijevaao grozd. I te nedjelje okupali su se supruzi Dabić nedaleko od Andrijine kuće u zaklonjenoj dražici, a poslije kupanja ponudila je Lucija gospođu kumu bijelom kavom, a gospodina kuma sirovom butinom i časom domaćega vina. Sjedili su oko stola na žalu. Topao zrak nije se gibao, daleka pučina sjajno se prostirala svojom veličanstvenom tišinom, tek na samom žalu nježno je i jedva osjetljivo zapljuskivalo more na pličini po glatkom kamenju. Nad zidom što je zaklanjao luku isprepleli su se visoko u zraku križevi i konopi jarbola na brodovima što bijahu usidreni u luci. Na pučini bio je velik jedrenjak s razapetim jedrima; činilo se kao da se stalno smirio na jednoj točki u kanalu.

- Baš je ugodno - nekoliko je puta opetovao Dabić, a gospođa mu svaki put prihvaćala podavajući se slasti mirovanja u ugodnom osjećanju umornosti iza morskoga kupanja.

Još je sunce bilo visoko iznad otoka kad je gospođa Lukrecija zatvorila svoj suncobran i voljko udahnula zraka što je zastrujio od pučine pun morskoga mirisa. A taj čas pojavila se iza nedalekoga rta barka ribarica s Titom. Barka je plovila uz obalu stalnim pravcem kao svjesna životinja pokoravajući se odano vlasti maloga čovjeka što je sjekao vodu dvama vitkim veslima. Uzduž barke bile su položene ostve, a njihov okrajak, što je visio iznad barke, odrazio se u vodi vijugajući se pred barkom kao zmija.

- Eto nam Tita - rekla je gospođa Lukrecija, naviknuta gotovo svaki put kad bi se ovdje u posjetima našla da se Tito u ovo doba po prilici vraćao s ribarije.

Međutim je Tito opazio svoje kumove i, sjetivši se opetovanih očevih i majčinih opomena da se preda njih ne pristoji izići bos, poluodjeven i sav zaudarajući po ribi, zamaknuo je s barkom za najbliži rt da se u dražici okupa i odjene.

- Tito se naužije ribarije - primijetio je Dabić - a kako se on to samo izvještio! Vidi se da ga očevo zanat zanima.

- Još ovo malo dok počne škola - rekao je na to Andrija - a onda treba postaviti na ribariju križ. U latinskim će školama¹ biti malko drugačije nego što je bilo u malima.

- I vi ste s njim naumili stalno u gimnaziju? - upita Dabić.

- Gospodine kume, a da kamo ću s njime?

- Hm... - Dabić je udarao prstima po stolu; na njegovom zamišljenom licu čitao je Andrija neku neprijatnu misao s kojom nije htio jasno na vidjelo.

- Vi, gospodine kume, kao da to ne odobravate? - upitao je.

- Andrija, da vam otvoreno i bez zamjere kao vaš stari prijatelj i kum rečem: Ne...

- A ja ne pojmim zašto ne - grkim, gotovo uvrijeđenim glasom pitao je Andrija.

¹ *latinske škole* - naziv za škole u kojima se uči latinski jezik, tj. za gimnazije

- Zato kume, što mu eto možete namrijeti sigurno mjesto u životu... Recite iskreno: što vama fali?

- U kući, bogu hvala, ništa... Ali moj posao i vaš posao... ili posao svećenika ili činovnika... Razlika je to! A što na primjer vrijedi moje ime u gradu? Posljednji pisar u magistratu čeka da mu ja prvi skinem kapu... a ni u društvo uglednijih građana ne pristajem. Da se narinem, gledali bi me preko ramena: Ribar... kako je on ovamo dospio?

- A, to vas boli, kume! Ali ne sudite pravo. Što se tiče magistratskih i drugih činovnika, svuda su oni jednaki gdje je građanska i politička svijest naroda još uspravna: drže o sebi da su izabran stališ i zahtijevaju od građana strah i poniznost. Zar mislite da meni u tom pogledu ide bolje nego vama? I od mene čeka ovaj najmizerniji činovničič da mu se prvi poklonim, a njegova i tolikih njegovih pretpostavljenih djeca ne bi imala hlača da nije moje knjige... A građani... oni vaše ime spominju s poštovanjem.

- Samo tako, gospodine kume... Sjetite se posljednjih izbora u gradsko zastupstvo... Dva mjeseca nijesu se mogli nagoditi oblast i građani za kandidate: Jedan nije bio u volji magistratu, drugi župniku, treći građanima, četvrti odan piću, peti prezadužen i tako dalje. Svakoga su đavla i zaboravljenog bogalja spominjali... mojega imena nije se dosjetio nitko: gdje bi ribar spadao u takovo odlično društvo! Pak da ja svoga sina izložim takvomu poniženju, a bog mi je dao njega jedinoga? Nikada, gospodine kume, nikada! Tko mi to savjetuje, taj nije prijatelj meni ni mome sinu... A da zašto ste vi, gospodine kume, dali svoja dva sina u škole? - izazovno je upitao odahnivši.

- Nijesam da budu činovnici. Bit će obadvojica ono što sam i ja... trgovci, ali morali su u više škole jer su danas druga vremena za trgovački posao nego što su bila onda kad sam ja počeo trgovati. Ja sam došao kao naučnik u trgovinu čim sam svršio pučku školu. Poslije sam imao učitelja koji me je učio njemački i talijanski i dao upute u vođenju trgovačkih knjiga. A da naučim trgovačko dopisivanje, morao sam svojom rukom prepisati cijeli godišnjak gospodareve korespondencije u njemačkom i talijanskom jeziku. Drugo se onda od trgovca nije zahtijevalo, a tko je i toliko znao, bio je na glasu kao vrlo izučen trgovac. O trgovcu se inače mislilo da je dosta ako zna pošto je neku robu kupio, pa da bude u njega vještine, okretnosti ili makar lukavosti da je što skuplje proda. U našim krajevima trguje se većinom i danas tako. Mi naručujemo robu najdalje, recimo, iz Trsta poradi loga što ne poznamo šira tržišta i što nemamo s njima sveze. Tršćanski nas trgovac ima zato sasvim u svojoj ruci. Pošalje nam robu kakvu hoće, i udari joj cijenu kakvu hoće. Ako je besavjestan, on vara nas, a mi svoje kupce. To je samo jedan primjer. A tako, vidite, neće vazda ići ni u nas. Zaostali smo, a naši ljudi udaraju samo u veliku politiku; da se narod ekonomski podigne i dođe do primitivne političke svijesti, ta briga kanda im je ispod časti. Ekonomska pitanja gledaju se i rješavaju samo sa stanovišta lične koristi ili najviše s gledišta lokalnih probitaka. Ali ostavimo to... Može preokret da nastane preko noći. Eto već ima više godina što s hrvatske strane neki naši ljudi zahtijevaju odlučno izgradnju željeznice Karlovac-Senj da se gornja Krajina spoji s morem. Mađari se opiru jer bi ta željeznica s jedne a ona od Zemuna do Zagreba s druge strane križala njihove račune. Ali kako hrvatski narod ima velikih zasluga za državu, bila bi velika nepravda kad bi se štitila samo korist Mađara, a za našu štetu! Da dođe do gradnje te željeznice Karlovac-Senj, onda, Andrija, nećemo za godinu dana poznati ovaj kraj. Silan bi tu nastao promet s mora i s kopna. Tu gore iznad vaše kuće kažu da bi bio kolodvor. Vaša bi se kuća izravnala sa zemljom, ali vi biste uhvatili za nju lijepu odštetu. Na ovom kamenitom brdu iznad nas uravnalo bi se tlo i digla golema zdanja i skladišta; tuda bi se neprestano kotrljala željeznička kola, zvižduk strojeva rezao zrak, ljudi bi se u poslu komešali kao u mravinjaku, nastao bi život kakvoga još nije gledao Nehaj. A nas dvojica ne bismo

sjedili ovdje gdje sada sjedimo. Luka bi se proširila skroz onamo do prve drage; ovaj žal i sva ova grebenasta obala pretvorila bi se u zidanu obalu na kojoj bi vrvjeli u zaglušnoj buci ljudi i marva, kola i vagoni, jedni pretovarujući jednu robu iz željeznice u brodove, a drugi iz brodova u željeznice drugu robu. A uz obalu digla bi se skladišta, palače, trgovine, pomorski i trgovački uredi, pisarnice i bog ti ga znao što ne! Svjetske trgovačke kuće podigle bi ovdje svoja skladišta robe i poslovnice i držale ovdje svoje zastupnike... ukratko: naše bi mjesto postalo svjetskim tržištem s kojim bi se računalo na velikim tržištima domaćima i susjednih država. Naši trgovci, kakvi su danas, ne bi se mogli u takvom prometnom poslu održati; njih bi ugušio jaki val svjetske trgovine. Na takvim tržištima mogu se održati samo naobraženi trgovci s jasnim pogledom u tok i pravac svjetske trgovine, inače ili moraju pasti do neugledna kramara ili biti na vlastitom tlu sluge tuđih gospodara koji su ih oborili svojom glavnicom, znanjem i kulturom...

- Nu, Andrija, uviđate li sad, zašto sam, gledajući sve to pred sobom, dao izučiti svoja dva sina više trgovačke nauke?

Andriji je međutim lebdjela pred očima zanimljiva slika preobraženoga grada i okolice, kako ju je nacrtao Dabić, ako dođe do izgradnje te željeznice. Već je dapače tri puta povisio u sebi svotu što će je zatražiti za svoju kuću dokazujući da je s tom kućom po starosti zanata skopčano neko posebno pravo na svu dragu što se sterala pred njom.

Iza Dabićeve upita kao da se prenuo:

- Dobro je to, gospodine kume - trpko se smiješio. - Ali zar su škole samo za gospodsku djecu, a moj sin da ostane prosti ribar, kao što mu je bio otac, djed i pradjed i što ja znam dokle to ide!

- Ovo ću vam reći, Andrija. Da sam ja poglavica ribara pa da imam ovako jedinoga sina koji se od temelja razumije u moj posao i bavi se njime od ljubavi, ja bih ga sad, pošto je svršio pučku školu, uzeo k sebi u posao. O tom ne sumnjam. Ali uzeo bih mu učitelja koji bi ga pomalo vježbao u računanju, a i u drugim potrebnim stvarima. A onda, Andrija, ja bih se zanimao i raspitivao gdje ljudi i drugačije znadu loviti ribu a ne samo kao što je mi ovdje lovimo. Jer, Andrija, budi bez zamjere rečeno, meni se čini da je vaš način ribarenja još i danas onaki kako su Isusovi apostoli lovili ribu.

- Da se dade bolje, bili bi već i prije mene došli na to - mislio je Andrija.

A Dabić se opro:

- Nije to razlog. Tako je, vidite, mislio vaš otac, djed i pradjed... i zato je ostalo pri starom, sveđ isto, jer su svi redom, kao što ste i vi danas, bili uvjereni da se riba ne da loviti drugačije nego kako je love oni. A ja ću vam spomenuti samo jedan primjer. Više puta ste mi pripovijedali da dođe godina kad je more puno lokarada, ali da se ne da pod svijeću ni pod koji način. Tome je, Andrija, nešto uzrok, i gdje god se taj uzrok pojavi, ne da se riba loviti. To se bez sumnje događa gdje god se lovi morska riba, pa ljudi na raznim stranama razmišljaju: Što je zapravo uzrok da se ne da ove godine loviti? Razmišlja se o tom na sto strana, danas, sutra, godinu za godinom, dok ljudi ili razmišljanjem ili slučajem ne otkriju pravi razlog. A kad su ga našli, odmah traže i sredstvo da ga svladaju. U tom se i sastoji napredak ljudstva. Bog je čovjeku dao razum da traži, sudi i obraća prirodne sile i pojave prema olakšici svoga života. Životinja provodi svoj život jednako kao što ga je provodila pred tisućama godina, ali ljudi ne ribare ni sto godina jednako... Evo, sjećam se, prošloga proljeća vidio sam u čitaonici veliku jednu njemačku slikanu novinu, bila je od početka do kraja puna slika i opisa izložbe... znate li čega? Ribarskih sprava u Hamburgu! Što velite tome? Eto do čega je došao napredni svijet... Koliko bi tamo naučili vi i vaš sin, to vi sebi ni pomisliti ne možete...

- Nije to za nas ni za naše krajeve - zlovoljno je primijetio Andrija.

Sunce je zalazilo za otok rumeno kao krv, razlivši odsjev preko svega kanala kao žarku crvenu rijeku. Veliki jedrenjak ulazio je u luku s engleskom zastavom na glavnom jarbolu. Po jarbolima, križevima i konopima penjali su se mornari i savijali jedra uz škripu i cvil kolotura. Svečana tišina prostirala se nadaleko; na moru i na kopnu brzo su se izmjenjivale bogate boje miješajući se s punim sjenama predvečeri. Osjetljivo hladna struja prožimala je zrak - svečano se pripravlja dolazak jesenske večeri na moru.

Kad su se napokon na cesti oprostili s kumovima, rekao je Andrija Luciji smrknuvši naglo lice:

- I taj se Dabić drži u pogledu Titova školanja kao da mu je zavidan... Neka govore što hoće... a nijesu to pravi prijatelji koji bi me htjeli uputiti da je bolje biti ribar nego činovnik ili pop...

Na Miholje osvanule su u luci dvije barke ražom krcate lokarada - a kao čudo pronosilo se gradom pripovijedanje da je tolika lovina glavna zasluga nejakoga Tita.

Dan uoči Miholja imalo je posebno gradsko izaslanstvo da uredi neka pitanja sa susjednom općinom u pogledu međe. Sporova poradi međe obaju teritorija bilo je neprestano, bog zna od kojih vremena, a nitko se nije zauzimao da se jednom posve uredi to pitanje što je godinu na godinu stajalo tužbe, kazna, službenih izaslanstava, a i krvavih glava. Među gradskim izaslanicima našao se i Andrija Dorčić. Njegov je vinograd bio na samoj međi, granice između njegovoga posjeda i posjeda susjednoga općinara skroz određene. K tome je bio upućen u međaše i po svom ocu koji je opet znao za njih po tradiciji čuvanoj u obitelji koja je dakako kod svakog spora o međama bila interesirana kako će se riješiti. - Izaslanstvo je mislilo da će doveče biti gotovo, ali konačno uredovanje u krmopotskoj općini zateglo se do kasne večeri. Da se gospoda građani ne moraju strmom cestom po tamnoj noći vraćati kući, odluče čekati na mjesec koji je izlazio iza ponoći. Dotle su se smjestili kao gosti kod krmopotskog župnika, samo se vratio kući jedan općinski stražar, a po njem je poručio Andrija ribarima da mjesto njega preuzme mjesto na svječarici Kajetan Cazlin.

Okolo devete ure otisnula se svječarica na more. Ulazila je kao krvava baklja u golemu crnu grobnicu gdje počivaju heroji. Šaputljiv, a snažan mrmor tihoga mora javljao se stotinom zagonetnih glasova. Svojim crnim veličanstvom krilila se noć urešena dijademom zvijezda.

Na žalost su neki ribari polijegali a neki posjedali. Prate drijemno očima svječaricu što svojim rumenim svjetlom odmiče u neprozirnu noć nad pučinom. A uza to s dosadom slušaju Juru »Krpšu« koji još nije večeras prestao prigovarati tome što se od utrška jutros ulovljene ribe poslalo pô dijela bolesnomu Kuzmi Vodaricu. Jura neprestano dokazuje neopravdanost potpore i pita bog zna po koji put:

- A tko će dati meni ako ne radim? Što je staro i bolesno, neka odlazi... a ja ne dam otkidati sebi iz zuba da nahranim drugoga.

- Ne blebeći! - otrsao se napokon na nj netko od ribara.

Krvavo svjetlo ribarice stajalo je nepomično na jednom mjestu. Ljudi u barci, obasjani s jedne strane žarkim rumenilom, neko su se vrijeme nemirno komešali.

- Koji im je đavo? - upitao je neki ribar ljutito. - Ne bih rekao da su našli ribu... nešto im se drugo dogodilo...

U ribarici bilo je uz svječara - glavno lice - još troje ljudi: Dva veslača i lučar koji je po zapovijedi svječara ložio na vatru luč, kao što su i obadva veslača radila veslima samo po njegovoj zapovijedi. Uspjeh lova ovisilo vještini svječara, zato je to mjesto zapremao re-

dovno sam Andrija. - Pored one četvorice stisnuo se u barci uza svjećara i Tito i zurio također nepomično u more po kojem se daleko razlio širok i rumen odsjev vatre pod kojom se cvrčeci gase u vodi iskre i žeravka.

A Cazlin je protiv običaja i pravila bio nemiran na svom mjestu. Niz lice i vrat obilno mu se cijedio znoj; kadikad bi stisnuo usta i zastenjao da utomi neku bol.

- Vas nešto kao da boli, Kajetane? - upitao ga je lučar.

- Oh! - odvratio je Kajetan stisnuvši oči, ali zurio je opet u more.

- Što vas muči? - izvjedljivo je nastavio lučar.

- U drobu... matrun, da bog oslobodi... Evo, sav sam u znoju, a ledeni srsi prolaze mi životom. - I stresao se kao od studeni.

- Nešto ste takova pojeli, što li? - mislio je jedan od veslača.

- Kozlovinu, odnio je vrag! Nikada je ne podnosim.

Ušutjeli su. Kajetan je još neko vrijeme zurio u more, a onda je rekao teško se dižući sa svoga mjesta:

- Ne mogu više... Dolaze mi pred oči crni oblaci, ne vidim... Eto vam, pa radite što znate, a ja više ne mogu...

Povlačio se sa svoga mjesta jaučući udušak: - A jo-o-o-o.

Dok je tako stenjao savivši se na dnu barke do nogu veslača, pitala su se oba veslača i lučar: - Što se ima raditi?

- Ja ću biti na svijeći! - rekao je na to odlučno Tito i već bio sagnut nad more gornjim tijelom ondje gdje je maloprije isto tako sagnut zurio u more Cazlin.

- Nejak si ti za to - odbio ga je jedan od veslača. - Nejak si, nebore, gdje bi ti to!

- A što sam ja ovo prvi put na svjećarici? - prigovorio mu je Tito. - Samo da mi nađemo ribu... Samo vi mene slušajte, a nemojte da budemo u barci dvojica ili trojica gospodari.

Njegove su riječi bile uvjerljive, a i njegovo lice ojačano izrazitim crtama iskustva što se vidi često kod djece koja se rano a s razumijevanjem počnu baviti kakvim praktičnim radom.

Cazlin je na dnu barke stenjao i zazivao u pomoć Isusa i Mariju, ali Tito ga nije čuo: Zurio je u more široko otvorenim očima u koje je ušla sva njegova duša. I lučar i veslači pitali su se pogledima: - Šta da se radi?

Barka se sporo micala. Tito, sav u jarkom svjetlu, ukočio se sagnut nad more kao kip.

- Riba... - rekao je najednom tihim, ali sigurnim glasom.

Bjelkasto i sivo mnoštvo riba pokazalo se duboko pod barkom kao sika i tromo se dizalo prema površini.

- Naprijed... natrag... ne pljuskaaj veslom... - odrješito je ali s primjesom strasti zapovijedao Tito. Ozbiljnost i uzbuđaj duše kojim se našao na tom mjestu, davao je njegovom djetinjem licu čisto muževni izražaj akoprem mu se je nenadano ispunila smjela želja da se nađe jednom ovako samostalan bez ičijeg nadzora na mjestu svjećara. Kako se slatko i zanosno zamišljao u tu želju koja je značila vrhunac svega... Kako bi se pred njegovom fantazijom bujno redale slike pod plamtećom luči... Kako bi mu duša rasla kao nabrekuta od osjećaja vlasti da je tu ljudima i ribi zapovjednik i gospodar! Zato se sav kao nadahnut našao na mjestu oboljelog ribara; sva duša ronila mu je s pogledom uz ribu pod morem... a onda je morao zakipjeti gorkim prosvjedom proti veslaču koji se još jednom usudio izustiti sumnju: Može li on ovako nejak da bude svjećarom? A on se čutio velik,

jak i samostalan na tom mjestu, ravan ocu i izabranim ribarima koji su umjeli voditi ribu pod svijećom.

Bjelkasto mnoštvo sve se više dizalo k površini, a o rumenom svjetlu već su se razabirale pojedine ribe svojim skladno formiranim tijelom.

- Kajetane, našli smo ribu... - rekao je jedan od veslača bolesnomu ribaru - možda bi vi htjeli da pogledate?

Mjesto odgovora zastenjao je Kajetan na dnu barke:

- O Isuse... o djevice Marijo...

- Samo da mu sad ne popusti muka - pomislio je Tito.

- Dobro vodi ribu - priznao je jedan veslač, a smiješak velikoga zadovoljstva duše provalio je na Titovo lice:

- Riba zapovijeda meni, a ja po njoj vama... eto, zato je dobro vodim - razjasnio je Tito.

Napokon je sretno doveo ribu k obali gdje su je ribari zatvorili mrežom.

S udivljenjem spominjali su ribari Tita:

- Ja se, duše mi, ne bih odvažio - rekao je jedan, a drugi mu je, jedan od veslača, uletio u riječ:

- Kako samo zna zapovijedati... Odnio me vrag ako nijesam bio, stojeći na veslu, u većem strahu nego kad mu zapovijeda u barci otac.

- Vraška je to glavica - pohvalno su govorili i drugi krcajući u barke obilan lov.

Sutradan oko jedanaeste ure pošli su Andrija i Tito, obadva svečano odjeveni, da upišu Tita u gimnaziju.

Prvi korak u gimnazijsku zgradu nije bio Titu ugodan, a tome kao da je bio kriv otac. U njegovom vazda mirnom, vedrom i samosvjesnom licu sjedio je sada neki ukočen izraz, gotovo strah. On koji je kao od šale pokoravao svojoj vlasti bijes bure držeći u barci jednom rukom užu od jedra a drugom kormilo - sad je, stupivši na prag te zgrade, čisto poblijedio od onoga čuvstva što mu bijaše sapelo grudi, izgubio dah i sav izgubljen, šapćući rekao Titu: - Pričekajmo tu, dok se tko ne namjeri da nam kaže kamo ćemo...

Stisnuli su se kraj zida i muče, ne usuđujući se ni šaptati, gledali zidove u polutamnom hodniku. Obojica bi bili voljeli da se nijesu morali naći tu što je skroz oprečno slobodnom otvorenom moru gdje se stalno kretao njihov život. Ali obadvojica bijahu uvjereni da je ova žrtva nužna poradi onoga velikoga što moraju za Tita iskupiti od budućnosti.

Teški, tromi koraci odjekivali su iza zakreta hodnika, a onda se Andriji i Titu pokazala visoka, ugojena ličnost gimnazijskog podvornika Antone. - A! - začudio se Antona - pa i vi doveli sina k nama? Ne radite pametno. Kad je on noćas umio uloviti onoliku ribu, pustio bih ja njega radije da se drži očeva zanata.

- Do vraga i noćasnja riba! - pomislio je ljutito Andrija, a podvorniku je rekao ponizno i laskavo:

- Škola je škola, gospodine... A kod vas se daje naučiti sve...

- Kod nas se daje naučiti sve - potvrdio je Antona - ali nauka nije za svakoga. Ribariti i učiti, to se ne slaže. Mudromu jedno oko dosta - upleo je u svoj govor poslovicu jer je u njega bilo uvjerenja, bog zna otkuda, da bez poslovice nema pametnog razgovora.

- Ja ga preporučujem i vašoj dobroti - govorio je smjerno Andrija stisnuvši glavu među ramena. - A bit ću vam zahvalan... Jer mlado je još, istina, pa bi se moglo lako zaboraviti...

- Dobro... dobro... - zamišljeno je rekao Antona jer je u sebi došao taj čas na misao koja nije bila baš najplemenitije vrste. U njega su se hranili neki neoženjeni profesori, a držao je na opskrbi i đake, pa je odmah shvatio da ne bi bilo zgorega kad bi poglavica ribara bio prema njemu vezan takvom obvezom kao što je paska na sina.

- Što se mene tiče - rekao je Andriji - ja ću ga držati na oku. Ali sad ribanju na stranu! - obratio se Titu koji je plašljivo, s kapom na ustima, stajao kraj oca. Dao mu je još nekih uputa i završio da je gimnazija nešto drugo nego mala škola koju je dosada polazio.

- *Altrochè!* - kliknuo je na to Andrija. Antonine riječi razgalile su ponešto leden osjećaj što ga bijaše zahvatio svega kad mu je noga zakoračila u gimnazijsku zgradu.

- A upisat ćete ga tamo, druga vrata - pokazao mu je Antona rukom. - Tamo upisuje sam gospodin ravnatelj.

U pisarnici sjedio je ravnatelj, svećenik, za pisaćim stolom, a nedaleko kraj prozora tiho su se ali živahno razgovarala petorica profesora. Dok je ravnatelj upisivao Tita, bilo je Andriji očito po kretovima i pogledima profesora da govore o Titu.

- Je li to taj što je noćas vodio ribu pod svijećom? - upitao je Andriju jedan od profesora.

- Na službu, vaša veleučenosti - ponizno je odgovorio Andrija, a nije znao da li bi se smio poradovati tome zanimanju profesora za Tita.

Sa svjetlijim čuvstvom vraćao se Andrija kući. Prvi korak za Titovu budućnost bio je obavljen...

- Sad treba učiti - govorio je Titu ne iz uvjerenja nego s nekom ugodnom razdraženošću duše. - Ja ću ti kupiti posebnu barku, pa ćeš u slobodno vrijeme moći za zabavu ribariti i jedriti sa svojim drugovima. A gospoda profesori čini se kao da su dobri ljudi. Što se tebi čini?

Tito je umjesto odgovora slegao ramenima. Poslije podne, kad se razdijelio utržak od noćasnje ribe i ostatak posolio, ponudio je Andrija ribare čašom vina:

- Neka bude - rekao im je - u zdravlje moga Tita. Danas sam ga upisao u gimnaziju, pa neka bog dâ da bude sretno...

- A ja velim - digao je jedan ribar čašu - da je Tito položio noćas sjajno u našoj školi maturu. Bože mu daj zdravlje, pa da za osam godina proslavimo ovako i njegovu maturu u gimnaziji, jer će ono biti glavica kojoj će se daleko tražiti badava par.

- Valjda se nije imao u koga uvrći! - pogledao je Jura Andriju da mu se ulaska, jer ga je Andrija gledao mrko što se Jura opet danas bučno opirao da se od noćasnje lovine pošalje milostinja nemoćnomu Kuzmi.

IV

Tito je u gimnaziji napredovao. Sjajnu svjedodžbu nije nikada dobio, ali stalno svoj »prvi red«. Andrija je bio zadovoljan.

- Dobro je ovako - rekao bi sinu - samo kad se turaš naprvo, samo kad ne zaostaješ za drugima...

Istom u trećem razredu opazio je profesor algebre da je cijelo Titovo znanje mrtvo memoriranje sa jedva osjetljivim tračkom razumijevanja... Upozorio je na to svoje drugove, i odmah su se svi osvjedočili da je u Tita Dorčića razvito pamćenje u neobičnome razmjer-

ju naprama drugim intelektualnim sposobnostima. Jedan ga je od njih nazvao na to đakom »koji sve nauči, a ništa ne zna« - i s tim osvjedočenjem kod profesora turao se odsada Tito iz razreda u razred.

Izim vrlo razvitoga pamćenja još je jedno svojstvo duše pomagalo u školi Titu: lukavost... To je svojstvo vrlo obična pojava kod đaka slabih duševnih sposobnosti. Razvije se u njih do savršenosti, jer im je jedino utočište na koje ih upućuje primitivni nagon samoobrane, jedino sredstvo spasa na tuđim vodama u koje ih je bacila ne volja nego sudbina... Takav je bio Tito. Nijedan ga predmet nije zanimao. Ali za predavanja buljio bi u profesora kao da očima upija u sebe smisao njegovih riječi - dočim je u sebi taj čas izrađivao osnovu kako će doći do glave nekomu grugu koji mu je uzastopce u dva dana odgrizao tri udice. - Škola mu je bila muka, ali polazio ju je redovito i s lakoćom učio napamet lekcije, a zadaće i školske i domaće vješto prepisivao od suučenika promjenjujući hotimice gdje koja mjesta da bolje zametne trag krađi.

Jedna mu je samo zadaća tičuća se škole bila skroz jasna: da mora prolaziti s prvim redom. Čutio je da u njega nema onoga čim su drugi đaci prevlađivali teškoće nauke kao da su u njih krila - ali zato je s onim dvama sredstvima, memorijom i lukavštinom, baratao lako i uspješno. Onaj veliki cilj što ga je o njegovom školanju zamišljao otac, sjevkao je pred Titovim očima još nejasan u velikoj daljini. Na nj nije, izim po napomeni oca, nikada ni mislio: smatrao je školsku muku kao neotklonjiv navrat sudbine kojoj u lice gleda otac s nepokolebljivim pouzdanjem...

O tom bi otac znao živo govoriti... ispuniti time cijele duge zimske večeri kad bi natakao vina jednako sebi kao što i njemu... Tad bi nehotice morao da razmišlja o očevom uvjerenju, a školska dužnost pričinila bi mu se kao nedogledna, mračna i skroz neprijazna pustoš oštrog trnja i kamenja. Profesori su bili gončine koji su ga bosonoga tjeroali preko tog golemog, nepoznatog prostora otkinuvši ga od slobodnoga i slatkoga života na moru i na žalu pred rođenom kućom... I ti gončine ne dadu mu odahnuti da mu se počine duša na rodnom žalu što je odgojio njegovo djetinjstvo i dobu prvoga razumijevanja... Tjeraju, nemilosrdno ga tjeraju, a on im se pokorava s većim strahom nego što bijahu Tumaniceve šibe, jer o toj pokornosti ovisi ono o čem njegov otac govori kao o nužnom i sjajnom određenju njegova života... On sâm ne mari da to određenje pravo shvati. Tek je uvjeren iz očevih riječi da iza tih muka slijedi sloboda, gospodstvo, bogatstvo, sjaj... Tad bi mu mrka škola pokazala svoje veselije lice... osjetio bi dapače da sjedi u školi s jednakim pravom kao što i oni njegovi sudrugovi koji se poradi napretka iz razreda u razred nijesu morali oslanjati samo na memoriju i utjecati lukavštini kad ne bi ona dostajala. Profesori su i nadalje govorili o Titu da ne zna ništa ali nauči sve, a po službenoj klasifikaciji prolazio je svako poljeće s »prvim redom«.

Tako je svršio Tito niže gimnazijalne razrede.

Tih praznika jednoga dana pri zalazu sunca vraćao se Andrija cestom što vodi uz more prema gradu, iz svoga vinograda gdje je pregledavao kako stoji loza. Izdaleka upoznao je pred sobom na cesti ravnatelja gimnazije, visoka pristara svećenika, koji je išao otkrite glave vrlo sporim korakom popostajući češće da se zagleda u mirnu pučinu po kojoj se ovaj čas praćakalo nekoliko dupinâ. Andrija je počutao živahnu želju da govori s ravnateljem gimnazije. Bio je siguran da će on pohvalno spomenuti Titov napredak, i zato je požurio korake, dostizao brzo ravnatelja i, poklonivši mu se, popostao časak držeći kapu u ruci.

- Dobar dan, Dorčiću - odzdravio mu je ravnatelj kad ga je upoznao, i pozvao ga da pođe par koraka s njime poradi nekoga važnoga razgovora.

- Molim ponizno... - prihvatio je Andrija uslužno se smiješeći.

- Radi se o vašem sinu - rekao je odmah ravnatelj - on je svršio kod nas četvrti razred... a kud ste naumili s njime sad?

Andrija se začudio nenadanom pitanju.

- A kud, vaša prečasnosti, nego dalje u školu?

- U više razrede gimnazije?

- No, da...

Ravnatelj je isprčio usne i vrtio glavom:

- Ne činite toga... on vam nije za školu...

Kakve su to besjede? - zabezeknuo se Andrija. - Čuje li dobro? Tito da nije za školu? I tako sudi ravnatelj škole sad pošto je Tito donio kući osam svjedodžaba prvoga reda! Što to znači? - Zadrhtale su mu usne, grka sumnja stisnula mu srce:

- Kako da nije za školu? - promućao je prema ravnatelju.

- Nije... Što ćete da vam to razjašnjujem? Ja sam iskusan čovjek, ostario sam u školi pa znam svakomu našem đaku opredijeliti njegovo pravo mjesto. A gospoda profesori sude o vašem sinu jednako kao što i ja.

- Ja ne shvaćam... - slobodnije reče Andrija. - On nauči svaku lekciju... to će potvrditi svi đaci koji su s njime u školi... a od gospode profesora dobiva svako poljeće prvi red. Pa kako to sad najednom...

- On nauči - prekinuo ga je ravnatelj - on nauči, vjerovat ću, svaku lekciju. Ali svejedno nije za više škole jer ne zna, a ne zna zato što ne shvaća.

- Nauči a ne shvaća, ne zna... - opetovao je s grkom ironijom Andrija. - Toga ne razumijem.

- Dašto da je vama to teško razumjeti... Malo dijete koje istom pravo progovori, možete da naučite naizust Očenaš. Ono vam govori molitvu kao papiga, ali što govori toga ne zna jer ne shvaća... Odrastao razuman čovjek govori također naizust Očenaš, ali s razumijevanjem onoga što govori, ako moli kako treba da se bogu moli. A takova vam je razlika između vašega sina i drugoga kojeg učenika. Obadvojica nauče školsku lekciju, samo je ovaj shvaća i zna što govori, a vaš sin govori bez shvaćanja kao malo dijete Očenaš... Zato se vaš sin neće nikada okoristiti za život višim naukama, zapet će bilo gdje; za nj je školanje izgubljeno vrijeme. Takvi učenici natkriljuju obično u zanatu, u trgovini ili u drugom takvom praktičnom poslu te svoje drugove koji su njih natkriljivali svojim talentom u školi... Vaš je sin na primjer izvrstan ribar, to je poznata stvar u cijelom gradu. Ja sam ga i danas vidio, idući ovamo, kako je digao na ostima u barku neku veliku ribu. Gledalo je to s obale više ljudi, a jedan ribar, koji se također tu desio, rekao je o vašem sinu:

- Koliko god puta zabode osti u more, budite sigurni da će se na njima otresati riba!

- Tako sudi o njemu zanatom ribar. Pa zašto ga ne pritegnete k sebi da živi i radi s vama kad su u njega tako izvrsne sposobnosti za ribariju? Čemu ga mučiti školom kad po njoj ionako neće postići ništa? Za ribarstvo je sposoban, razumije ga, zato bi u tom poslu uspio, a uspjeh bi ga veselio i bodrio na ugodan rad. A u kakvom krasnom položaju može da zamijeni vas! - kliknuo je zaneseno ravnatelj. - Stotine godina razvija se u krvi vaše obitelji sposobnost i vještina za taj posao što bi ga vaš sin mogao isto tako časno nastaviti kao što ste ga vršili svi vi Dorčići od najdaljih predaka vam ovamo... a vi čupate iz posjeda obitelji tekovinu što su je Dorčići uzajmili od prirode, usavršili je svojim trudom, radom i domišljanjem i digli sebi čestit glas i osigurali lijep položaj u životu.

- Sad... kad je svršio četiri razreda gimnazije, da bude ribar! - opro se odlučno Andrija skroz prečuvši ravnateljev hvalospjev ribarskoj vještini Dorčića.

- Nije kasno - ozbiljno je ustvrdio ravnatelj - jer ga škola nije otuđila poslu koji ga zanima. Doduše sa ovo nekoliko latinskih i grčkih riječi što ih je naučio u školi neće uloviti ni najmanju ribicu, ali...

- Radije neka ide među magistratske pisare - ljutito je upao Andrija.

Ravnatelj se grko smješкао pitajući:

- Radije dakle tuđi sluga nego svoj gospodar?

- Dobivao bi iz gradske blagajnice stalnu plaću, a to je glavno... A meni, oprostite mi, ne ide u glavu da on nije za školu. Već sam upitao vašu prečasnost: Zašto su mu onda davala gospoda profesori prvi red?

- Zašto... da, zašto? - s trpkim je izražajem na licu opetovao ravnatelj Andrijino pitanje. - Zato, moj Dorčiću, što je škola ovako kakva je danas, na koncu također ured u kojem se pazi poglavito na to da stranke, a to su đaci, formalno udovolje propisima... A škola kao što je gimnazija morala bi biti daleko od toga birokratizma. Ona bi u jednu ruku imala biti i hram gdje se naučavaju i šire znanosti i oplemenjuje idejama velikih duhova ljudska narav. S druge, praktične strane, trebala bi da ima takova škola pred očima samo one ljude koji će iza svršenih nauka zapremati u ljudskom društvu najvažnija i najodličnija mjesta skopčana s velikom odgovornošću savjesti jer se po njima daje učiniti za narod i za državu mnogo dobra ali i mnogo zla... Samo sa ta dva gledišta trebalo bi da gimnazija prima i ocjenjuje svoje učenike. Neka se pridržuje samo oni koji pokažu u sebi jamstvo da mogu u sebe asimilirati znanje i ideje koje su duševno podizale, oplemenjivale i vodile do savršenosti čovječanstvo otimajući ga živinstvu. A one koji pokažu da nemaju u sebi prijemljive snage za te ideje, da odbaci, jer su oni teret školi a ona teret njima. Ne bi to bila nepravda, kao što se čini u prvi mah: jer takovi mogu imati izvrsnih sposobnosti za praktičan, običan rad; školsko im je znanje gimnazije skroz suvišno, nijesu ga u sebe upili, mučili su se s njime i gubili vrijeme što su ga krasno mogli upotrijebiti na odgajanje rođenih sposobnosti. Tjerajte silom takove u više škole, oni skroz promaše svoj cilj: ili se posve izgube svojom nesposobnošću u ljudskom društvu... ili živare besplodno bez ugleda... ili se laćaju nemoralnih sredstava da dođu da moći i ugleda... Gimnazija, kako je ja pomišljam, ne bi bila ni za one učenike koji je sad polaze s nakanom da postignu manje činovničko mjesto. Na takovim se mjestima obavlja posao mehanično po stalnim propisima bez veće samoradinosti činovnika... zato je za takove ljude skroz suvišno da čitaju u grčkom originalu Homera ili da se muče matematičkim dokazom o gravitaciji... Za takove bi trebalo da postoje druge škole, sa skroz drugačijom naukovnom osnovom - a gimnazija i univerzitet to bi bili hramovi čiste znanosti za odabrane koji su dovoljno nadareni moralno i intelektualno za asimilaciju i provođanje plemenitih ideja... jer samo takovi spadaju na pročelja ljudskoga društva...

Stari gospodin očito je zaboravio da pored njega stupa priprost, nepismen ribar, i on se sav podao s oduševljenjem raspravljanju o temi o kojoj već godine i godine razmišlja i o kojoj je u njemačkim školskim listovima napisao uvaženih rasprava.

- Rekao sam vam, današnja je škola jednostavan ured - nastavio je odmah jednako se zanašajući svojim predavanjem. - Profesor ima u ruci ljestvicu po kojoj ocjenjuje đaka, kao što vinar sa svojom spravom mjeri množinu alkohola u vinu. Pita se glavno: je li đak miran, uredan i da li nauči lekciju... i njegova se vrijednost ocjenjuje po tim vanjskim biljezima koji varaju u više od polovice slučajeva. Koliko puta nastrada intelektualno i moralno darovito dijete samo poradi svoje djetinje lakoumnosti, gdje kada poradi svoje

bezazlenosti jer se ne zna sakriti ili neće da se sakrije. Naivno je pa drži da će i drugi suditi o njegovim pogreškama ne podavajući im važnosti kao što im je ni ono samo ne podaje... A drugi može da bude tupoglav, pun zlobe, zaražen kojekakvim potajnim grijehom... ali vješto se skriva i prolazi pred birokratskim uredom škole dobro. A takvi, Dorčiću, kad svrše škole, to su vam konopci iz kojih se plete bič naroda... Tko je kriv? I ja i profesori... svi smo krivi. A nama je kriv uređaj škole kakav je danas. I tu vladaju stalni propisi, kao što npr. kod carinskoga ureda određena carina na koju robu ili poštarskoga ureda pristojba prema vrsti pisma i pošiljke... Mnogo je djece, profesor i ne može uz najbolju volju da zagleda u jezgru. K tome naš strah za disciplinu i red u zavodu! A bez toga dvoga ne možemo da pomislimo školu... pa se iz samoga straha odreže često od škole koje udo samo poradi nedužnih prišteva, a mnoga uda otrovane krvi ako ne izbace na vidjelo čirove, ostanu netaknuta...

Direktor je, zanijevši se sav u svoju omiljelu temu, zaboravio i to što je bio povod ovome razgovoru... zaboravio Dorčićeva sina i upeo se samo da uvjeri o važnosti svoje ideje eto i toga čovjeka koji je sa malo razumijevanja ponizno slušao njegovo razlaganje.

U tom su se sreli s nekom gospodom što su se pokazala na cesti iza okreta drage i rukovala odmah s ravnateljem. Andrija se smjerao poklonio i pošao žurnim korakom naprijed.

Razmišljao je o ravnateljevim riječima i razabrao da on u svojoj glavi nosi puno nekakvih škola... jedne za male činovnike, druge možda za trgovce i obrtnike... ili za ove neke male škole, a posebno kao kakovo veliko gospodstvo gimnaziju u koju po ravnateljevu sudu ne bi mogao ući njegov Tito. - A zašto ne bi? - upitao je srdito Andrija. Što on govori da jedni postignu svoje mjesto pameću a drugi lukavošću ili poniznošću... pa što je zlo na tom? Svatko živi i tura se naprijed kako zna i kako može. Njemu bi Tito, uvjeren o svojoj cijeni, pripovijedao kako ga još nikada nije ulovio koji profesor da prepisuje zadaće od drugih đaka. - Ja znam ukrasti - tumačio je ocu - a drugi ne znadu pa stradaju. - I pripovijedao mu je kako je starinski neki narod imao zakon da je slobodno ukrasti, ali ukrasti lukavo, da te ne ulove u krađi... Andriji se to u Titu vrlo sviđalo; tu lukavost smatrao je talentom i jamstvom da će Tito znati živjeti, to će reći da se neće dati ugušiti od drugih. Samo da on svrši škole i da se dočepa mjesta ovako ili onako. - A što on govori - pomislio je srdito o ravnatelju - znamo mi svi tako govoriti kad se ne tiče vlastite kože.

Tako je Tito došao u višu gimnaziju. Da sigurnije napreduje, uzeo mu je otac instruktora, nekoga sedmoškolca Devića, dječaka oniska i jaka trupa, kratkih nogu, niska čela, vrlo uredna i marljiva, ali skromno nadarena đaka. Ličanin, rodom iz vrlo siromašne kuće, čekao je samo da se dočepa sjemeništa gdje je već sada dobivao badava objed i večeru od ostataka iza stola za kojim su jeli teolozi. Ukoliko mu nije bila zabavljena pamet opetovanjem kakve školske lekcije, on je mislio samo na jelo. Najesti se pravo do sita bio je ideal siromašnoga đaka.

Na toga se Devića nekako namjerio Andrija i plaćao mu za trud dva forinta mjesečno. A Lucija ga je sa svoje strane ponudila svaki put kavom ako se nije našla gdje u ormaru kakva ribica ili komadić mesa što je ostao od objeda. A i trebalo je da se takvim mitom predobije instruktor. Još je Tito htio da on i instruktor uče u barci, dočim se Dević u barcu nije dao. Titu je bilo do toga da u isti mah lovi ribu dok memorira lekciju što bi mu je čitao instruktor. Ličko dijete, rođeno daleko od mora, zaziralo je vrlo od mora. Sjedeći od nevolje u barci, držao bi se grčevito obadvjema rukama bokova barke kao od straha da mu i ta nesigurna splav na nevjernu moru ne izmakne ispod nogu.

- Kako moj Tito? - upitala bi Lucija Devića.

- Bome dobro, gospodarice - odvratio bi instruktor. - Za što bih ja da naučim izgubio uru, on samo dva puta čuje pa zna. Lak bi meni bio s njime posao da nije barke...

Kad bi more bilo malo ustalasano, ne bi se Dević dao ni za živu glavu u barku. A Tito bi rekao nehajno:

- Kad nećete, što ću vam ja? - I otisnuo bi se sam od obale.

A instruktor bi stajao na obali kao izgubljen; dvije aždaje režale bi na nj s dviju strana: strah da će izgubiti instrukciju kojom je plaćao stan, i strah od mora o kom je u sebi sačuvao od djetinjstva iz priča stalno uvjerenje da je sa svojim talasima stoglavni zmaj koji požudno hlepi za ljudskim životom... I gledajući tako izgubljen za barkom u kojoj se lju-ljuškao Tito, bio je nalik na koku koja vodi pačiče, a oni, došavši do vode, zaplovili u nju ne mareći nimalo što brižna vodilja zdvaja za njima, a ne smije u njihov elemenat...

- Da je u vas srca, ne biste me nikada zvali u barku - iskreno bi prigovorio instruktor Titu.

- Vama bi trebalo srca! - odvratio bi mu Tito - jer vam i ne doliči taj bablji strah.

- Nije to, nebore, bablji strah - branio se instruktor. - Ja sam s nabitom kuburom spavao sâm uz volove kad mi je bilo dvanaest godina, pa nijesam nikada oćutio straha ni od vuka ni od lopova. Ali more je drugo! Da se digne oluja, što bi meni pomoglo pa da mi je u prsima srce Kraljevića Marka?

Jednom pod konac školske godine iza užine ušli su u barku instruktor, Tito i mali neki veslač. Dan je bio mutan, ispod oblaka tištala je omara, daleko iz kanala čuo se šum jugovine.

- Ovo je vrijeme - rekao je veselo Tito - kad riba u moru grize kao muha na kraju.

Instruktor je nevoljko kimnuo glavom, gledao nepovjerljivo u zelenkastu tišinu što se nadimala velikim nabreknutim a mrtvim talasima, i držao se kao kliještima objema rukama sjedala pod sobom. Na koljenima bila mu je knjiga iz koje je čitao naglas neke matematičke formule. Tito ga je slušao i lovio u isti čas ribu.

Sve bliže čula se jugovina, sve življe ljuljala se barka, sve čvršće stiskao je instruktor pod sobom sjedalo. Kratak mah vjetra doletio bi sad s ove sad s one strane; iz oblaka otkinula bi se pogdjekoja kap kiše, visoko u zraku muklo bi zatutnjila daleka grmljavina.

- Iskrcajmo se - molio je instruktor prekidajući se u čitanju matematičkih formula svaki put kad bi veći talas jače zaljuljao barkom.

- Još samo četvrt sata - nehajno je odgovarao Tito.

A instruktor je bio sve bljeđi, sve jače stiskao ukočenim prstima drvo i sve usrdnije molio:

- Iskrcajmo se... bogom vas bratim, iskrcajmo se...

- Još samo četvrt sata - odgovarao je Tito. A veliki talasi jugovine dovaljali su se do ruba luke gdje ih je jedno vrijeme suzbijao vjetar s kraja. U toj borbi dvaju vjetrova prevladala je napokon jugovina, njezini mutni veliki i tromi talasi valjali su se cijelom pučinom kao nepregledna vojska.

Barka se najednom od nenadanog udarca jače zanjihala, instruktor je pogledao u zjalo vala a knjiga mu je pala s koljena.

- Više nema šale - rekao je drščući Titu. - Meni je zlo, zato me iskrcajte, a vi kako vam drago...

- Još samo dvije ribe - odgovorio je Tito i namignuo dječaku da vesla naprijed.

- Tito, bogom vas bratim, iskrcajte me - molio je instruktor.

- Kako je ono glasila posljednja formula? - upitao je Tito izvlačeći ulovljenu ribu. - Uvjetna jednadžba: $a_1 (b_2 c_3 - b_3 c_2)$...

- Pobratime, do smrti ću ti biti zahvalan, samo me sad iskrcaj! - prekinuo ga je instruktor očajno tiskajući prste pod sobom u sjedalo. Veliki, mrki i zelenkasti vali udarali su sve snažnije o barku dižući je i spuštajući na svojim plećima kao ljusku.

Tito je nastavio: $+ a_2 (b_3 c_2)$... - a instruktor je zaplakao:

- O, slatka majko, ovoga ti ja preživjeti neću... U što mene dovede moje siromaštvo! Da se nijesam polakomio za instrukcijom, nikada se jadan ne bih u ovome zlu našao... Ljubljene, mili, slatki Tito... ljubit ću te kao rođenoga brata i poštovati kao oca svoga, samo me iskrcaj...

- Evo odmah, evo - hladno je govorio Tito i migao dječaku da vesla naprijed.

A instruktor je najednom digao svoje blijedo, strahom izmoreno lice prema Titu:

- Tužit ću te ravnatelju, ubojico! Na kraj me vozi!

To je bila provala njegove posljednje energije. U glavi mu se zavrtjelo, ispraznio želudac i klonuo na dno barke omamljenih živaca i izmoren mukama želuca.

A odmah na to digla se oluja i sa sjeverne strane. U bregovima šumio je vihor, blijesak za blijeskom sijevao je od bregova do otoka, zrakom bi zatresla grmljavina sad kao da se lome oblaci a sad kao da se razdiru od jednoga kraja nebišta do drugoga.

- Nevera - rekao je Tito veslaču - sad moramo kući. Izvukao je povraz, namjestio veslo i upro se krepko, a barka je preko talasa jurila kao riba.

- Posljednji čas - rekao je otac čekajući ga na obali.

More je šumilo, vihor bućio, s obale je dolazila nagla kiša i stala šibati ostrim šibama more.

- Gdje ti je instruktor? - upitao je Andrija Tita kad je doplovio k obali.

- Evo ga, spava... naškodila mu je užina - nasmijao se Tito.

Instruktor je bio promokao do kože. Preodjeli su ga u Titovu rubeninu i položili u krevet. Kad je bilo vrijeme večeri, ustao je, ali pod se talasao pod njegovim nogama a zidovi lju-ljali oko njega kao da je kuća uzljuljan brod na uzburkanom moru. U cijelom organizmu prvi se osvijestio njegov želudac. Nije ga bila volja da progovori, ali večerajući ponio se opet kao junak. Ispio je samo čašu vina i odmah se oprostio.

Idući do kuće, opetovano je sebi zadavao tvrdu vjeru da već neće uljesti u barku kad je danas nekim čudom iznio iz nje živu glavu.

I u višoj gimnaziji prolazio je Tito poljeće za poljećem s »prvim redom«. Profesori su bili jednako uvjereni da je to đak koji sve nauči a ništa ne zna, ali ocjenjivali su u svjedodžbama ono što bi naučio, a ne što je znao. A Tito je inače spadao među »uredne« đake. Nikada nije izostao ure od škole. Ljeti bi prije dana otišao na ribariju, ali bi dospio svaki dan na đачku misu, zavukao se na crkvenom koru gdje u kut gdje bi neopažen od profesora prepisivao kakvu zadaću ili memorirao lekciju. Nikada ga nijesu ulovili da sudjeluje u javnim patriotskim ovacijama ili protestima kojima je ono burno političko doba davalo svaki čas prilike da bilo u kojoj formi provale među građanstvom. Sve svoje slobodno vrijeme provodio bi na ribariji, a kad se za oluje ili zimi ne bi mogao otisnuti na more, stalno bi se našao u društvu ribarâ i mesarâ u konobi stare konobarice Rike. U taj tamni, kao cijela kuća velik prostor u prizemlju dolazilo je svjetlo samo na dva malena prozorčića. Nad velikim ognjištem neprestano je gorjela uljenica i tinjala na njem žeravica. Dva vrlo dugačka, crveno naličena stola s klupama stajala su uzduž konobe. Uz jedan zid bila su prislonjena dva mala burenca vina. Drugo šta, izim košarice s hljebom na jednoj klupi,

u konobi nije bilo. U tom mračnom i neveselom prostoru što je bio pun zapaha od izgorjele masti i ulja, prosjedio bi Tito sate i sate razgovarajući se s konobaricom Rikom, slušajući njezinu vječitu kavgu sa služavkama i sa susjedima i igrajući s ribarima i s mesarima na talijanske karte za vino. A za tu Titovu zabavu nije znao ni jedan profesor; on bi na stražnja, dvorišna vrata šmugnuo u konobu nikada neopažen - i zato su profesori samo po slutnji sudili da on nije, što se čudorednoga vladanja tiče, uzoran đak... Ali na pitanje: - Tko ima što iznijeti u tom pogledu proti Titu? - nije ga gotovom činjenicom mogao optužiti nitko.

A škola je ostala za nj nužno zlo spojeno s mukama i s odvratnom brigom... Nijedan ga predmet nije veselio, ni poezija, kao što ni matematične formule što bi ih mrtvo memorirao... U sedmom razredu došao je za profesora iz hrvatskoga jezika novi profesor, mlad svećenik, koji je kao đak praškoga sveučilišta drugovao tamo s mnogim zanosnim mladim Hrvatima, među drugima i s Augustom Šenoom. Prije njega je hrvatski jezik i literatura bila pastorče među gimnazijalnim predmetima, a sad su prvi put slušali mladi đaci zanosna predavanja o znamenitoj starohrvatskoj književnosti u Dalmaciji. Satovi za hrvatski jezik bili su sada za njih neke vrste svetkovina, u đačkim sobama nabitima dimom iz lula uskrsavale su ideje starih dalmatinskih pisaca i zauzimale svoje mjesto u mladim srcima... Titu je sa još nekim drugovima bilo to oduševljavanje zagonetka. Kao što se čudio tome da je Goethe bio učenjak, prirodoslovac i filozof pa ipak pisao stihove, tako nije mogao sebi protumačiti da je Gundulić bio pjesnik - i državnik...

Te iste godine došao je u gimnaziju kao novi profesor i neki Henrik Wolff. Bio je prirodoslovac, mlad dvadeset i petogodišnji čovjek neprivlačljive vanjštine, oširoka lica i nosa, jakih zubi, nekog začuđenog pogleda ispod naočala. Lice mu je bilo obraslo nejednakom svijetlom dlakom, kretanja je bio nespretnih, odijevao se nespretno - sva njegova pojava sjecala je s prvoga pogleda na opicu. - Bio je godinu dana učenik mladoga učenjaka Haeckela² koji je bio postigao profesorsku stolicu na sveučilištu u Jeni; otuda ga je poslalo ministarstvo na službovanje u senjsku gimnaziju. Imao je da predaje u višim razredima fiziku i filozofsku propedeutiku. Među đacima odmah se pronio glas da je taj učenjak vanredno strog profesor...

Ako je tko imao razloga da se brecne od takovih glasova, to je bio Tito. U svakom drugom predmetu bila je njegova memorija pouzdaniji oslon nego baš u tim Wolffovim predmetima. Tek dosadnji profesori - sad je to u nevolji počeo osjećati - bili su prema njemu obzirni, s njima mu je bilo u gimnaziji ipak kao u nekoj velikoj zajedničkoj porodici. A kako će se ponijeti prema njemu taj tuđi čovjek, taj hladni učenjak?

Titov je strah bio opravdan: Wolff ga je odmah upoznao. Osvjedočio se da je to đak kojega u indukciji i dedukciji nauke ne vodi jedina pozvana i pouzdana moć ljudskoga duha - razum, nego mrtva memorija kojom je primao u se i davao iz sebe definicije i logiku dokazivanja kao što ih u štampi primaju i vjerno reproduciraju listovi knjige.

- Vi nijeste za školu - rekao mu je jednom odlučno Wolff. - Njihov je grijeh, a vaša šteta što su vas dosada propuštali...

Tito se već smatrao izgubljenim, a tad ga je spasio slučaj prijateljevši ga tješnje s Wolffom nego ikojega drugoga đaka zavoda.

² *Haeckel Ernest* (1834-1919) - njemački biolog; proučavao osobito niže morske životinje

Wolff je izrađivao kao doktorsku disertaciju radnju s temom: »Intelektualni razvitak po stališkom zanimanju ljudi« - dakako u smislu Lamarckove descendentne teorije³ i Darwinove selekcije. Često se znao tužiti drugovima kako u znanstvenom obrađivanju teme nailazi svaki čas na poteškoće na koje nije ni pomišljao kad se odlučio za tu radnju, što je dalje ulazio u nju, sve se više gomilala poteškoća na poteškoću, i često puta poradi manjkavih podataka ostala bi jedina fantazija kojom je mogao priteći u pomoć znanstvenom radu razuma.

Direktor Sabljak nije dašto kao katolički svećenik mogao da prizna hipoteze što ih je izvodila znanost iz Lamarckovog umovanja i gradiva sabrana Darwinovim ustrajnim radom, ali o temi disertacije rado je raspravljao s Wolffom. U Wolffovim je izvodima gledao skroz sa protivne strane nađenu potvrdu svome uvjerenju što je pred njegovim očima svršavalo s neotklonjivom nuždom da se preustroje gimnazije. Jer i Wolff je dolazio svojim putem do zaključka da je za neki postotak učenika djelomice, a za neki posve, izgubljeno vrijeme nauka za koje nemaju rođenih sposobnosti ili im se nijesu te sposobnosti uslijed neporabe razvile. Nekoji su profesori prigovarali Sabljaku da bi se uvedenjem posebnih škola za male činovnike, obrtnike, trgovce itd. otvorio veći jaz među sinovima jedne domovine. Na to je odvrćao direktor Sabljak primjerom da je i sada među sveučilišnim profesorom i obrtnikom golema razlika u pogledu znanja i naobrazbe - ali ih jednoga uz drugoga vežu socijalne i političke veze toliko te se u običnom životu ta razlika i ne spominje. Obrtnik, trgovac i mali činovnik obrazovan općom naobrazbom prema svojoj duševnoj nadarenosti i potrebama svoga zanimanja i građanstva - bit će vredniji, karakterniji i u društvu ugodniji čovjek od onoga koji se s nerazumijevanjem nauke proturao kroz akademske studije...

Direktor je Sabljak vodio već dvadeset godina točan račun o svojim đacima. Njegovi točni i savjesno složeni zapisci s mnogim oštroomnim bilješkama bili su Wolffu zlatan prinos za izradbu njegove radnje. Tu je on na primjer našao da su seljačka djeca u gimnaziji poprečno dobri đaci. To se dakako dalo tumačiti time što su samo rijetki, i to najbolji, dolazili sa seoske pučke škole u srednju. Shvaćanje im je dobro, marljivi su i uredni, čudoredni i bojažljivi, teško će se kada naći u kakvoj đačkoj zavjeri. Kao činovnici marljivi su i uredni, ali u javnom radu odmah se pokazuje međa njihovoga talenta. Nad prosječnost se digne vrlo malen postotak, a još je manji postotak onih koji se u svojoj struci istaknu genijalnošću. Rado naginju štreberstvu, velik je postotak onih koji se stide svoga seljačkoga podrijetla, a kad ga moraju istaknuti, onda to udese lukavo prikazujući svoje podrijetlo kao tmurnu pozadinu, samo da se u jačem svjetlu istakne njihova pojava i odvрати pogled od pozadine... Na visokim, unosnim mjestima gotovo bez iznimke padnu svi u ropstvo škrtosti...

Wolff je taj rezultat iz Sabljakovih statističkih podataka tumačio dakako nasljedstvom. U nepromijenjenom stogodišnjem načinu života, razmišljanju i radu seljaka nije bilo nužde da se naslijeđena svojstva mijenjaju, niti da se razvijaju druga, nova svojstva, kao što se to pokazuje ondje gdje novi uvjeti života traže i nova sredstva kao jamstvo u borbi za opstanak. Što ta svojstva izbiju gdjekada na vidjelo i kod seljačkoga djeteta, dokaz je da ona žive latentno i U organizmu seljaka kao zrno na nepočudnom tlu. Čim nastanu povoljne prilike, ono klije i razvija se... Priroda posegne gdjekada i za iznimkom, pa se iz obitelji koja se odiskona bavi seljačkim poslovima, teženjem zemlje i timarenjem blaga, rodi čovjek genijalnih duševnih sposobnosti za najviše tekovine kulturnoga čovjeka.

³ *Lamarckova descendentna teorija* - učenje francuskog prirodoslovca Jeana Baptiste'a Lamarcka (1744-1829), tzv. la-markizam, po kome se razvitak vrsta u prirodi događa postepeno i pod utjecajem sredine

- Neoporecivo je - tumačio je Sabljak Wolffu - da čovjek iz nižih klasa ne stječe tako lako smisla za plodove više ljudske kulture. On svoju naobrazbu shvaća poglavito s praktične strane. On je, praktično, za kruh odgajan od nastupa na vlastite noge, usisao je brigu za kruh težanjem zemlje i timarenjem blaga. Njegov prihod rijetko kada nadmašuje većom svotom dnevne tjelesne potrebe. Ako jedna godina ponese više, sigurno je da je bila ili da će doći lošija godina gdje treba viškom platiti dug učinjen u lošoj godini. Zato seljak ni mali obrtnik ne dolazi u položaj onoga materijalnoga blagostanja gdje se rađa želja i čuti potreba viših duševnih potreba, užitka znanosti i umjetnosti.

- Ako se dakle seljak odluči da pošalje svoga sina na više nauke, on računa jedino s praktičnom dobiti. Tu praktičnu ideju utuvljuje i svome djetetu; ona je jedina popudbina što mu je daje na put u velike škole.

- Onda uzmite gdje stanuju i u kakvom društvu probavljaju takova djeca svoje slobodno vrijeme! Ili u internatima izložena uplivu svih poroka kojima takvi zavodi izbjeći ne mogu, ili za male novce kod siromašnih ljudi gdje se sav razgovor vrti samo oko ogovaranja, zavida, uzdisanja i gramženja za boljim i unosnijim položajem u životu... bez obzira na surovitosti i prostote koje se vjerno drže živovanja takvih malih ljudi.

- I tako seljački momčić ne može da se u svom školskom obrazovanju otme najjačoj pobudi koja dolazi od niskih briga za život; idealna strana naobrazbe čini mu se kao da se za nju neće nikada plaćati u gotovom novcu...

- Pa čemu i turati u više škole našega seljaka? Mi smo agrikulturan narod s ogromnim postotkom seljačkoga stališa, a koliko još neobrađene zemlje leži utaman, a ono što se obrađuje, obrađuje se kao u doba početka ljudske kulture. Dižimo seljaka školama udešenim racionalno prema napretku u njegovu stališu, a odbijajmo ga od gimnazije i sveučilišta izim u slučaju da se pokaže genijalnim. Zemlju će nam poplaviti ljudi s ispitima a bez plaće, dok rodna gruda čeka badava na vješte ruke da joj podignu vrijednost i ljepotu.

- Nije moja teorija nikaki aristokratizam, kao što mi ga neki predbacuju, nego nužna praktična posljedica teoretskog umovanja na osnovu činjenica što ih bilježim prateći život svojih bivših učenika.

- Za vaš studij - rekao je jednom Sabljak Wolffu - vi imate u našem zavodu zahvalan objekat. To vam je đak sedmoga razreda Tito Dorčić. Poznate li ga?

- Kako da ne poznam? - kiselo se nasmijao Wolff - to je naprosto stroj...

- Dobro - prekinuo ga je direktor - takav je za školski nauk. Mi ga zovemo đakom koji sve nauči a ništa ne zna.

- Sve nauči a ništa ne zna - opetovao je Wolff. - Vrlo dobro!

- A u ribarstvu je, vidite, genijalan. Natkriljuje sve ribare i istoga svoga oca koji je daleko na glasu kao vješt ribar. Izumljuje dapače nove načine ribarenja, a prošle zime da je izumio i novu vrstu mreže koja da se pokazala kod pokusa vrlo dobra. Čujete li, profesore, uzmite vi toga dječaka malko na oko, jer morate znati da se obitelj iz koje je potekao bavi ribarstvom već stotine godina.

I Wolff se stao zanimati za Tita koji se u nauci mogao poslužiti samo memorijom i voljom od svih duševnih sposobnosti čovjeka, a koji je eto u poslu svojih predaka pokazivao nesumnjivo jaki dar razuma i fantazije.

Zato se profesor Wolff približio Titu i išao s njime u barci na ribarenje, tobože da će sabirati za gimnazijski muzej faunu i floru Jadranskoga mora. A proučavao je, nesmetan ni od koga, Tita.

Što je Tito bio vanredno vješt u svakoj vrsti ribarenja, to dakako za Wolffa nije značilo mnogo jer je naprosto bilo vještina koju je mogao dugim i trajnim vježbanjem postići svatko. Isto tako nije bilo ništa osobito u tom što je nadaleko u okolici poznao narav i sastav morskog dna kao da gleda u otvorenu kartu. Kad bi rekao Wolffu:

- Tu, gospodine profesore, spustite povraz, naći ćete kamen i pod njim ribu - bio je Wolff siguran da će olovo povraza udariti o kamen i da će mu tu zagristi riba.

Iznenadilo je Wolffa na primjer to što bi on s Titom ribario negdje na otvorenom moru, a samo nekoliko metara dalje od njih jedna ili dvije druge barke. I dok bi Tito svojim povrazom izvlačio ribu za ribom, dotle bi ga ribari iz onih drugih baraka zavidno gledali i govorili da je sretan kao mulac, jer bi oni rijetko dočekali da koja riba zagriže udicu na njihovu povrazu.

Kad bi ga Wolff pitao da mu razjasni tajnu kako on privabi k sebi ribu, tumačio mu je Tito:

- Ne da se to tako kazati, gospodine profesore... Ja ne znam kako je to, ali mogao bih se nasigurno kladiti da ću, ribareći s drugim na istom mjestu, uloviti dva puta više nego on. To čovjek ima u sebi, a ne zna kako... Oni su mi za to zavidni, psuju me i rugaju mi se, kako ste izvoljeli čuti, a opet nije to ni samo sreća, a nije dabome ni čarobija. Ja sam o tom razmišljao, pa mislim da znam uloviti ribu zato što joj poznam ćud. Vama se to možda čini smiješno...

- Ne, nije smiješno - prekinuo ga je Wolff.

- Kao što svaki živi stvor, tako ima i riba svoju ćud. I to drugačiju ćud u drugo doba dana i drugo doba godine. To treba pogoditi.

- A kako vi to pogodite?

- Eto, to je ono što ne znam, gospodine profesore. Slutnjom, kako li. To je u meni a da ne znam kako, i ja se tim služim a da opet ne znam kako... Da vam kažem jedan primjer. Meni je bilo deset godina kad sam prvi put slučajem došao do toga da zapovijedam u barci svjećarici. Mi smo te noći ulovili pune dvije barke riba glavno mojom zaslugom. Ja se sjećam i sada kako sam vodio ribu. Pri tom nijesam mislio ni izdaleka na to što bi sad učinio otac s kojim sam mnogo puta bio na svjećarici. Nego ja sam ćutio u sebi da razumijem ribu, da znam kad ona traži jače svjetlo a kad slabije; kad hoće da se s barkom stane ili plovi naprijed ili natrag... To je ono što čovjek ima u sebi a da ne zna kako. Tko toga nema, on će od gledanja naučiti, ali pravi ribar neće biti nikada. Zato ima ribara koji su osijedjeli u tom zanatu a nijesu nikakvi ribari. Oni izvlače svojim mišicama mrežu što bi mogao raditi i onaj tko nikada nije vidio mora. Ali da ga zapane da upravlja barkom svjećaricom ili samo spuštanjem mreže u more, on bi bio izgubljen kao da se prvi put našao u poslu koji ga hrani od djetinjstva... Sve ima svoju dušu... i nauka i trgovina i zanat i ribarija... sve... Tko pogodi tu dušu i zna je shvatiti, taj postane majstor, a onaj drugi ostane šegrt do svoje smrti...

- Kako shvaća i kako logično prosuđuje, a kako mu je duh ukočen i nepokretan pred školskom pločom! - pomislio je Wolff o Titu i unio o njem novu bilješku u svoju bilježnicu, kao što bi bilježio sve njegove karakteristične izjave što bi ih izvabio od Tita na svoja promišljena pitanja.

Iz tih bilježaka bivalo je profesoru sve jasnije da je Tito naslijeđena po obitelji svojstva ranom i trajnom vježbom izoštrio do savršenosti. Primivši te sposobnosti i razvijajući ih time što se laćao očeva posla sa zanimanjem i radošću, dakle i uz sudjelovanje fantazije, on se svojom neoporecivom duševnom nadarenošću htio a i mogao potpuno okoristiti u tom poslu. A školom mu je bila nametnuta teška dužnost. Utuvilo mu se da mora izučiti

škole, i on se podvrgao toj zadaći što je za nj značila jaram. Ali kako taj zadatak nije imao za nj ništa zanimljivosti, nije ga ni veselio, i on mu je zato mogao žrtvovati samo jednu, i to najmrtviju stranu svoje duše - memoriju.

Profesor se Wolff priviknuo na Tita koji je postao objektom njegovih studija. Uza to našao je u ribarenju na otvorenom moru ugodan odmor i okrepu živaca, a Andrija je znao udesiti na svoj način da se gospodinu profesoru što bolje zasladi zabavica s njegovim sinom: Dok bi barka s prostrtim sagom na krmi čekala profesora, Andrija bi utisnuo pod provu zamotak ovčjega sira, narezane suhe butine ili jezika, gdjekada i zdjelicu marinirane ribe, bijeloga hljeba i domaćega vina uz pripadajući pribor. Isprva se Wolff kao nećak od ponude svoga đaka, ali morao je priznati da Tito govori pravo kad bi rekao:

- Na moru bi, gospodine profesore, čovjek neprestano jeo.

I Wolff bi se s izvrsnim tekom prihvatio jela i u osobito ugodnu raspoloženju počitka i razigranih živaca, zabave i hranjenja na otvorenom krilu slobodne prirode govorio s nekom intimnošću Titu:

- *Sie, Dorschitz, das schmeckt wirklich vorzüglich...*⁴

I Wolff nije već imao srca da Titu na ploči zamijeni na geometrijskom liku slova α i β , niti da ga puno prekida kad bi govorio svoju naizust naučenu lekciju. Priključio se napokon i on mnijenju svojih drugova da Tito zadovoljava svojoj đaćkoj dužnosti onako kako može. Tako je Tito došao i u osmi razred gimnazije.

Početkom svibnja te godine bio je Wolff pri zaključku svoje disertacije. Tražio je snažan konac, misao osnovanu na građi rasprave koja će još s nove strane baciti svjetlo njegovog logičnog umovanja na izvode što ih je nastojao prikazati u okviru prirodnih zakona služeći se činjenicama i hipotezama nauke.

Jednom kasno poslije podne vraćali su se on i Tito s ribarije. Sunce se već nagnulo k školju, more je bilo prekrasno modro i talasalo se širom kanala s bezbrojem malih, živahnih talasića. Zrak je bio tih i ne pretopao. Sav je kraj tonuo u punom svjetlu, s bregova se ugodno miješao miris kula i smilja s jakim mirisom morskih hlapova. Wolff je osjećao ugodnu umornost tijela, ali duh mu je bio bodar, fantazija budna, a sama neka vrlo prijetna čuvstva talasala su se njegovom dušom akoprem danas nije bio baš najbolje sreće u ribariji: Po svojoj nevještni potopio je sve povraze do jednoga jedinoga na koji mu je Tito privezao iz zalihe posljednju udicu.

Tito je veslao sagibljući se pravilno svojim visokim, vitkim tijelom i zureći uporno očima pred sobom u more. Bio je bez kaputa, crnu gustu kosu promoćio mu obilan znoj. Barka je hrlo jurila preko talasića što su grgoljeći obijesnim žuborom skakutali oko nje i udarali joj u kljun.

Najednom je Tito zaveslao natrag. More se pod vitkim veslima uzburljalo i zapjenilo.

- Što je? - upitao je Wolff prenuvši se iz svojih misli što su letjele preko stranica disertacije.

- Ubotnica, gospodine profesore, izvolite je uloviti.

Još je jedno vrijeme ravnao barkom, a kad se utišalo more, pokazao je na dnu, kakva četiri metra duboku, kamen:

- Ondje je, ispod onoga kamena.

Profesor je zurio i zurio u more i nije mogao vidjeti ništa.

⁴ *Sie, Dorschitz, das schmeckt wirklich vorzüglich* (njem.) - Vi, Dorčiću, to prija zaista izvrsno

- Ja joj vidim glavu - rekao je Tito. - Pritajila se, načinila se bojom jednaka kamenu jer čeka plijen. Ali mene neće prevariti.

Nadio je na udicu meku i bacio je u more. Olovo je hrlo tonulo prema kamenu.

- Izvolite - podao je onda povraz u ruke profesoru i upozorio ga neka ne pusti da mu ubotnica zavuče udicu pod kamen.

Ali u Wolffa nije bilo toliko vještine. Ubotnica je svojim tracima prihvatila udicu i zavukla je k sebi pod kamen. Sad nije bilo druge pomoći nego silom pretrgnuti povraz ili zaroniti u more i rukom iznijeti ispod kamena ubotnicu i povraz.

Tito se odlučio da roni. U dva hipa bio je u samim gaćama za kupanje. Stao na rub barke i kao vitka i gipka neka morska životinja pruženih ruku nad glavom uronio u more.

Voda je pljusnula i zapjenila se, a onda su odmah skakutali veseli talasići ondje gdje je iščeznuo pod more Tito. Wolff je zurio u more, ali nije vidio ništa do tih malih, modrih i veselih talasića što su neumornom živahnom igrom poskakivali pred njegovim očima. A o Titu se činilo kao da ga je u svoju utrobu proždrla ta morska neman s nevinim licem što je svojom igrom bilo nalik na posmijeh djeteta.

- Kakva su to pluća kad on toliko izdrži pod vodom! - divio se Wolff.

I zurio je u vodu, zurio, a vrijeme se činilo dvostruko dugo što nema na površini čovjeka koji je poradi njega i pred njegovim očima uronio u vodu. Profesorova je zabrinutost rasla i prelazila u tjeskobno čuvstvo da ga napokon osvoji svega strah... Pred fantazijom učenjaka pojavio se golem polip koji obuhvati svojim jakim udovima čovjeka i...

Taj čas izronio je Tito. Gusta, puna vode crna kosa pokrivala mu je čelo i polovicu očiju nad osmaglim licem. O mokrim plećima i snažno se dižućim prsima odrazivalo se sunce u sjajnim plohama. Jednom, dugačkom i mršavom, ali čvrstom rukom uhvatio se barke, a prste druge ruke utisnuo je u glavu ubotnici. Njezini crni i puzavi trakovi pleli su se poput zmija oko ruke puzajući po njoj sve do ramena. Obasjan rumenim tracima zalazećega sunca po svom vitkom i strojnom tijelu činio se taj čas profesoru kao da je iz mora izronilo kakvo mitološko polubožanstvo.

Začas se odio i bio na veslima. Sunce je zalazilo, talasići veselo grgoljali, mirisao s obale kuš, galebi kričeći letjeli nad morem, a pred očima fantazije učenjaka Wolffa izvijala se čudna slika:

Daleko negdje u toplom podneblju, u sredini oceana gdje nikada ne pristaje brod niti blizu dolazi druga kakova splav šio ju je svojom rukom izgradio čovjek, ima malen otočić. Taj je otočić sama krš, obrasla kržljivim grmom i sitnom nesočnom travom. Od živih stvorova ima na njem samo nekih kukaca koje je valjda ovamo nanio vjetar; krila su tih kukaca od neporabe skroz zakržljala. Jedini je uvjet života vrelo pitke i zdrave vode što izlazi ispod nekoga kamena i nakon kratka toka ulazi u more.

Na taj otočić zabludi nekim slučajem par ljudi. Odmah se snađu: jedino vrelo hrane može da bude more. A more je kraj obale otoka zaista vrlo ribno. Vide se raznovrsne veće i manje ribe, glavonošci, mekušci i svakojaki raci puzaju po morskom dnu.

Ali u čovjeka i žene nema baš nikakve sprave kojom bi lovili ribu. Nema na čitavom otočiću ni gradiva iz kojega bi načinili kakvo ribarsko oruđe, pa bilo i najprimitivnije vrste. Da se spase od smrti gladom, ne preostaje im drugo nego hvatati iz mora rukom što se rukom hvatati daje. I oni poradi svakidanje hrane rone, kao ono Tito, pod more da love ubotnice, sipe, rake i druge takove spore životinje. Rone danas, rone sutra, rone svaki dan - more postaje za njih pomalo ono što i kopno. Pojedina im se uda jačaju i prilagođuju oblikom za bolje plivanje, pluća mogu da izdrže sve više duška pod vodom. Tako se hrane i rađaju djecu, dašto s ograničenim brojem, u čem im pomaže sama priroda poradi

teških i oskudnih prilika. A djeca, čim stanu na noge, već se vježbaju s roditeljima u moru roneći za ubotnicama i racima.

Prolaze vjekovi... Prođe prvi milijun godina... i drugi... i treći... i četvrti... prođe i deseti milijun godina... Polomci su onoga para ljudi što se naselio bio pred deset milijuna godina na osamljenom otočiću, skroz preobraženi: Tijelo im je pokrito tamnom, glatkom i čvrstom kožom, noge su uslijed neuporabe na kopnu zakrčljale, stopalo se skratilo, prsti vrlo oduljili, a među prstima ruku i nogu narasle su plivaće opne. Ti ljudi mogu da održe dugo pod vodom, rone tako brzo da uhvate i ribu a ne samo glavonošce i rake koji se sporo kreću morskim dnom.

Milijun za milijunom godina krca se opet u prošlost... proteče trideset milijuna godina - to je svejedno - a potomcima ljudi s plivaćim opnama pojavili su se s obje strane vrata otvori kojima dišu kad su pod vodom: škrge... Pred Wolffovim očima stoji gotov prvi egzemplar nove vrste kralješnjaka...

Barka je već dugo stajala na svom pristaništu. Tito je čekao, a profesor je sjedio duboko zamišljen na krmi.

- Izvolite izići, gospodine profesore - pozvao ga je napokon Tito.

- *Rückbildung... natürlich, eine Rückbildung*⁵ - promumljao je jedva razumljivo Wolff, a onda digao naglim kretom glavu i buljio začuđeno u Tita kao da se prenuo iz duboka sna: - A, zar smo već tu?

Kad je Wolff stupio na kopno i odlazio sagnute glave kao smeten, nasmiješio se Andrija Titu; Tito mu je sporazumno odvratio smiješak, a otac ga je upitao pokazujući glavom za Wolffom:

- Danas je više pio, što li?

- Nije... Smelo ga je nešto more a nešto valjda i vino. Još malo pa bi bio zaspao na krmi.

I opet su se obadvojica smijala profesoru. Nijesu mogli slutiti kakvim je važnim umovanjem zabavljen njegov mozak i kako je pod utiskom slike, što ju je stvorila njegova učenička fantazija, pomišljao Tita praocem budućega čovjeka dvoživca.

Te noći završio je Wolff svoju disertaciju. Malo zatim otputovao je u Jenu i vratio se u Senj kao doktor filozofije.

Još je falilo mjesec dana do polaganja mature kad je jednom Wolff, počivajući iza ribarije s Titom u barci, upitao Tita čemu se iza svršenih gimnazijskih nauka želi posvetiti.

- Odlučuje hoću li položiti ispit zrelosti - odvratio mu je Tito radujući se što se ipak jednom dirnuo Wolff toga pitanja.

- A zašto ne biste išli u ovdašnju teologiju? Tu maturu ne trebate.

- Ako budem morao, ići ću - rekao je turobno Tito.

- A ne s voljom?

- Ne, gospodine profesore.

- A čemu biste se posvetili, da položite ispit zrelosti?

- Pravu.

Wolff se zamislio. Kao što nije po principima svoje filozofije bio sporazuman s mnogim uredbama ljudskoga društva, tako je postojeća osnovna načela savremene pravničke nauke, osobito njezinoga shvatanja krivnje i kazne, smatrao naprosto velikom zabludom

⁵ *Rückbildung... natürlich, eine Rückbildung* (njem.) - zakrčljalo..., naravno, zakrčljalo

čovjeka, zabludom kojoj je kriva osnovna pretpostavka cijele nauke - slobodna volja i odgovornost.

Pogledao je ispod naočala Tita i pomislio zburado:

- Istina, tebi nema mjesta nego među teolozima ili pravnicima... A Titu je rekao naglas:

- Pa vi se prijavite na ispit zrelosti.

- Vas se bojim - nasmiješio se povjerljivo Tito.

- Mene? Ja mislim da biste iz mojih predmeta mogli toliko znati koliko je najnužnije...

- Ja znam sve, gospodine profesore - živahno je prihvatio Tito. - Ja se ne bih usudio moliti vas milost koju ne zaslužujem... Tek za jedno bih se preporučio...

- A to?

- Kad mi dadete pitanje, da se više ne uplećete u moj odgovor.

- Nek te voda nosi! - pomislio je u sebi Wolff - a Tito je položio i ispit zrelosti.

Početak slijedeće školske godine otišao je u Beč gdje se upisao u pravnički fakultet.

V

I na sveučilištu polagao je Tito redovito svoje ispite. Memorija mu je pomagala više nego što mu je mogla pomagati u gimnaziji. Kad bi se pripravljaio za ispit, skobio bi se doduše svaki čas sa zamršenim pletivom filozofskoga stila, sa zasukanim definicijama, s teškim dugim rečenicama punima samih imenica apstraktnoga značenja i sa tumačem koji je sâm za tumačenjem uzdisao. Takva bi mjesta pročitao nekoliko puta, a ona bi ostajala nepristupna njegovomu razumijevanju. O tim bi mjestima pomišljao kao da su to prolazi zaštićeni gustim prepletom željeznih žica s bodljikama kojima je bio zaštićen pristup na zabranjena mjesta u parkovima. Da pokuša prodrijeti kroza njih, ne bi uspio; izmorio bi se i iskrvario uzalud. Zato bi se odrekao pokušaja da u njih prodre razumom, pa bi ih čitao dotle dok ne bi ostali u njegovoj memoriji otisnuti kao u knjizi... Pisci takovih knjiga držao je da su duševno abnormalni ljudi koji sami ne mogu da razumiju što su napisali. Držao je da je u njih neki smućeni mozak, kao što je naprotiv mislio o sebi da ljubi jasnoću.

Noć na noć kroz tjedne i mjesece pred ispitom prosjedio bi nad knjigom bodreći se crnom kavom dok bi slagao ogromno, neprobavljeno gradivo s pomoću same memorije u svoju pamet. Do ispita stvorio bi se kao mrtvac, ispijena lica, mlohavih mišica i dršćućih udova. Ali na praznike kod kuće sve bi to opet popravio počitak, bezbriga, morski zrak i dobra kuhinja majke Lucije.

- Oporavit će se - rekla bi odmah uvjerljivo Lucija ugledavši ga onako slaba i izmršavjela... Naučila se na takav Titov izgled poslije svakoga ispita, još od mature kad mu je rekao direktor Sabljak davajući mu svjedodžbu:

- Vi ste najskuplje platili svoj ispit zrelosti... sa nekoliko funti vlastitog mesa.

Inače je živio Tito u Beču solidno. Ni u koje đaćko društvo nije zalazio. Gotovo u svakom pismu što bi ga pisao ocu bila je vijest o tom kako je opet imala policija posla s hrvatskim đacima koji su se poradi politike skobili s njemačkim đacima ili dali oduška svome nezadovoljstvu kakom demonstracijom. »Za me se ne bojte«, sokolio bi oca, »jer se ja od tih društava držim daleko.«

Kazalište nije polazio. Gdjekada bi se nešto poput glasa savjesti javilo u njemu: Ne bi li on doista morao da čita i romane i da gleda na pozornici prikazivanje drama? Neka djevojka iz trafike, s kojom se bio upoznao, čitala je neprestano u svom dućančiću i ne bi ni jedno slobodno večer propustila da ne posjeti kazalište. Sjedeći s njom u društvu, morao se stidjeti kako ga ona natkriljuje u poznavanju toga što su ljudi ipak uzeli kao jedno od mjerila svoje naobrazbe.

Pokušao se zato prisiliti i na čitanje romana i na polazak kazališta - ali nije išlo. Svi romani što ih je pročitao, činilo mu se da su građeni samo po dvojnoj osnovi: ili će se dvoje zaljubljenih uzeti, ili se neće uzeti. Ta mu je tema, što se neprestano ponavljala, dosađivala. Zato nije mogao čitati romane.

U kazalište je išao prvi put kad je neki glasoviti glumac gostovao kao Otelo. I sam komad, i glasovitoga glumca, i Dezdemonu i sve druge što su se pojavljali na pozornici shvatio je kao što i pisce zamršenih juridičkih knjiga: da ti ljudi ne misle, ne govore i ne rade kao obični ljudi. Sve je s pozornice prelazilo pred njegovim očima u neizvjesnost, u suvišnu nategu, u neko zavaravanje općinstva koje se dalo zavesti od glasa glumca ili je, udarajući u bučno odobravanje, varalo samo sebe... Otelo je po njegovu mnijenju imao povesti strogu istragu o izgubljenom rupcu, pa kad bi se otkrio splotkar Jago, morao ga je ubiti kao psa... Izišao je srdit iz kazališta.

Zoološki muzeji sa svojim nadjevenim rijetkim životinjama, a osobito gojene žive životinje već su drugačije budile njegovo zanimanje. Ali i nad tim neisporedivo je visoko bio akvarij sa živim ribama, racima i drugim morskim životinjama. U satove o kojima je iz iskustva znao da je najmanje posjetnika, sjeo bi pred akvarij i gledao - gledao u vodu bez umora, bez kraja. A pri tom ne bi mislio ništa, upravo ništa. Sav njegov duševni život kao da bi se također salio u nešto što je također bilo akvarij u kojem se vjerno ponavljao svaki kret života što je bio pred njegovim očima. A taj osjećaj bio je izoliran preugodnim osjećajem zaboravi za sve drugo što je postojalo na svijetu...

Ne toliko s intenzivnim zanimanjem nego misleći na praktične spekulacije, stajao bi čitave ure na obali javnih ribnjaka. Zanimali bi ga kretovi riba, njihova igra, njihov lov za komadićima hrane što im je bacao - ali u isti čas snovao bi u sebi zavodljivu osnovu kako bi ipak barem jedanput mogao baciti udicu... Bila mu je jasna opasnost da bi teško izbjegao očima policije, ali misao na osjećaj kako ulovljena riba trese povrazom u ruci, čisto je potiskivala svojom snagom rasudljivost razuma, i Tito bi u nekoj ekstazi, u nekoj neubrojivoj omamljenosti duha govorio sebi:

- Probat ću jedanput, samo da me želja mine...

I ponio je jednom u džepu udicu, stao na obalu ribnjaka, i kad mu se činilo da je sâm na tom mjestu prostranoga parka, bacio u vodu udicu. Na meku se sletjelo nekoliko riba, a ona je zapala ovelika šarana. Nastala je vješta borba s ribom koja je promišljenim snagom i nenadanim trzajima htjela da isprekida niti na kojima je visila njezina sloboda i život. Napokon ju je svladao, izvukao na obalu i držao neko vrijeme u ruci. Bio je sav zanesen i kao elektriziran njezinim jakim trzajima; s izražajem potpune zaboravnosti motrio je njezino teško, očajno disanje, sjaj malenih očiju, drhtanje peraja i prelijevanje svjetla u sjajnim plohamo po njezinom ljuskavom tijelu. Bilo mu je na časak kao da se stvorio na žalu pred rodnom kućom... A onda se kao osvijestio i bacio ribu u vodu. U sebi je osjećao ugodnu lakoću nakon ispunjene strastvene želje.

Potrebu društva nije osjećao. U četiri godine što ih je proboravio u Beču, njegovo se poznanstvo protezalo na nekoliko djevojaka većinom iz malenih dućančića gdje se prodavao duhan. Nikojoj od njih nije ga privlačila osobita simpatija. Sa svakom se upoznao nagovorivši je u dućančiću istim nagovorom:

- Što to čitate, gospođice?

Djevojka bi mu pokazala kakvu pjesmu, dramu ili roman iz njemačke književnosti i obično primijetila:

- Kako je lijepo! Jeste li to čitali, gospodine doktore?

- Ah! - mahnuo bi Tito rukom podavajući pri tom licu samosvjesnim smiješkom izražaj neke svoje majorenosti nad takvim štivom: - Nemam se kada baviti takvim stvarima.

Dalji se razgovor vodio o tricama. Prosjedio bi ure u takovom dućančiću i o svakom kupcu znao naći kakvu dosjetku kojoj bi se djevojka smijala. Tako bi joj bio u dugočasnom poslu zabava, i on bi sa zadovoljstvom osjećao da je njoj milo što je on u dućančiću posjećuje.

Za rođendan ili imendan poslao bi joj kitu cvijeća; u vrijeme kad bi bila slobodna od posla, vodio bi je u šetnju, zatim počastio večerom u kakvoj restauraciji gdje bi igrala glazba ili zabavljao općinstvo »tingl-tangl«, a onda bi je otpratio do kuće i oprostio se s njome. - O kakvom idealnom čuvstvu prema djevojci nije bilo govora. Tito je dapače bio vrlo pohotljive naravi. Ali nije imao u sebe pouzdanja, osjećao je da se može s djevojkom razgovarati ili o tričavim stvarima ili biti brutalan... Na ovo se nije usudio. Ono što drugi umiju a on ne umije, mislio je da će nadomjestiti gošćenjem i darovima te da će svoje ljubavne želje očitovati ponekad djevojka njemu. - Napokon bi dosadio djevojci, i ona se ne bi sustezala da mu pokaže zamjenika... A on bi se, kao što prvoj, približio drugoj i igrao i doigrao svoju ulogu kod nje i kod svake slijedeće kao što kod prve.

Kod kuće o praznicima rado se pokazivao besprijekorno odjeven na javnim mjestima kao »bečki jurist«. Često bi čuo o sebi razgovor šetalaca:

- Gle, sin ribarice Lucije, pa kako se u svijetu učinio... gdje on uči?

- U Beču.

A u Titovoj bi duši slavno odjeknulo:

- U Beču!

I počutio bi kako se iz sebe širi i diže u isti mah.

Ali iza šetnje redovno bi se zavukao u Rikinu konobu. Taman prostor pun zapaha od izgorjele masti ili ulja, briskola s ribarima i s mesarima jednako mu je prijala kao što neprekidna i vazda ista psovka Rikina na služinče ili na koju susjedu. Na njezin nazalni ton naviknuo se, kao što se drugi navikne na svagdašnje slušanje glazbe.

Ribari bi i mesari s napetim zanimanjem slušali njegovo pripovijedanje o carskoj palači, o šestoprežnoj kočiji u kojoj se vozi carska obitelj; o konju na kojem jaše car... S jednakim su zanimanjem slušali kakovih zabava nađe čovjek u bečkom Wurstelprateru i kakvu je Tito jednom slavu tu odnio... Ima tamo za zabavu ljudi stroj na kojem možeš omjeriti svoju jakost. Udariš šakom o jastučić, a neki batić odskoči uvis uza stup na kojem su upisane brojke. Što jače možeš da udariš, to će više odskočiti batić. Navrh stupa je zvončić. Tko može da natjera udarcem šake batić do vrha, batić udari o zvonce, ono zazvoni, a svjetina mu zaplješće rukama... A on, Tito, skupio je jednom snagu da pokaže Švabi... Kako je udario, zabrenčalo je zvonce čudnim, bezvučnim jekom, jer je od jakog udarca puklo...

Tako su Titu prošle četiri godine. Pete godine do Božića imao je sve nužne ispite i dobio tada mjesto kao prislušnik kod sudbene oblasti u svom rodnom mjestu.

- Evo vidiš da je izišlo na moju - govorio je Andrija Luciji. - I profesori i direktor Sabijak i pokojni kum Dabić... svi su me odvrćali od toga da školam Tita. Držali su i dapače otvoreno govorili kao da on nije za školu. A Tito ih je natjerao u laž. Koliko je bilo s njime

suučenika u gimnaziji koji su bili tobože bolji talenti od njega, pa ni jedan nema još svih ispita kao Tito!

Upravitelj suda, major Kopetzky, bio je svoje vrste plašilo za najveći dio domaćih ljudi koji su imali kod suda posla. To je dolazilo otuda što je Kopetzky bio u svom uredu vojnički bezobziran. Po bezobzirnoj strogosti i postupku s jedne a nepodmitljivosti s druge strane dizao se do nekog natčovjeka u očima građana koji su bili naviknuli na činjenicu da se namazana kola bolje voze. Svakome je od njih, bilo s ovog bilo s onog razloga, prijala naklonost čovjeka kao što je bio sudac, makar da je u njega mogao jednaku naklonost steći i protivnik. Voljeli su nadmudrivanje nego otvorenu obranu svoga prava - a doista su znali i zašto.

Tito je išao marljivo u ured, na njegovu stolu nije bilo nikada zaostatka. Doduše isprva nije dobivao samostalnih stvari da ih izrađuje, ali tu upornu marljivost gledali su drugi činovnici kod njega kao neko jamstvo za napredak u službi kojoj se posvetio. I Kopetzky je bio time očito zadovoljan; on je uopće tražio od svoga osoblja u prvom redu točnost. Tito je to osjećao i počeo dobivati u sebe pouzdanje, a iz toga pouzdanja rađala se pomalo smjela misao da se u njemu otkriju rijetke sposobnosti za sudačko zvanje.

U društvu činovnika i časnika malo se kada našao akoprem se njihov razgovor vrtio samo oko službe, gradskih gospođa i gospođica ili su se pripovijedale anegdote bez humora. Titu je i sada ostalo najmilije mjesto zabave Rikina konoba... Javno nije smio u nju, zato bi se uvlačio kradomice kao onda dok je bio đakom gimnazije. Ured i društvo činovnika počeo je osjećati navlas onako kako je nekada osjećao gimnaziju, profesore i suučenike: Trebalo je da ide u ured da tu radi, da sluša upute i da se druži s onima koji su s njime u uredu radili. Trebalo je sve to poradi nekoga daljega, višega cilja, kao što je trebalo nekada da polazi gimnaziju poradi ovoga što je dosada postigao... Pravo, puno zadovoljstvo duše osjetio bi u istom u Rikinoj konobi. Tu je bio na svom tlu, tu se kretao slobodno i s razumijevanjem, tu je bio svoj. U sve ono drugo nije nikada pristajao jezgrom svoje duše.

U društvu gospođa ili gospođica nije se Tito našao nikada. Od same pomisli da se kojoj približi, osjetio bi neku tešku duševnu nemoć. Kako da se pokloni? Da poljubi ruku? Što da reče? Kad bi u društvu s drugima zapao iznenada u žensko društvo, osjećao je svu svoju izgubljenost. Ta ga je izgubljenost patila do zdvajanja. Ono što su drugi govorili, znao bi i on reći... pa ipak bi opet šutio i smiješio se samo ledenim smiješkom naprama pogledima gospođa i gospođica koje su očima nestrpljivo pitale: - A što taj vazda šuti?

Ali s domaćim služavkama već se drugačije snalazio - jednako kao što u Beču s djevojkama što su u malenim dućančićima prodavale duhan.

U Beču se nepoznat gubio sa svojom djevojkom među velegrađanima koji se nijesu zanimali ni za nj ni za djevojkju. Ali ovdje je drugovanje sa služavkama po danu bilo nemoguće i poradi građana i poradi časti što ga je zapadala kao člana sudbenog ureda. Istom kad bi pala noć, sastao bi se s ovom ili s onom u sjeni koje uske ulice i provodio s njome duge razgovore.

- Čujete li, Tito - govorila bi šapćući djevojka - nešto ću vas pitati, ali mi morate reći istinu. Hoćete li?

- Hoću, samo pitajte.

- Vi ste se sinoć razgovarali s Ankom.

- Jesam.

- O čemu ste se razgovarali?

- No o svačem... ovako kao što sad s vama.

- Ali ste govorili i o meni?
- Čini mi se da jesmo.
- Pa što vam je rekla Anka o meni?
- Koliko ja znam, ništa zlo.
- Pazite! Rekli ste da ćete govoriti istinu. A ja znam sve... meni je povjerio netko tko je sav vaš razgovor slušao...
- Duše mi, ništa zlo - kleo se Tito.
- A zar vam nije spominjala Anka nekog Petra?
- Čini mi se da jest.
- Što vam je rekla o njemu?
- Vjerujte da se već ne sjećam. Ali doista ništa zlo.
- Hm... A zar vam nije pripovijedala da sam ja prošle nedjelje šetala sama s tim Petrom izvan grada?
- Jest, doista je to rekla. Ali što je na tom zlo?
- Dašto da nije zlo. Ali ona to pripovijeda svuda kao da sam ja time počinila bogzna kakovo zlo. A ja sam šetala s tim Petrom usred bijeloga dana; onda smo se vratili, a on me je pozvao da se navratimo na mlado vino. Ja nijesam htjela ići. Kako bih ja sama išla s muškarcem u gostionicu? Ali vidite, Ana je to sve zlobno pripovijedala jer misli da će je Petar uzeti, pa je bijesna kao kuja na svaku s kojom progovori Petar...

U takovim bi razgovorima protekle ure...

Smjelije djevojke napale bi Tita svečera kod šetnje:

- Tito, kupite mi naranču... I meni... I meni...

Dok se Tito u uredu bavio prepisivanjem spisa, bilježenjem manjih zapisnika o preslušavanju stranaka i drugim nalikim poslom, teklo je njegovo službovanje glatko. Na primjedbu što ju je major Kopetzky nekoliko puta ponovio da je u njega čvrst i čitljiv rukopis, jačalo se i širilo u njemu uvjerenje što ga je osjetio odmah iza prvih dneva službovanja kad su mu hvalili točnost. Gdjekada bi se s tim uvjerenjem sav zanio i kao u viziji gledao kako u nedalekoj budućnosti zasjenjuje sobom ostalo uredsko osoblje... To svoje uvjerenje povjerio je ocu; o njemu je govorio konobarici Riki i njezinim gostima, dapače nije mogao da ga zataji ni služavkama s kojima bi provodio duge večernje razgovore.

Na to svijetlo raspoloženje duše pala je prva sjena s prvim njegovim samostalnijim radom u uredu. Kopetzky mu ga je vratio tri puta na ispravak, a najposlije ga dao drugomu da ga izradi.

A takvi su se neugodni doživljaji u uredu opetovali sad redovno: Bili su navlas nalik na druge redove što ih je kao gimnazijalac dobivao u školi - samo što bi drugom redu ipak lakše umaknuo nego »sekaturi«*»* Kopetzkyoga. Tako je zvao njegove prigovore. Kopetzky koji ga je isprva upućivao, stao se služiti sve oštrijim izrazima... a napokon se nije žacao upotrijebiti ni pred pomoćnim osobljem riječi što bi Tita ponižavale do kaprala koji je u jednom kutu velike pisarnice kaligrafski ispisivao naslove i adrese.

- Čujete li, askultante - govorio bi mu pred tim pisarničkim osobljem - u vas je rijedak talent da načinite strašnu zbrku od najjasnijih stvari. Koga ste vraga opet s ovim načinili? Pa kakav je to stil, a kakvi izrazi! Ovako bi to napisao vaš otac ako zna pisati, ali ne apsolvirani pravnik. Kako ste se, bijesa, provukli kroz gimnaziju? Kako ste polagali ispite na sveučilištu? Pred kim ste ih pravili? Evo, ja ću ovu stvar dati na izradbu onomu tamo

stražmeštru, koji je svršio samo četiri razreda pučke škole, pa ćete vi, gospodine juriste, imati prilike da se od njega naučite kako se sastavljaju takove stvari...

Tako je to sad išlo redom. I Titu i svima u uredu bilo je jasno da ga je Kopetzky zamrzio i da ga se želi riješiti. Na koncu nije Kopetzky toga Titu ni zatajio.

- Idite - rekao mu je - kamo znate. Ja vam neću praviti zapreka jer ću biti sretan da vas se riješim. Ali ako sami ne otiđete, ja ću zatražiti da vas poradi nesposobnosti maknu. Računate se u broj službenoga osoblja, a meni ste na teret. Nijednu vašu stvar ne mogu primiti; vi ste neuputljiv i skroz bespomoćan čim treba da jednu misao nađete vlastitom glavom. Svaki vaš posao moram napokon izraditi sâm ili ga dati kome drugomu da ga izradi. Pa recite što ću ja s vama? Potražite si mjesto drugdje; svakako ćete proći bolje nego ako budem morao ja obrazlagati zašto vas u svom uredu ne mogu trebati.

To svakidanje ponižavanje u uredu, ona neprestana tjeskobna napetost između nepomirljivoga poglavara i bespomoćnoga potčinjenoga - to je Titu bila nenadana, nesnošljiva muka... A Kopetzky bi se najčešće učinio kao da Tita i nema u uredu. Posao što je na nj spadao, razdijelio bi drugima, gdjekad hotimice glasno ujedljivim riječima:

- Molim vas izradite to... spadalo bi na askultanta, ali on nije za taj posao.

Jedne prosinačke večeri bila je vani ljuta mećava s burom. Tito je sjedio iza večere s ocem i pio. Lucija se žurila da poredi kuhinju jer je bila vrlo željna razgovora sa sinom. On bi odmah poslije objeda i večere izlazio iz kuće, po noći se kasno vraćao kući, a ujutru ustajao tek da ne zakasni u ured. Tako joj nije bilo priušteno nikada da se naužije njegovoga društva i razgovora, a nije se usudila da ga koji put umoli neka ostane kod kuće.

- Veseli ga vani društvo, pa kako da mu to kvarim? - mislila je i pregarala u sebi želju.

Skroz iznenada iza dulje šutnje rekao je Tito s nenadanom brzinom:

- Čuješ li, oče, ja ti u ovoj službi pod Kopetzkim neću ostati. Ne slažemo se nikako...

Njegove riječi hinile su mir, ali bile su uzrujane i zalivene gorčinom. Očevidno rekao ih je nakon duljega promišljanja.

I Andrija se iznenadio. Njegov se pogled sukobio s Lucijinim... pitali su se nešto nijemo, a onda je rekao Andrija sinu:

- Vidiš li, ja se nijesam varao... Već je dulje tome što opažam na tebi da ne ideš u ured onako rado kako si isprva išao. Sve sam htio da ću te o tom pitati, a onda sam pustio da ti radije prvi progovoriš... Dakle ne slažete se... A kako to da se ne slažete?

- Eto, to je i meni ona zagonetka - trpko se smijao Tito. - Ne trpi me! Što drugo ja ne bih znao reći.

- A zašto da te ne trpi? Ti ideš točno u svoj ured i držiš se svoga reda. Što mu dakle nije na tebi pravo? - pitao je otac.

- Ništa mu od mene nije pravo. Ako ja ustvrdim da je nešto bijelo, on će kao bijesan dokazivati da nije bijelo nego crno ili barem zeleno... pa makar da je bijelo kao što je dan bijel.

Zamislili su se. Lucija žurno žmirkala očima, čulo se kako u njezinim rukama tucka igla o iglu, dočim je bura tresla kućom od temelja.

- Vojnička služba nije za me - rekao je opet Tito. - Tu ne vrijedi vlastita glava ništa, sve ide po »komandi«, a poda to se ne može svatko skućiti.

- Nijesi mu se dakle svagda pokorio? - mislio je Andrija.

- Jesam svagda... i onda kad sam bio skroz u pravu, popustio sam jer tako hoće vojnička služba. Ali ne koristi...

I nastavili su o tome govoriti neumornim opetovanjem istih misli i nagađanja. Tito je pri tom mnogo pio i, što dalje, sve smjelije govorio o sebi. Malo-pomalo izlazio je pred oči Andrije i Lucije Kopetzky kao tvrd vojnik koji naprosto ne razumije nauke visokih škola kakve je u Beču izučio Tito.

Napokon se nije više o tom govorilo. Na Tita je djelovalo vino, i on je opet pripovijedao svoje doživljaje u Beču. Lucija je voljela takav razgovor; ona bi slušala Titovo pripovijedanje kao divnu priču i čisto razumjela zavist domaćih ljudi prema Titu koji je bio u prilici da doživi što drugo nego što su bile obične svagdašnje, često i prljave stvari njihovoga malogradskega života.

- Jednom idem ja - stao pripovijedati Tito - na šetnju u Schönbrunn. Na glavnoj cesti sretnem muško dijete, bit će mu pet godina, ljepušno kao anđelak. Dijete mi se prijazno smiješilo, a ja pristupim k njemu, pogladim ga po glavi i upitam da li je dobar. Onda ga dignem na ruke i poljubim u obraz. Kad sam ga opet spustio na zemlju, poklonio mi se dječčić i pošao pokrajnim puteljkom, a ja sam dobro vidio kako mi se iza grma smiješi neka gospođa... Pođem dalje, u k meni pristupi stražar:

- Zna li, gospodine - upita me - čije ste ono dijete poljubili?

- Nemam pojma. Odakle da ja to znam?

- To sam i mislio. Ono dijete što ste ga poljubili to vam je naš presjajni prestolonasljednik, a ona gospođa iza grma što vam se prijazno smiješila, to je njezino carsko i kraljevsko veličanstvo...

Lucija se čisto stresla. Čarapa je zapela u njezinoj ruci, donja se usna objesila, i ona gledala zanesenim iznenađenim pogledom u Tita, pa nakon duge stanke progovorila glasom koji je drhtao:

- Ah, molim te!

- Duše mi! - zakleo se Tito.

- Pa vjerujem ti... kako da tebi ne vjerujem... Carevoga sina poljubio!

I opet je zašutjela. Nije joj bilo moguće da nađe riječi kojima bi iskazala što je u njezinoj duši izazvala Titova pripovijest.

Sutradan su znale sve okolišne žene kako je Tito držao carskoga sina u naramku i poljubio ga. I sve su vjerovale, jer je Lucija pripovijedala o tom načinom kako se pripovijeda o susretu s bićima s onoga svijeta: sva uzbuđena, zanesena i nervozna, a podjednako uplašena od veličine događaja... Zato je njezino uvjerenje prelazilo sugestijom na žene koje su je slušale, i one su također bezuvjetno vjerovale kao što i sama Lucija da se to Titu zaista dogodilo.

Kad je Tito drugi dan htio da po navadi odmah iza objeda izađe iz kuće, nagovori ga otac:

- Ostani časak ako ti je s voljom. Htio bih da se o nečem posavjetujemo.

Natočio je Titu i sebi vina.

- Ono što si nam sinoć kazao o Kopetzkom, ne ide mi nikako iz glave... Ja sam čovjek, dašto, neuk, ne razumijem se u vaše stvari, ali pamet mi kaže da to nije dobro ako nijesi u volji svome gospodaru.

- Pa što onda? - upitao je nestrpljivo Tito. Činilo se kao da se danas već kajao što je ono sinoć povjerio roditeljima.

- Ja sve tražim razlog odakle to neprijateljstvo među vama... Dašto, kad se ne možeš ti dosjetiti pravomu razlogu, ja ću još teže... Nego ja sam se na primjer pitao ovako: Jesi li ti

svršio svoje propisane škole? Jesi. Jesi li položio ispite? Jesi. Ideš li redovito u ured? Ideš. Ponašaš li se kako se doliči čovjeku na takovu mjestu? Ponašaš. Dakle zašto da te zamrzi?

- Ostavi... ti to ne razumiješ - rekao mu je Tito.

- Čekaj, išao sam dalje. Mislio sam da je onako na primjer u Kopetzkoga za udaju kći, bilo bi moguće da je to poradi nje... Razumiješ li? Moglo bi značiti kao da te hoće prisiliti da se približiš njegovoj kćeri. Ali on je neženja... Što dakle, pitao sam se.

- Jesi li napokon što otkrio? - upitao ga je s rastućom nestrpljivošću Tito.

- Ne mogu to reći najedanput... treba da shvatiš... Ja sam nedavno kupio onu kuću u gradu i platio je gotovim novcem. Možda Kopetzky misli da je u mene puno novaca pa da bih ja mogao njemu u ime toga što te u uredu upućuje... razumiješ li? - Protrljao je palac i kažiprst pokazujući simbolično novac.

- Ti misliš - iznenadio se Tito.

- Kaže se mito - mirno je dometnuo otac.

- Vraga! - Tito se premjestio na stolcu, i obadvojica su ušutjeli.

- Držiš li da on ne bi primio? - upitao je opet otac.

- A što ja znam bi li primio ili ne bi... Izgleda kao da ne bi... i drži se tako.

Jedno su vrijeme opet šutjeli. Stvar, kako se vidjelo, nije bila ni za Tita bez zanimljivosti.

- Kako bi ti to njemu? - upitao je oca.

- Za to je najlakše. Išao bih k njemu i pružio mu u omotu.

Titu je prošao životom strah: Kakav bi to kratak a odsudan bio prizor gdje njegov otac, priprosti ribar, gordomu Kopetzkomu u ime mita pruža novac! Bi li se Kopetzky pognuo... ili bi se oborio na nj?

- Neće to ići... bojim se da neće - govorio je poluglasno ocu. - Ostavi toga vraga u miru jer bi mogao izazvati još veće zlo.

- A što se meni za to može? - upita s osvjedočenjem Andrija. - A tebi? Sin ne treba da zna što radi otac. Pa to bih ja njemu i rekao!

Tito se smijao ledenim smijehom i kimao glavom.

- Pa ti bi to učinio?

- Zašto da ne učinim! »Za vaš trud«, rekao bih mu, a nagraditi koga za učinjenu ljubav... to se bome smije.

- Pa koliko bi mu dao? - upita nakon stanke Tito s pređašnjim zanimanjem.

- Ja sam mislio 100 forinti... Dao bih i 200... neka ga đavo nosi, jer će te izgrditi živa i buđućnost ti pokvariti.

- Neka se vrag tu snađe... ja ne mogu - reče Tito. - Pusti malo da o tom još razmislimo, jer Kopetzky je vojnik a tvrd kao kamen...

- Novac sve umekša, Tito... Ostavi ti to meni, nijesam ja nikada pogriješio kad sam po svojoj glavi radio... Da sam slušao druge kad se tebe ticalo, ti bi danas bio ribar a ne gospodin... Pokvariti puno ne mogu. Meni ne može ništa, a ako te mrzi, kao što kažeš, onda ti ionako nema s njime stanja. Dakle u toj stvari mogu samo pomoći a pokvariti nemam šta. Mislim li pravo? - završio je uronivši pogled samosvjesno u Tita.

Tito slegne ramenima:

- A ti pokušaj... Ali ako te baci iz ureda, onda nema ni meni više stanja u njemu.

- Pak što zato? - ponovno reče otac. - Ići ćeš u službu u građansku Hrvatsku,⁶ a dotle imaš, hvala bogu, na čem biti. Nijesmo bogataši, ali ne trebamo ni tuđe milosti.

Andrija je stupio u majorovu sobu, i odmah mu se učinilo da je ta soba pet puta veća nego što je bila, i da mjesto živa čovjeka onamo za stolom s perom u ruci sjedi kip od kovi i da taj kip mora on oživiti i predobiti za se njegovu moć. Stajao je sred sobe pognuta tijela, svaka je dlačica na njegovu licu podrhtavala, svaki nabor na njegovu odijelu odavao je poniznost. Vrlo sporim tokom prošlo je pô časa otkako je tu stupio, a major je bio sagnut, zamišljen, svojim obrijanim, crvenkastim i sivkastim licem nad nekim spisom. Njegovo energično a inteligentno lice činilo se u svome miru kao da je također izdijelano iz neke vrlo hladne kovi.

Andrija se međutim snalazio. Soba mu se prikazivala u svojim pravim dimenzijama; ono neodređeno što je bunilo u sobi grobnu tišinu, bilo je pucketanje vatre u peći, a major sa svijetlim prosjedim vlasima, nevelikim plavim brkom i s crvenim muževnim licem pravi živi čovjek...

- Što biste vi rado? - upita ga naglo major.

Andrija se prenuo od nenadanog poziva.

- Molim najponiznije, moj sin je u službi vaše... vaše...

- Vaš sin?

- Na službu... Tito Dorčić.

- A, Dorčić je vaš sin... Što biste rado?

- Došao sam da ga kao otac preporučim vašoj milosti.

- Suvišno... Vaš sin je naprosto nesposoban za službu kojoj se posvetio. Šteta vremena što ga je potratio po školama... i novaca što ste ih za nj izdali.

- Kako to, molim? - promuca Andrija.

- To ja vama ne mogu tumačiti. Ali znao bih vam dati jedan savjet: Uzmite ga u svoj ribarski zanat.

Andrija se stresao u duši. Kao da su mu se majorove riječi umiješale u mozak i uzavrele u njem. Misao mu je zastala; pred njim se kao strašna kob nekud visoko i nesavladivo dizala pojava majora sa svojim sivim, krvnim žilicama ispisanim licem.

- Ja prosim... - stenjao je i mucao u isti čas Andrija i nije znao što da doda svojim riječima: Ja prosim...

- Ne koristi - reče s jednakim hladnim nehajem major. - Vaš sin nije za ono čemu se posvetio, a ribar je, kažu, da mu nema daleko para. Pa zašto da ne bude ribar?

- Sad! - očajno istisne Andrija osjećajući bolno veliku uvredu što ju je tu doživio.

- Pa zašto ne sad? - mirno upita major.

U Andriji se rađala smjelost samostalna čovjeka, smjelost i lukavost. Digao je glavu i upitao krepkim, otvorenim glasom:

- Kad je tako nesposoban, kako je onda mogao svršiti svoje ispite u Beču?

- Vi to ne razumijete - nestrpljivo odgovori major. - Jer ispit, znate li, može položiti svaki magarac.

- Neka i to čujem! - dometnu gotovo izazovno Andrija.

⁶ *građanska Hrvatska* - naziv za onaj dio Hrvatske koji nije spadao pod Vojnu krajinu

A u prsnom džepu zašuštio je omot s novom novcatom bankom od sto forinti. - Ne cilja li to nečuveno pošiljanje u ribarski zanat i ta jednako nečuvena opaska da bi i magarac mogao položiti ispit na najvećoj školi u Beču, ne cilja li to baš na moj džep? - Hrlo se u njem odigravao ukrštaj skroz protivnih misli... A zaključak je bio samo jedan: - Primio ili ne primio, gore se prema Titu ne može ponijeti nego što ga šalje u ribare...

- Gospodine majore - reče smjelo i otvoreno - hvala vam lijepa za sve. Vi ste poznati sa svoje učenosti i pravičnosti, a ja ne znam drugo nego da preporučim u vašu milost svoje dijete. Mlad je jošte, vjetren je, neće dašto shvatiti svega Kako bi trebalo. Ali da mu je malo poduke, on bi sve dostigao, jer ni u kojoj školi nije nikada zapeo. A za vaš trud ja...

Segnuo je u džep i pružio majoru omot.

- Što je to? - pitao je major primajući omot, a onda je gledao Andriju.

- Za vašu dobrotu i trud... Tito o tom ne zna ništa - šaptao je Andrija.

Lice se majoru naglo mijenjalo. Stisnuo je obrve i usne i promatrao Andriju od glave do pete kao da ne zna kakav se to stvor pred njim našao...

A Andriju je ostavljala smjelost. Tijelo mu se nemoćno spustilo, pamet se gubila nekuda u neizmerno, nikako nije mogao da jasno shvati situaciju toga trenutka koji je bio beskonačan: Jer vrijeme kao da je zastalo, a soba kao da je opet rasla oko njega u svojim dimenzijama, a on se sâm gubio nekamo i nije bio siguran ima li pasti na koljena i moliti milost da se spasi iz nekoga beznadnoga padanja od kojega mu je očaj lomio dušu. Pre-
nuo ga je oštar udarac u lice.

Major mu je bacio u lice omot s bankama:

- Nosite se... Tako što mogao sam od vas očekivati. Nosite se, povedite sa sobom i sina, pa neka vuče iz mora mreže.

Kad se Andrija našao sâm u hodniku, odahnuo je i protro oči. Kao da se probudio iz ne-svjestice. A tad je stao da potanko razmišlja u sebi sve što je doživio u sobi kod majora...

Kazao je i kod kuće - zamučavši neke stvari što je doživio kod majora, a taj je doživljaj bio predmet njihova razgovora kroz čitave dvije sedmice.

U tom što nije htio Kopetzky da primi mito, gledali su Andrija, Lucija a i sâm Tito u njem čovjeka čije je srce zatvoreno svakomu. Srdili su se na to i redom nalazili novih psovaka proti njemu i opet novih razloga da se mogu srditi i psovati. Bilo im je skroz jasno da Tito ne može ostati pod Kopetzkim u službi. Treba da prijede u službu u građansku Hrvatsku, ali za to bi trebalo zagovora i preporuke kojega uglednoga lica. Na koga bi se obratili? Tražili su to biće bez uspjeha, a onda je Titu pomogao slučaj.

Jednoga četvrtka poslije podne prema koncu mjeseca siječnja usidrila se u senjskoj luci carska jahta s jednim nadvojvodom, članom vladajuće kuće. Na uznemirenom moru križali su se zamasi vjetrova s raznih strana; pripravljala se oluja. Nadvojvoda je odmah posjetio biskupa Ožegovića, a dok je boravio u njegovom dvoru, digla se već na moru oluja. Visoki gost ostao je tri dana u biskupskom dvoru. Po gradu se općenito mislilo da je nadvojvodu zadržalo u Senju ne vrijeme, no neki upućeniji, koji su pratili dnevnu politiku, držali su da je taj posjet nadvojvodin kod biskupa Ožegovića u savezu s političkim događajima monarhije.

Dva dana nadvojvodina boravka u Senju pala su na petak i subotu kvatrenoga tjedna.⁷ Revan katolik poput mnogih članova vladarske kuće, držao se nadvojvoda strogo crkvenih propisa i glade posta. U kvatrenom tjednu nije tri puta u tjednu jeo mesa.

Kad je prema tome dobio kuhar nalog za kuhinju, našao se u neprilici. Za pečenu je bilo lako. On je umio i domaće patke prirediti kao divljač, a da umiri biskupovu savjest, porcrnio bi im noge prženim šećerom. Tako bi uvjerio biskupa da su to morske patke s crnim nogama koje se, kao što i riba, broje u posna jela.

Ali odakle dobiti riba? A kako dva dana opskrbiti stol za tako visokoga gosta posnom hranom, a bez riba? Silna oluja zahvatila je svu obalu od Trsta do Dalmacije.

I sam biskup uvidi jade kuharove; skrb je zahvatila sav dvor, u odajama biskupije i u pisarnici govorilo se o toj neprilici jednako kao što u kuhinji.

A tad se dosjetio neki mladi kapelan koji je s Titom polazio gimnaziju i koji je također pomagao u biskupskoj pisarnici:

- Ekselencijo, čemu tolike brige? A nikomu nam ne pada na um da nam je tu susjed Andrija Dorčić. On hrani vazda nekoliko grugova u njihovim kućama, a grug je jedna od najfinijih riba u našem moru. Treba dozvati njega, pa ako on reče: »Nije moguće«, onda je suviše svako daljnje raspravljanje.

Prijedlog se kapelanov svidio, i odmah su poslali po Andriju.

Dočekala ga je cijela vojska u pisarnici. A kad mu je sâm biskup razložio o čemu se radi, odmah se Andrija snašao. Prva misao bio mu je Tito koji od Nove godine nije polazio više u ured. S biskupovim zagovorom dobio bi Tito u građanskoj Hrvatskoj mjesto gdje god hoće...

- Preuzvišeni, stvar je teška... - počeo je Andrija govoriti mirno i s osobitim naglaskom. - Eto, orkan sa svih strana; na takvom se vremenu riba ne lovi.

A u riječ mu je upao kapelan:

- Ta vi, Andrija, i vaš Tito pitate u moru gruge kao purane.

- Da se radi o puranima - svečano je izjavio Andrija - eno ih kod moje kuće još osam u redu utovljenih. Svih bih osam u ovakvoj zgodi dao s veseljem i ne bih novčića za njih tražio. A što se grugova tiče, istina je, ja i Tito znamo im i sada za brlog, barem šesterima. Ali kako ćete do njih s udicom? Trebalo bi ići barkom; s obale je to teško i nemoguće. A barkom ne možete. A sredina je zime, riba se ne da iz pećine i ne mari ni za meku... Ali evo obećajem da ćemo ja i Tito pokušati sve što se dade učiniti. Tko će biti sretniji od mene ako budem mogao da donesem pravoga gruga u kuhinju! Sve ću pokušati da zadovoljim vašu preuzvišenost, pa makar metnuo glavu u torbu.

Poklonivši se prema biskupu, govorio je posljednje riječi načinom kako bi govorio pri polasku u rat svomu gospodararu odani vojskovođa: - Ili ću se vratiti kao pobjednik ili ću za te ostaviti život na bojištu.

- Učinite, Andrija, što možete, a nagrada neće uzmanjkati - reče biskup.

- O nagradi se, preuzvišeni, ne govori. Radi se o tom da se vašoj želji zadovolji. Ako mi to pođe za rukom, druga se nagrada u ovakvoj zgodi ne traži.

Sutradan oko devete ure ušao je Andrija u biskupski dvor, za njim dječak s ribarskom košarom na glavi. U prostranom i svijetlom hodniku pred kuhinjskim vratima skinuo je

⁷ *kvatreni tjedan* - razdoblje od tjedan dana na početku svakoga godišnjeg doba (lat. *quater* - četiri puta), kada je po propisima katoličke crkve u neke dane (srijeda, petak, subota) zapovijedani post ili nemrs

dječaku s glave košaru, položio je na tlo i dozvao kuhara. U košari je ležao grug savit kao golema zmija.

Kuhar je bio uznesen, i kao da je sav biskupski dvor imao biti nenadano oslobođen nekoga teškoga stanja; raznijela se začas po njemu vijest da je Andrija donio ogromna gruga. I tajnik biskupov i dva kapelana, a malo kasnije i sâm biskup našao se uz košaru, i svi su se divili velikoj ribi kojoj je mrka, glatka koža s perajama i repom još podrhtavala. Andrija je stajao postrance kao junak koji je izvojevao pobjedu nad orkanom što je bjesnio u moru. Pripovijedao je dva i tri puta, svaki put opširnije, kako su on i Tito ulovili ribu, a svaki put turao pred sebe Tita i vješto isticao muku i pogibao u neizgovorenim riječima.

- Baš ste se iskazali, Andrija... nu, sad vidim, vi nijeste badava na glasu kao znameniti ribar - govorio je biskup motreći jednako svojim dobroćudnim licem ribu u košari... - A, kakva je to riba! Oslobodili ste nas velike brige.

- Ne ja toliko, ekselencijo, koliko moj sin - prihvati odmah Andrija. - Već je bilo osam sati jutro, a ja sam počeo gubiti nadu jer smo u pet sati spustili gruznjake u more. Bila je još debela noć, jedva smo sa svjetiljkom u ruci dopuzali preko pećine k moru. Na nikoju od šest udica što smo ih bacili nije htjelo da zagriže! A što je više rastao dan, bilo je manje nade. Bura je s danom skočila kao mahnita, more je pljeskalo i nije dalo pristupiti k ribi, a ja sam sav očajan rekao Titu:

- Badava se mučimo i zebemo ovako promokli; nećemo učiniti ništa. - Ali Tito je ustrajao. - Idi ti kući - rekao mi je - a ja ću ostati. Moramo doći do glave barem jednom kad si zadao ekselenciji riječ.

- Koliko je to rekao, a ono kamen s jednoga gruznjaka pljus u more. Tito priskoči i, zaliven vodom, da oprostí vaša ekselencija, do pasa, mučio se s ulovljenim grugom. Jaka je to riba, osamnaest je funti teška; kad se otima u moru, hoće se tu ruke koje će je zadržati. A ruke prozeble, nemate u njima snage da pridržite povraz. Ako se pak uvuče grug pod pećinu, nema ga tko bi ga već izvukao.

- I vi s njim sretno na obalu? - upita tajnik jer je Andrija istu stvar po četvrti put pripovijedao.

- Bog nam je pomogao - reče ponizno Andrija.

Nato je biskup govorio svome tajniku latinskim jezikom, a onda reče Andriji:

- Još vam jednom lijepa hvala, vama i vašemu sinu. A što se nagrade tiče, to će s vama urediti gospodin tajnik.

- Nema tu nagrade, ekselencijo - svečano se ogradio Andrija. - To nije ribarska riba, nego smo se ja i moj sin podvrgli trudu da zadovoljimo želji vaše ekselencije. A to se ne plaća. Poklonio se i izmicao poleđice prema vratima opetujući ne nagovor biskupov neprestano istu misao.

Malo iza toga jednoga vedroga zimskoga popodneva grijalo je nad gradom toplo sunce. Biskup je Ožegović šetao pred biskupijom na svom »belvederu« i gledao živahni promet u luci.

Mimo je prolazio Andrija; s dubokim poklonom pozdravi biskupa, a kad se već udaljio nekoliko koraka strmom cestom prema moru, čuo je za sobom biskupov glas:

- Dorčiću!

- Zapovijedajte ekselencijo! - reče Andrija skinuv s glave kapu.

- Sad sam se sjetio... ja sam još uvijek vaš dužnik za onu ribu.

Andrija smjerno pristupi k biskupu i poljubi mu ruku:

- Ja sam vam rekao, ekšelencijo, da se za tako što ne prima nagrada, nego baš... baš...

Zapeo je kao u neprilici, pogledavao bojažljivo na smješljiva lica ispod sagnute glave biskupove.

- Nu, što? Recite samo - ponukao ga biskup.

- A kad se desila prilika dobrotom vaše ekšelencije... Moj sin Tito, ako ga izvolijeva poznati ekšelencija...

- Poznam ga. Što je s njim?

- Bio je ovdje vježbenik u službi, ali vojnička mu služba ne prija. Htio bi da dobije mjesto gdje u građanskoj Hrvatskoj, a bez zagovora to ne ide...

- Hmm. A vaš sin ima propisane ispite?

- U Beču ih je položio! - usklikne Andrija.

- Pa dobro. Otiđite u pisarnicu pa to kažite momu tajniku da me na vrijeme sjeti. Kad ima ispite, nadam se da neće biti zapreke da dobije mjesto.

Andrija se poklonio stisnuvši tijelo kao puž i pošao odmah u biskupsku pisarnicu.

A mjesec dana zatim dobio je Tito mjesto sudskoga pristava kod županijskog suda u V.

Malo pred njegovim odlaskom šetali su jednom poslije podne po belvederu biskup, ravnatelj Sabljak i major Kopetzky. Mimo je prošao Tito i pozdravio dubokim poklonom.

- Vaš šticienik, ekšelencijo? - reče major biskupu.

- Šticienik? No da. Preporučio sam ga doista za to mjesto jer je htio da prijeđe u službu u građansku Hrvatsku. Čini se da nije loš dječak - dodade pogledavši majora svojim dobrim očima.

- Loš pravnik - reče nato Kopetzky.

- Bečki đak! - klikne biskup zaustavivši se u šetnji.

- Loš pravnik - opetovao je Kopetzky.

- Kao što je bio uopće loš đak - umiješao se ravnatelj Sabljak. - Ja ga poznam. Što ste, preuzvišeni, spomenuli Beč, on je po mom sudu mogao potrošiti još nekoliko tečajeva u Berlinu i Parizu, a ostao bi ono što jest: genijalan ribar Dorčić s propisanim ispitima pravnčkoga fakulteta. Ja sam to predviđao još kad je bio naš đak. Pratila ga je u školi neka posebna sreća... Uostalom, ne smije se reći da je on bez talenta. Tek obistinjuje se i na njemu rezultat mojih opažanja o sposobnostima đakâ koji se dignu ravno iz niže kulturne sfere u višu. Samo u tom smislu mogu da shvatim i Lamarckovu descendentnu teoriju i Darwinovu selekciju.

- A što je rezultat vaših opažanja? - upita biskup.

- Ovaki đaci marljivi su, prilježni, ambiciozni, ali nedostatak kulture očituje se pažljivo-mu motriocu već u đačkim godinama, a u samostalnom životu poslije ne mogu ga nika-ko zatajiti. Oni pokazuju po načinu mišljenja, načinu govora i primjenjivanju da se tim višim sferama ne mogu pravo aklimatizirati. Vrlo rijetko mogu da svladaju u sebi prirodenu surovost svoga podrijetla; nasilni su prema nižima i uza to do smiješnosti tašti na svoje znanje ili čast. Ili se ne mogu otresti opet drugih poroka. Odani su ih piću ili lakomosti u jelu; padaju, što se cijene imutka tiče, u dvije skrajnosti: bud su veliki škrci, bud opet ljudi rasipnici koji se guše u dugovima, a oponašaju nespretno lakoumnu aristokraciju. U shvaćanju života bud se naivno pozivaju na janje koje je tobože nudilo vuku vodu, a pri tom vjeruju ipak u neku višu pravdu koje u svijetu nema, bud pako preziru svaki moral i gaze preko najvećih ljudskih svetinja do svoga cilja. U službi su bud nezasi-

tni i bez ikakvih obzira »štreberi« ili su opet nespretni, bojažljivi, bez pouzdanja u sebe, pa se sa svojim talentom gube u pozadini i doživljavaju, očajavajući ili mrtvo pregarajući, kako ih svakojakovići pretječu u službi. Ovo su rezultati mojih opažanja dašto za prvu generaciju, zato ja - i tu je direktor nadovezao svoje misli o zavoljenoj temi kako bi se imale preustrojiti gimnazije.

- Dakle vi donekle držite da su više nauke samo za odabrane staleže? - reče biskup.

- Nipošto, ekšelencijo - živahno prihvati direktor. - Već su mi prigovarali neki, koji me ne shvataju, da moja teorija zaudara po aristokratizmu. A krivo. Ne tvrdim ja da se djeci nižih društvenih klasa ima uskratiti pristup k višim naukama. Nipošto. Jer ona mogu da budu, a zašto da i ne budu, sposobnija za nauke nego djeca najviših staleža. K nauci su pristupna, ali k višoj kulturi rijetko. Uzmite, ekšelencijo, da u svakom narodu ima, što se intelekta tiče, ljudi različno nadarenih, od genijalnih pa sve nijanse do idiotizma. To je redovna pojava kod svih kulturnih naroda. Pa pored te jednakosti ipak jedan narod nadvisuje kulturom drugi. Ja dakle tvrdim da prijelaz iz niže kulture u višu ide postepeno i da se samo iznimno provede u prvoj ravnoj generaciji. Zato sam s praktičnih razloga protivnik toga da se iz obitelji gdje je jedino dijete... kao što je u Dorčića... otme to dijete onomu što se u njegovu krv uživjelo nasljedstvom prenašanim kroz stotine godina od jedne generacije na drugu. Prvi pokus po mojem uvjerenju rijetko uspije, a ono domaće, gdje je mogao takav sin biti prvi, izgubi se... Takav jedinac mogao bi u više nauke jedino onda kad bi pokazao genijalnost, a to se kod desetogodišnjega djeteta ne daje ustanoviti. Sunce je zapadalo, temperatura je naglo padala. Biskup je ulovio zgodan čas da prekine direktora:

- Sve je to lijepo, dragi direktore, ali što ćete kad je život jači od najkrasnijega umovanja. Evo uzmite ovaj slučaj:

Isripovijedao je kako je došlo do toga da preporuči svomu znancu i nekomu daljemu rođaku Tita za ispražnjeno mjesto pristava, a onda dometnuo:

- Evo, vidite, jedna samo riba, pa može da odluči sudbinom čovjeka. Ja nemam razloga ne vjerovati što mi obadvojica o sposobnostima mladoga Dorčića pripovijedate. Pa on je dobio mjesto za koje se natjecalo bog zna koliko njih sposobnijih od njega. Zašto? Zato što je u zgodan čas i u zgodne ruke umio da uhvati ribu... Ele, dragi moj direktore, treba priznati da je život jači od svega našega umovanja. I najumniju glavu opletu njegove niti i ne dadu da njezine misli zavladaju njime. Međutim, gospodo, postaje hladno. Izvolite sa mnom u dvor, bit će mi milo ako ostanete večeras sa mnom kod stola. A do večere možete biljariti ili, ako vam je milije, s tajnikom tarokirati. Međutim bit će već prispjele poštom i novine.

Obuhvatio je obojicu oko pasa i pošao s njima u dvor.

Međutim otputovao je Tito na svoje novo mjesto.

VI

Mjesec dana čekali su Andrija i Luce na Titovo pismo. Oni su odavali jedno drugomu samo skrb što ih je poradi toga mučila, a sakrivali oboje bol. Zašto im je Tito takav kad zna da nema na svijetu ništa što bi im bilo milije nego vijest o njemu? I spominjući neprestano u razgovoru tu skrb, odmah su je ispričavali, svaki dan jednako, gotovo istim

riječima: - Došao je na novo mjesto... treba da se snađe... ne zna što da nam javi dok ne vidi kako će mu biti...

- Samo da javi: živ sam i zdrav... - rekao bi na koncu razgovora jednom Andrija, jednom Luce.

A srcem njih oboje stalno se povlačila roditeljska bol što su je skrivali jedno drugomu.

Nakon nekoliko dana stiglo je pismo:

Mili roditelji!

Nisam vam prije pisao jer sam silno zaokupljen poslom. Ovdje je drugačiji posao nego što je tamo bio, a uza to me je moj poglavar vrlo zavolio jer je najvažnije stvari u uredu povjerio meni. Na meni dakle leži velika odgovornost. Ja nemam kad da vam o tom opširno pišem, niti biste vi sve mogli razumjeti. Samo vam to kažem da je moj ovdašnji poglavar nešto drugo nego je onaj..... (slijedilo je nekoliko vrlo nelaskavih epiteta majoru Kopetzkomu). Moj je poglavar plemić, u rodu mu je biskup Ožegović i mnogi veliki i uplivni aristokrati u zemlji; sa ministrima je u Pešti *per tu*, to će reći da im kao drug govori »ti«. Isto su mu tako najmoćniji ljudi kod vlade u Zagrebu i u saboru iz djetinjstva prijatelji. Udovac je. Po svojoj pokojnoj gospođi u rodu je opet s jednim generalom i s jednim visokim činovnikom kod ministarstva u Beču. Da vam ne pišem o drugoj njegovoj porodici, javit ću vam još to da ima kod kuće samo jednu kćer, vrlo lijepu i fino naobraženu gospođicu. Bog zna neću li s vremenom imati prilike da vam o toj gospođici više pišem.....(Ova tri poteza znače da se ovdje malo zamislite.)

Sad ću vas nešto moliti. Ovdje je u uredu sa mnom jedan dnevničar koji i kod samoga šefa uživa velik ugled jer je vrlo sposoban i čestit čovjek. Meni je u mojem velikom poslu desna ruka. Molim vas pošaljite mu što prije jedan sud dobre marinirane ribe, sudić domaćega vina od 15-20 polica i jedno dva polica domaće rakije. Kod vas će već biti mladih janjaca pa biste mu mogli poslati i jedno janje. Vrijeme je dosta hladno pa se nadam da će stići ovamo nepokvareno. (On je rodnom iz naših krajeva pa ću ga zato razveseliti.) To sve pod naslovom: Veleštovani gospodin Vaso Duić, dnevničar kod kr. žup. sudbene oblasti u V*.

Meni pako posebice pošaljite: Sud od 20-30 polica vina, dvije boce domaće rakije, marinirane dobre ribe, jednu butinu i nekoliko školjskih sira. Ja znam da će ovo biti još rijetkost, no gledajte mi pribaviti pod svaku cijenu, jer znate da školjski sir od sitnoga blaga vrlo volim. U pismu mi pako pošaljite 25 for., jer sam imao ovaj mjesec mnogo troškova. Drugi mjesec trebat ću 40, jer si moram nabaviti jedno fino proljetno odijelo. Ja naime ovdje općim s najuglednijim krugovima, a u takva se društva ne ide odjeven samo onako.

Time za danas završujem pozdravljajući vas lijepo obadvoje. Vaš sin

Tito

P. S. Ovo sve za što sam vam pisao, gledajte poslati š t o p r i j e .

Za Andriju ni za Luciju nije imao nikoji posao smisla dok se nije otpremila iz kuće Titova narudžba. Obavljalo sa to s nekom vrlo ozbiljnom brigom osvjetljenom toplim čuvstvom zadovoljstva: kako će se Tito radovati što mogu navlas da ispune njegovu želju.

Iza večere, kad bi Lucija pospremila kuhinju i sjela opet k stolu gdje bi Andrija pio svoju čašu vina, odmah se počelo govoriti o Titu. Njegovo pismo bilo je neiscrpljivo vrelo raz-

govora - istih, jednako se opetujućih misli, ali one su istjecale iz sretnoga roditeljskoga srca, i zato ih se nije dalo zasititi.

- Vidiš li - rekao je jedne večeri Andrija, malko već pripit, Luciji - sad ću ti nešto kazati što sam ti bio zatajio da te badava ne ražalostim, kako sam se i sam žalostio. Kad sam ono bio kod majora Kopetzkyja da mu preporučim Tita, znaš li što mi je još rekao? Rekao mi je »Vaš sin nije ni za što... uzmite ga pa neka vuče s vama iz mora mreže.« To je on meni rekao!

Lucija je postavila na stol čarapu i zagledala se u Andriju:

- To ti je u oči rekao?

- To, to! A ja nijesam htio da kažem ni tebi, ni Titu... Čemu? Nu, a sad vidiš. Čovjek koji druguje s ministrima i generalima, pa povjerava Titu najteži posao u uredu. Valjda zna zašto. Eto što je o Titu držao major Kopetzky, a što drži o njemu tamošnji njegov poglavar. Pravo piše Tito da je taj Kopetzky, kojega svi ovdje drže silno pametnim čovjekom, pravi... - Andrija je s nasladom navodio redom nelijepe pridjeve što ih je Tito u pismu o majoru napisao. Njegovo je zadovoljstvo raslo, i najposlije je udario u glasan smijeh - veći se i naslađujući u isti čas Titovom dosjetljivošću.

I Lucija se tiho posmijavala, ali njezine oči bile su zamišljene. Kao da nije mogla probaviti onu uvredu što ju je Kopetzky nanio njezinomu Titu. Napokon reče ozbiljno:

- Kako bih bila sretna da je Tito s nama, a ipak uviđam da je dobro što se riješio ovoga grada gdje nema nikakva dobra. Pomisli, pošto je u školu pošao kao nejak dječčić, svi su ga progonili. Jedino što se može reći da mu je netko išao na ruku, bio je onaj profesor Wolff, bog mu dao zdravlje i sreću gdje god bio, i ta preporuka biskupova. A ne bi ni nje bilo, da mu ti i Tito nijeste učinili ljubav koju ste mogli platiti životom.

- Dobro si to opazila, Lucijo, nitko mu nije bio prijatelj. Bio je sirota vazda čedan i ponizan kao rob. Dok su drugi đaci lupali poradi politike prozore na kućama uglednih građana, on je sjedio kod kuće ili se zavukao u Rikinu konobu kao miš, da nitko za nj ne zna. Pa ipak su ga progonili. I isti pokojni kum Dabić, koji nije bio inače zločest čovjek, odvrtao me je... sjećaš li se... od nauma da iškolam Tita. Kao da mi je bio zavidan što bi moj sin mogao da bude nešto bolje nego što mu je otac. Pa poslije direktor Sabljak, pa najposlije taj major... No, znatiželjan sam što će sad reći kad čuju kako je Tito tamo viđen!

Zašutjeli su, a onda se nakon duge stanke Andrija zagledao u Luciju s lukavim smiješkom na zarumenjelom licu. Njegove su misli uzele očito skroz drugi pravac.

- Što me tako gledaš? - upitala ga je Lucija i nasmijala se.

- Pogađaš?

Lucija je opet odložila pletivo i rekla jednako se smiješeći prema Andriji:

- Ne znam... Ali čini mi se...

- Dakle reci.

- Ne. Ti reci prvi.

- Ja mislim na ono jedno mjesto u pismu.

- I ja - odmah prihvati Lucija.

- Na koje mjesto? Sad ti reci prva!

- Ja mislim ono gdje govori o kćeri svoga poglavara.

Andrija je zažmirio i zakimao u potvrdu glavom i odobravao Luciji smiješkom.

- Huncut! Kako on to samo mudro umije reći: da se zamislimo na tome mjestu... A? Što veliš tomu, Lucijo?

- A što ćeš da rekнем? Veliko je to gospodstvo, ta što ja znam - uzdahnula je Lucija kao da je naglo negdje iz dubine njezine duše neki neodređeni još osjećaj potamnio ono veselo raspoloženje kojim je netom o tom mjestu u Titovom pismu s Andrijom govorila.

- No, a naš Tito, nema li i on izgleda da bude velik gospodin? Moja draga - nastavio je vrlo ozbiljno i nekud proročki zanesen Andrija - da njemu pođe za rukom da se uvali u takav rod... On bi po tom velikom poznanstvu obitelji i po njezinom rodu preskočio stotine drugih. Jer nije uvijek dosta da čovjek ima ovdje - Andrija pokaza prstom na Čelo. - Znaš li kako se veli da će lako u raj tko ima sv. Petra za kuma. Ne bi prošlo par godina, pa bi se i major Kopetzky i direktor Sabljak klanjali pred njegovim gospodstvom Titom Dorčićem. E, da mi bog da to doživjeti! Tada bi mi se umirilo srce jer su obadvojica ostavili u njemu svaki svoj žalac.

Andrija se namrgodio i ispio tako namrgođen punu čašu.

I drugu i treću i svaku slijedeću večer govorili su tako o Titu opetujući jednako iste misli i iste riječi, ali taj im je razgovor bio mio i imao u sebi čar novosti jer je bio potreba njihova srca.

- Da dođe do toga... bogu je sve u rukama... ja samo tako velim: da dođe do toga, a, bome bi se ti, Lucijo, morala spremirati sa mnom na put.

- Misliš li? - tiho je i zamišljeno rekla Lucija. Njezino je lice sjalo zanosom, i misao boravila u nekom sjajnom svjetlu što joj se odrazivalo u zanesenom pogledu očiju.

- Ni za što ne bismo to propustili. Pa ne bi htio ni Tito da se piruje bez nas!

Lucija je ostala zamišljena.

- Tito nas voli, roditelji smo mu. Ali ona... pa njezin rod? - upitala je onda tiho zamišljajući se jednako nekuda daleko.

- Sin nam je. A onakvi ugledni ljudi znadu, Lucijo, bolje od nas, priprostih ljudi, da se tako lako ne može zatajiti svoja krv. Kako bi oni mogli vjerovati Titu da njih voli kad bi zaboravio nas? A treba li da nas se Tito u čemu stidi?

- Pravo govoriš! - prihvatila je sad življe i Lucija - u prave gospode manje je oholosti nego u malih ljudi koji su se naglo digli iz ničega u dobro.

- A praznih ruku ne bismo došli. Ima tamo u onoj škatulji zlata koje se već više od sto godina nalazi u našoj obitelji. Staro je to zlato i starinsko djelo; ne da se platiti novcem jer je rijetkost... Pa da onda dođu iza vjenčanja jednom ovamo... Kakova slava, Lucijo!

- Ah, bože moj! - uzdahnula je Lucija, otrla suzu, ali lice joj se sjalo srećom i zanosom.

Protekao je podrugji mjesec da od Tita nije bilo glasa. Ponavljali su se opet pređašnji razgovori i jednake isprike kojima su jedno pred drugim opravdavali Tita, a u sebi je svako za sebe čuvalo neugodnu misao da bi Tito i u najvećem, poslu mogao ipak napisati par redaka: - Živ sam i zdrav. - Ali čuvali su se pomnjivo da na Titov svijetao lik ne padne ljaga takve pomisli.

Iza podrugoga mjeseca stiglo je opet Titovo pismo, gotovo istoga sadržaja kao što je bilo prvo. Tito je veličao povjerenje i naklonost svoga poglavara naprama sebi i molio opet da se onakove pošiljke pošalju njemu i dnevničaru Vasi Duiću. Na koncu lista bila je ponekad tajanstvena vijest koja je otvarala Andriji i Luciji nove široke kombinacije. Ta je vijest glasila: »Mogao bih vas najednom iznenaditi velikom i veselom novošću. Ali za sada ni riječi više o tom...«

- Huncut... - govorio je navečer vinom i tom viješću razdragan Andrija. - Bit će nešto od onoga, ja bih se kladio da se i ovo tiče te kćeri njegovoga poglavara. A kako on nas samo mudro pripravlja! Ded donesi na to još pô boce... Pomisli, moja stara, sjedit ćemo s ministrima i s njihovim gospođama za jednim stolom! A onaj... - i stao je Titovim pridjevima govoriti o majoru. - No, vidjet ćemo onda tko je što! Onda ću poći k majoru i reći: »Gledajte, to vam je onaj Tito Dorčić što ste ga vi slali da ide vući s ribarima mreže.«

Bio je razigran i opojen jednako zanosom i zlobom koliko i vinom.

Protekla bi svagda od jednoga do drugoga pisma po dva mjeseca. U svakom je bila jednaka narudžba za pošiljku njemu i dnevničaru Duiću. O »velikoj i veseloj novosti« natuknuo bi tajanstveno da će se možda skoro pružiti prilika kad je bude mogao priopćiti, a do velikih stvari da se dolazi polagano... O sebi je na koncu jednoga pisma dometnuo da ga je šef neizrecivo zavolio i da je u uredu najbolji kriminalist. - Da razumijete - tumačio je - morate znati da to znači suca koji se razumije u suđenje najtežih stvari gdje se radi o životu i smrti!

VII

Titov šef, Julij pl. Puhovec de Zellengrad, bio je u svojoj mladosti vrlo rado viđen gost u svim plemićkim i aristokratskim dvorovima dviju susjednih županija. Lijep, mlad čovjek živahna duha, dosjetljiv, široke naobrazbe, sviđao se jednako u društvu gospođa kao što i u društvu gospode. Bio se domogao i glasa pronicavog i svestrano naobraženog jurista koji se u slobodno vrijeme bavio mnogo proučavanjem modernih jurističkih pisaca. Kao mlad činovnik oženio se posredovanjem rođakâ i prijateljâ kćerkom iz obitelji porodice Ožegovića. Sa ženom - Suzanom - dobio je malo imutka, ali su se jače utvrdile njegove veze s jakom domaćom aristokracijom. Glasoviti biskup Mirko bio je Suzanin polustric. Po tim vezama brzo se uspeo do časti varmeđijskoga suca. Kao sudac držao se vazda uporno na idealnoj visini svoga zvanja. A u braku kao da nije bio sretan te je brzo stao tražiti zabave izvan obiteljskoga kruga i našao se tako u društvu kartašâ. Kartanje je postalo za nj žarkom strašću. Tekla je godina za godinom što bi on svaku noć prosjedio budan i bistar uz kartaški stol. Zadužio je malo-pomalo do krova svoju jedinu imovinu, jednokatnu kuću s vrtom gdje je stanovao. Pojavili su se neugodni znakovi loše probave, ali strast za kartanjem bila je jača od brige za obitelj i od brige za vlastito zdravlje. Usprkos liječničkim savjetima, njegove tjelesne kretnje bile su vezane na prostor između ureda i kuće gdje je stanovao, i kavane, gdje se sakupljalo društvo i domaće i ispreko Drave oko kartaškoga stola. U svojoj pedeset i četvrtoj godini, kad je u njegov ured došao Tito, bio je blijeda, podbuhla lica, mekana mesa kao kvas, sporih, umornih kretnja; samo su još oči sačuvale snagu života i pronicav duh koji je gledao daleko i sve brzo shvaćao.

I Puhovčevi prijatelji koji su mu proricali kao pravniku veliku budućnost, krivili su po radi toga izgubljenoga talenta ženu mu Suzanu. Naprotiv njegovu živahnom i bistrom duhu koji je s nekim pobjedonosnim osjećajem u slobodnom letu tražio neprestano nove čare i nove probleme života - ona je bila tiha, u samoj pobožnosti odgojena ženica, ponižna pred mužem, dapače poslije i pred djecom kad su samo malo odrasla. Sudili su da mu je svojim uskim, strašivim i ponekad misterioznim shvaćanjem života dosadila i omrazila kuću.

Suzana je umrla u 16. godini bračnoga života, a rodila je Puhovcu dvoje djece: stariju Reginu, koja je ostala djevojka a bilo joj je 30 godina kad je Tito došao u V*, i mnogo mlađu Melaniju, koja se udala u svojoj 19. godini i odmah druge godine iza udaje na rođaju umrla.

Regina je bila ovisoka djevojka, savršeno skladno razvijenih forma života. U kretnjama, govoru i pogledu bila je izražena vazda neprisiljena i prirodna otmjenost koja sili na poštivanje. U blijedom, duguljastom licu fino modelovanih crta s dubokim crnim očima bilo je, kao što i u harmoniji formâ života, sklada ljepote i razbora. Talent je naslijedila od oca. Od svoje 12. do 15. godine boravila je poradi obrazovanja u Beču kod nekih rođaka s materine strane, naučila shvaćati pravu vrijednost znanosti, umjetnosti i religije i stekla samostalan i bistar sud o životu i svijetu.

Po pismima što ih je pisala iz Beča ocu, nije Puhovec mogao nikako suditi da je u njegove kćeri tako jak talenat. On bi joj vrlo rijetko pisao, pa je ona držala da bi mu dugačkim pismima dosađivala. U šest godina i otuđila se dosta ocu. Ali kad se vratila kući, promijenilo se to. Puhovec je vidio da se daje umnije razgovarati s njegovom Reginom nego s mnogim mladim juratušom iz ureda, i on se osjetio najednom prema njoj skroz drugi: jednako pun prijateljskoga poštivanja kao što i roditeljskoga zanosa i ljubavi.

Imutka za nju nije imao nikakova; toga nije tajio nikomu jer je bio uvjeren da će za takim biserom umjeti da posegne samo onaki muškarac koji će biti sposoban da ocijeni njezino duševno blago. A u tom je vidio ujedno najjači zalog njezine sreće.

Regina je posjećivala bliže i dalje rođake i znance, provela svake godine u pokladama pokoji tjedan u Zagrebu, svuda bila viđena i slavljena kao vrlo umna i naobražena ljepotica, ali ozbiljnoga prosca nije bilo. S obzirom na njezin rod, a možda i od straha pred njezinom razglašenom naobrazbom - (muškarci slaboga talenta i male naobrazbe žacaju se blizine naobraženih žena) - nijesu se manji usudili da je zaprose, a »veći« su cijenili njezin um i uživali u njezinom društvu, ali u pogledu ženidbe bilo je što drugo - Regini je prema njezinomu društvenomu položaju falio imutak.

I tako je Regina stupila u svoju 30. godinu a da se prosac nije javio. Ona je na udaju već prestala misliti, ali nije otac. Smatrao se krivcem. Što je bio stariji i što mu je više dodijavao želudac, sve se okrutnije javljala u njem misao: Što će početi Regina kad on umre? Izgubiti se sa svojim talentom i umom neće. Ali kakav će to biti život, ovisan bog zna o čijoj milosti i hirima, a kakav joj je život on mogao i bio dužan osigurati!

Kad je jednom sjedio u Zagrebu iza objeda kod vijećnika Banskoga stola Roberta Malinića uz crnu kavu, došli su, govoreći o obiteljskim prilikama, i na razgovor o Regini. Tu je Malinić rekao:

- Ti si, amice, sam kriv. Mogao si svoju Reginu opskrbiti kako god si htio.

- Ja? - začudio se Puhovec.

- Ti, amice. Koliko si imao neoženjenih askultanata i pristava u svom uredu: zar nijesi mogao kojega finoga dječaka dovesti u kuću, a ono bi drugo došlo po sebi? Zaljubiti se u djevojku, kao što je još i sada tvoja Regina, nije teška stvar. A tvoja je Regina... da ti tako rečem, prefina i prepametna djevojka a da mlad čovjek ne izgubi pred njom kuražu. Trebalo je da pomogneš, da nekako indirektno uputiš mlada čovjeka koji ti je bio simpatičan. Nije ni Regina nepredobiva tvrđa... djevojka je koja čeka svoju sreću, kao što i svaka druga djevojka.

- Ne! - odlučno je rekao Puhovec. - Tim putem ne bih umio a ni htio tražiti njezinu sreću.

- A ipak se prikazuje da si morao. Pa što je u tome zlo? Kad bi vidio da je pošten dječak, zar nije svejedno ako sâm nađe put do njezinoga srca ili ako mu ga ti onako nenapadnim načinom pomogneš naći?

- Nije isto.

- Ja držim da jest. A takav bi mladenac... no razumije se da avancement Puhovčeva zeta ne bi ovisio o godinama službovanja. Ali ti si ostao uvijek neki... što ja znam! Nijesi nikada s prave strane umio shvatiti život.

- Ne govorimo o tom - umolio ga je Puhovec.

Misao je bila za nj skroz nova. Za Reginu - pa da je trebalo tim putem tražiti muža! A sad se javljala u njem često Malinićeva primjedba: - Nisi li se doista premalo brinuo za Regininu budućnost? - Koliko se skroz neprirodnih brakova sklopi s obzirom na velike razlike moralne i intelektualne vrijednosti obadvoje bračnih drugova samo stoga što se brak utanači iza letimičnoga poznanstva? Može li biti što nemoralno u tom ako otac ima prilike da prouči mlada čovjeka, pa kad se uvjeri o njegovoj vrijednosti, da mu dade priliku da se upozna s djevojkom koja mu je po svojoj vrijednosti dorasla? Ima li što nemoralno u tom da takav odlično sposoban mlad čovjek nađe potpore u obiteljskim vezama pa da se bez šablonske birokratske ljestvice popne do samostalnijega i odličnijega mjesta na koje po svojoj inteligenciji i spada? I pred Puhovčevim očima javljali su se mnogi mladi, vrsni ljudi koji su u njegovom uredu službovali kao vježbenici, prislušnici i pristavi. Koliko su od njih bili krasni ljudi, sjajno talentirani, s dubokom stručnom i širokom općom naobrazbom, idealni i zanosni... Mnoge je zavolio kao da su mu rođeni sinovi. U jednako shvatanju kod rješavanja kojega zamršenijega pitanja osjećao bi Puhovec neko duševno srodstvo; s ugodnom počuti kao u obitelji gledao bi takove mlade ljude u svom uredu i iskreno se veselio ako je mogao da pripomogne njihovomu promaknuću. Da je takove ljude znao prikupiti gdje i u privatnom životu oko svoga stola, da je nastao saobraćaj među jednako talentiranim, jednako visokom kulturom oplemenjenim dušama - no šta! - prekinuo bi Puhovec naglo s osjećajem gorčine svoje misli...

Upravo u to doba kad se Puhovec nehotice vraćao k tim mislima, dobije on dva pisma, jedno za drugim: U jednom mu preporučuje na zagovor za ispražnjeno mjesto pristava biskup Mirko Ožegović Tita Dorčića, a u drugom mu javlja prijatelj iz Zagreba: »Poslat ćemo ti za pristava nekoga Dorčića iz Senja. Ne znamo kakav je, ali ima jakih zagovornika, sve, čini se, po biskupu Ožegoviću.«

Prije Tita stigli su u V* njegovi spisi. Puhovec ih je pregledao i odmah bio otprilike načistu kakav će biti činovnik taj njegov novi pristav. Na mršave njegove svjedodžbe o položnim ispitima na bečkom juridičkom fakultetu nije se toliko osvrtao. Ali svjedodžba majora Kopetzkoga! Nikakva zapravo svjedodžba nego prosto službena potvrda »da je apsolvirani pravnik Tito Dorčić od... do... u ovom uredu kao prislušnik službovao«. Taj mûk, ta uskrata suda o službovanju imala je svoj razlog. Da je taj kandidat kakav nemoralan čovjek, Senj je malen grad, sve bi se znalo, biskup ga ne bi preporučio. Bit će dakle prije da se pokazao nesposoban...

No on je i takvih mladih ljudi imao u svom uredu. Prema sposobnostima dobivali su i radnje, a dnevničar Vaso Duić izvlačio ih je i u takvim malim radnjama iz neprilike.

Tim je bilo riješeno pitanje o novom pristavu, i Puhovec nije na nj više mislio.

- Vi imate još pet dana slobodnoga vremena - rekao je Puhovec Titu kad mu se u uredu predstavio. - Za to se vrijeme odmarajte od puta, uredite svoje privatne stvari i pomalo se upoznajte s mjestom...

- Molim, spectabilis - prekinuo ga je poniznim glasom Tito - ja bih želio nastupiti službu odmah.

- Odmah? - A čemu? Beriva vam teku ionako istom mi početka budućega mjeseca.

- Ne radi se, spectabilis, o berivima. Ja sam sada par mjeseci pauzirao, a željan sam da radim - završio je Tito sa smijehom koji nije bio u skladu s tim ozbiljnim riječima.

- Željan rada? - omjerio ga je svojim pronicavim okom Puhovec. A Titu je rekao nestrpljivo: - Pa dobro, kad želite, a vi započnite odmah sutra ili, ako hoćete, baš i danas... - A u sebi je pomislio o Titu: - Štreber!

Četvrti dan iza toga dočekala je Regina oca kod objeda s viješću da je u posjetima bio taj novi pristav.

- Pa što veliš o njem? - upita je nehajno Puhovec sjedajući kao obično sa zlovoljom k stolu. Volje za jelo nije imao nikada, a što bi mu i primio želudac, bilo je obično poslije skopčano s mukama.

- A što da rečem? - smiješila se Regina stisnuvši ramenima. - Nespretna je...

- To još nije nikakvo zlo - mislio je otac.

- Nijesam to ni mislila, pogotovo ne mogu se njegove nespretne društvene manire uzeti kao zlo. Naivan je... govori samo o sebi i o svojim... kao da hotimice igra ulogu neiskusnoga djeteta koje visi o materinom skutu...

- Ukratko: dosadan? - prekinuo ju je otac.

- Izrazio je dapače želju da bi rado češće u mojem društvu proboravio - nasmijala se Regina.

- No, no... - smješkao se i Puhovec, ali dalje o Titu nijesu govorili.

Prvi spis što ga je Tito u uredu riješio i donio Puhovcu na potpis, pročitao je Puhovec glasno hmkajući. Zatim je uzeo spis i pružio ga Titu:

- Ovako ne valja, gospodine Dorčiću. Vi u tom još nemate prakse...

Tito se zarumenio:

- Molim, spectabilis...

- Ne, ovako ne valja. Ja nemam vremena da vas upozorim na sve pogreške... Nego, molim vas, otiđite k našem dnevničaru Vasi Duiću. On radi kod nas već preko dvadeset godina pa je stekao obilnu praksu u takovim stvarima... Otiđite samo k njemu...

Tito se vratio sa spisom u ruci na svoje mjesto, metnuo preda se spis i buljio u nj uzrujano misleći uporno na to da li su ostali činovnici vidjeli da mu je spis što ga je rješavao vraćen. Puhovec veli samo: - Ne valja! - A što ne valja? Zašto ne valja? Da li krivo tumači paragraf na koji se poziva? Ne valja! Lako je reći: - Ne valja! - Ali treba da se i od razloži što ne valja i zašto ne valja! - Nije li i tu tračak kakve zlobe kao kod majora Kopetzkgoga?

Bilo mu je neugodno na to misliti. Točno je bio upućen u rodbinske i prijateljske veze Puhovčeve s najuglednijim i najuplivnijim obiteljima u zemlji, pa je već u sebi stvorio odluku da takovomu šefu mora pošto-poto omiljeti...

Ali pred svima nije htio da ide po savjet tomu dnevničaru. Ta svi bi u uredu smjesta o njem govorili da mu dnevničar rješava spise...

Tako je besposleno črčkao perom po papiru dok nijesu istekli uredovni sati. A kad se uredsko osoblje razilazilo, pošao je k dnevničaru Duiću i šapnuo mu brzo:

- Pričekajte me časak, imam vam nešto reći.

Kad su ostali sami, pozvao je Duića naveče u svoj stan na čašu vina...

- Imat ćemo i nešto posla - rekao mu je - ali molim vas ne govorite o tom nikomu... Bog zna kako bi se to tumačilo.

- Što koga briga kamo ja idem! - odlučno je rekao Duić očevidno shvaćajući pravi smisao poziva.

A sutradan bio je Puhovec s rješenjem spisa zadovoljan:

- Eto, tako je bolje... Samo strpljivosti i dobre volje, pa će ići - rekao je Titu s izrazom zadovoljstva koje bodri i oživljuje vjeru u vlastitu snagu.

- Ipak je to drugačiji čovjek nego što je bio Kopetzky pomislio je Tito u sebi potpuno zadovoljan svojim uspjehom. Odsada bi malo koje veče prošlo da Duić ne bi bio Titovim gostom. Zavolio je toga čovjeka koji je s njim rješavao službene spise kao pomoćni kakav stroj. Pri poslu je Duić malo govorio; radio je, a nije se vidjelo da radi on. Ni u kretu, ni u pogledu, ni u kojoj njegovoj primjedbi nije Tito nikada osjetio da je tu Duić nuždan... Kako bi hladnim mehanizmom pročitao spise, umočio pero i počeo pisati, tako bi jednako mehanično postavio pred njega gotovo rješenje i držao se kao da je on bio samo mrtva Titova ruka...

Taj mehanizam, ta samozataja i kao prirođena podređenost Duićeva prijala je Titu. On se malo-pomalo u nju uživio i napokon vjerovao da je on sâm u tom zajedničkom poslu duša, intelekt, a Duić njegova mrtva ruka, stroj koji nefaljeno funkcionira.

I inače mu se sviknuo Duićev karakter. U njega je bilo devetero djece; pio je rado i sigurno polovicu svoga dohotka zapijao, dočim mu je žena s djecom svakojako životarila ali bio je čedan i skroz zadovoljan onim što bi mu Tito za nagradu u ruke utisnuo. On bi doduše to brzo turio u džep, ali bi rekao svaki put:

- Čemu vi to... još nijednu noć nijesam od vas otišao kući trijezan. Vraško je to vaše vino...

- Dobro je to, Duiću - rekao bi mu Tito - tek ne treba da o tom drugi znadu...

- Što se to koga tiče! A dobro je, dašto da je dobro. Kad čovjek ima kod kuće ženu i devet skakavaca, onda je za nj prestala radost života... tek ovaka čašica može da razigra čovjeka pa da zaboraviš brige...

Tako se je med njima dvojicom učvrstio neki vez koji nije bio intiman, ali je bio čvrst jer je dolazio kod obojice od uvjerenja da su jedan drugomu nužni... Duić je poznao sav grad, sve činovnike, ali šutio je kao zid. Samo je o Puhove u govorio rado, dizao ga hvalom do nebesa i ujedno proricao da mu nema duga života.

- A poznate li njegovu kćer? - upitao ga je jednom Tito.

- Reginu? Kako da je ne poznam? To je prava kćerku svoga oca.

- I lijepa... fina djevojka - primijetio je Tito.

- I lijepa i pametna i naobražena... što god hoćete, samo novaca nema. Govori s vama kao što će govoriti naše žene i kćeri, ali osjećate kako sva miriše po pravom gospodstvu. Da sam ja onako mlad čovjek i izučeni jurist!

- Pa što biste vi? - nasmiješio se Tito ali je izvjedljivo gledao u Duića.

- Zaljubio bih se u nju! Ona ne treba da donese mužu novaca. Tko je dobije, dobit će ženu kakvoj nema para nadaleko, a dobit će svetoga Petra za kuma. Ulovite se vi nje... Koliko je tu bilo u nas mladih ljudi, pa nijedan nije umio; svi su se bojali zaljubiti u nju. A u nje nema oholije, ona je čednija djevojka od običnih građanskih kćeri. Svakoga ne bi uzela, to se zna... ali za naobražena i poštena čovjeka bi poslala.

Dva dana iza toga pripovijedala je Regina kod večere ocu a istom veselošću kao što prvi put, da je poslije podne bio u posjetima pristav Dorčić. Došao je upitavši s vratâ s nekom naivnom intimnošću:

- »Ako ne smetam, ja sam tako slobodan.« I zadržao se blizu dva sata ovdje.

- Dakle te je dobro zabavljao? - upitao je otac s nekim zanimanjem.

- Zanimao me je, to ne mogu poreći, jer je za me nešto novo ovaki čovjek... Govori mnogo i nije doista bez smisla što govori, ali ja ne bih umjela ponoviti njegove misli. Kao da nema predmeta u sadržaju njegova govora, jer i sada čujem samo riječi koje nijesam upamtila. Vidi se priprost, dobrodušan čovjek... Bit će, siromah, u sebi dobričina.

- Siromah? Zato što je dobričina? - nasmijao se Puhovec.

I Regina se smiješila prigovarajući ocu:

- Ne treba to tako tumačiti. Kažem ti, ja sama nijesam o njemu načistu.

- No da... ali obično se uzimaju pojmovi »dobričina« i »bedast« kao sinonimi.

- E, tako nijesam mislila...

- Međutim, on nije bedast... dapače pokazuje dosta lukavosti - rekao je Puhovec.

- On lukavosti? - iznenadila se Regina.

- Pustimo to - prekinuo je otac razgovor o Titu. Malo zatim jednom poslije podne najavila je Regini služavka da želi ući g. pristav Dorčić.

- Neka izvoli - rekla je Regina, odložila knjigu i nasmiješila se: - Ovo su već posjeti intimnijih znanaca...

Međutim već je ulazio Tito i govorio pristupajući ceremonioznim korakom:

- Ne znam, gospođice, jesam li smio... Ja sam, ako smijem reći, naviknuo... i... ovdje mi je najugodniji boravak - završio je naglo pocrvenjevši pri tom.

- Molim, gospodine Dorčiću... to je po nas laskavo... Izvolite uzeti mjesto pa pripovijedajte.

- Ja sam vas prekinuo u čitanju - pokaže Tito na rasklopljenu knjigu na stolu.

- Ne smeta...

- Što je gospođica čitala, ako je dozvoljeno znati?

- Vraza... Njegova nježna lirika tako se ugodno podudara s ovim proljetnim životom.

- Doista... doista... I ja sam nekada takove stvari mnogo čitao...

- A sada?

- Sad... Izgubile su za me vrijednost... Molim vas, gospođice, u Beču neprestano ispiti za vratom, a sad sam toliko zaokupljen službenim poslom da mi jedva dostaje nešto vremena za čitanje stručnih djela i stručnih časopisa. Tek glavne stvari mogu da pročitam.

- Poezija bi davala svježosti vašemu duhu... Moj otac, kako kažu, nije loš jurist, pa on uvijek tvrdi da je iz romana velikih pisaca naučio najviše upoznavati ljude i život... Da s njim o tom počnete jednom govoriti, vi biste se divili kako vam on pozna Shakespearea, Dickensa, Scotta, Hugoa, Mickiewicza, Dostojevskoga, Turgenjeva, Goethea i tako dalje. Dok je bio zdraviji, čitali bismo gdjekada zajedno, pa kako bi on dubokim pogledom znao meni otkrivati dušu pisca i njegove ideje. Ja sam u tom pogledu od njega mnogo naučila.

- To je očevidno - polaskao joj je Tito porumenjevši i poprativši onda te riječi smijehom koji nije bio na mjestu.

Zašto se smije? Kako je nespretn! - pomislila je Regina o Titu i nije više imala volje da nastavi započeti razgovor.

Zašto je zašutjela? - upitao se Tito, a bilo mu je milo da se prekine taj razgovor o literaturi. Osjećao se na vrlo skliskom tlu... jedan njezin upit mogao bi da otkrije kako je tuđ i nepoznat ondje gdje se ona slobodno kretala...

Počeo je govoriti sumornim, tužecim se glasom:

- Vi, gospođice, imate oca koji je svojim intelektom genijalan a svojim srcem velik... On je rukovodio vaš uzgoj, on vas je vodio po čarobnom carstvu poezije gdje se malo tko umije isprva s tim snaći... A pomislite mene! Ja sam sin poštenoga ali priprostoga ribara koji ni čitati ne zna; moja je mati u svakom pogledu divna žena, ali opet priprosta žena... oni u me poslali u školu s jedinom nakanom da stečem u životu bolje i uglednije mjesto nego što ga oni zapremaju. I tim su... tako su vjerovali... učinili za me i za moj uzgoj sve što je trebalo da se učini. Bio sam prepušten samomu sebi, a i tko da me vodi? Vidite, gospođice, ne čudite se zato što sam i ja bio u svojim naucima zabavljen, da tako rečem, više praktičnim pitanjima o životu. A bilo je u mene smisla za veliko i uzvišeno... i danas je u mene smisla za to... i ja bih možda bez povrede umio opravdati tim smislom svoj korak ovamo...

- Vi ste vrlo čedni, gospodine Dorčiću - prekinula ga je Regina slušajući sa zanimanjem njegove riječi.

- Nije to čednost... recite radije iskrenost... priznanje... Ja sam ubog u čem ste vi, gospođice, bogati...

- Ne pristaje vam tako govoriti - rekla je Regina kao da izdaleka sabire svoje misli. - Ne držim da mi laskate; vi valjda osjećate da ja nijesam mlada djevojčica... a tko se gradi janjetom, vuci ga pojedu - dodala je osmjehnuvši mu se.

- Sudite mi, gospođice, kako hoćete, ali ja drugačije ne mogu - pogledao joj je u oči poniznim, prosećim pogledom...

Što znači ovo njegovo potčinjavanje? - pitala se Regina. Počutjela je kao da mu je sav svijet uskratilo prijateljstvo i kao da je u njoj prvoj našao nekoga komu smije otvoreno iskazati neku stalnu bol svoje duše... Bila je navikla u svom društvu da muškarac prisvoji aktivnu ulogu pored svega sredovječnoga laskanja ženstvu i onda kad je bila uvjerena da je duševno od njega jača - a ovaj evo s nekom toplom intimnošću hoće da se pokaže slabim... Zar nije moguće da je u takvom priznanju znak jakosti koju skriva? Ali čemu da se skriva? Iz lukavosti? Otac je rekao da je lukav. Možda kao sudac? Ali čemu da bude ovdje pred njom lukav? Možda misli da je u takvoj ulozi zanimljiv? Kako bi naobražen muškarac došao na takvu ludu misao? Pa ni lukavost ni takovo utvaranje ne slaže se s toplinom njegovih riječi ni s izražajem intimnoga iskrenoga čuvstvovanja što se žari u njegovim očima. Ovo ga prikazuje simpatičnim, a lukavost i pretvaranje osjetila bi i kod njega s odvratnošću kao vazda u životu...

- Ako vas dobro shvaćam - rekla mu je Regina - vi kanda se ispričavate što ne marite za poeziju... nije li tako?

- Donekle pogađate, gospođice... Ali ne možete reći da se za poeziju ne zanimam... Tu nedavno raspravljalo se u društvu nas pravnika o nekoj raspravi jednoga znamenitoga engleskoga pravnika koji dokazuje da su Dickensovi romani uplivali mnogo na razvoj modernoga engleskoga zakonodavstva. A Dickens nije bio pravnik, on je intuitivno i neznajućke, dakle nesvjesno, podao engleskim pravnicima gradivo koje su oni prihvatili da ga znanstveno obrade i u praksu uvedu. I ja sam odlučio da ću čitati Dickensa... da ću za njim čitati sve one autore što ste ih izvoljeli maloprije nabrojiti govoreći o svom gos-

podinu ocu... Ja sam mnogo zanemario, a u sebi osjećam neodoljivu težnju da čitam, ne prestano čitam, da počnem nadoknađivati što sam bez svoje krivnji izgubio... Tek pusta sobica neženje, vjerujte, nije za to podesna. Samac čovjek ostaje jednostran, pa bio još kako darovit. Ono ja zovem uspješnim čitanjem kad imate s kime da povedete razgovor o onome što ste čitali, kad se bistre misli a mnogo tamno mjesto osvjetljuje... onako kako ste mi maloprije kazivali o zajedničkom čitanju s vašim gospodinom ocem. A ja imam smisla, imam volje... bilo je doba kad sam i ja pjevao pjesmice... i bog zna...

Naglo je ušutio kao da se prepaio svojih posljednjih riječi.

- To je zanimljivo - veselo ga je zatekla Regina. - Dakle pjesnik?

- Bio, gospođice, bio. Proza života ugasila je taj plamen - dodao je s uzdahom.

Regina ga je gledala pronicavim okom i smiješeći se:

- Meni se sve čini, gospodine Dorčiću, da vaša prošlost krije neki veliki roman...

- Nipošto... Ja bih vam priznao: Jest, kad bi bilo tako.

- Navelo me je na tu misao vaše ponekad tajanstveno držanje, a onda to doba vašega pjesnikovanja... No onda ste bili doista zaljubljeni - dodala je življe pogledavši mu u oči.

- Nikada, gospođice.

- Nikada?

- Nikada.

- Onda je to što drugo. Jer kažu da zaljubljeni mladi ljudi pjevaju pjesme ako i nijesu pjesnici.

- Kad bi to bilo, onda bih ja morao možda sada pjevati... - Zarumenio se, ali onda popratio svoje riječi onim svojim nerazložnim smijehom. No smeo se i očevidno nije znao kako da pogleda.

Regina ga je pogledala svojim pronicavim očima i osjetila neko osebužno zadovoljstvo od toga što se smeo i rumenio pred njom od svojih riječi.

- U te tajne vašega srca neću da diram - rekla mu je - jer svatko hoće da mu se tajne štede i poštivaju.

- I kako je teško mnogi put otkriti tajnu, pa i onda kad bi ona htjela silom da provali iz duše! - uzdahnuo je Tito.

Glas ga je izdavao, a znoj mu se prosuo po čelu.

- Siromah - pomislila je Regina, a onda mu rekla šaljivo: - Meni se sve čini da vi negdje i sada potajno pišete pjesmice.

Nasmijao se - laskalo mu je što je Regina tako o njemu slila.

- Ne, gospođice... Pjesme pjevaju mladi, nezreli, da se ako izrazim, zaljubljenici koji ne misle ozbiljno na cilj svoje ljubavi.

- Mislim da to pravilo neće uvijek stajati... A vi? Zar nijeste mladi?

- No da, star nijesam. Ali sam izvan onih godina kad se o ljubavi samo pjeva. Ja se približujem muževnim godinama, a kad se u takvoj dobi osjeti ljubav, onda...

- No onda?

- Onda ili pred žrtvenik... ili zakopati zauvijek nadu da bi se ljubav mogla još jednom roditi ovako snažno i neodoljivo...

I opet su podrhtavale njegove riječi... učinio joj se ne samo ljepši već i vredniji s čuvstvom ljudskoga srca upisanim u rumenom licu pod upoćenom kosom, u drhtavom,

nesigurnom glasu i u kratkom, vrućem dahu kao da se umorio savlađujući u sebi provalu toga čuvstva...

- Čudan je to čovjek - mislila je o njem - i zagonetan i ne bez simpatije. - Razgovor s njime činio joj se kao zanimljiv roman iz života ljudi koje ne poznamo.

Uto je došao kući Puhovec i porukovao se s Titom rekavši: - Drago mi je...

- Ti svoga gosta držiš pri praznom stolu, to nije po hrvatskom običaju - prigovorio je Regini. - Neka donesu čašu vina.

Tito se opro:

- Za me nipošto, spectabilis. U ovo doba ne pijem vina, a ja sam uopće slab vinopija. Pri obroku ispijem čašu vina.

- Nu, nu - prekinuo ga je Puhovec. - Kakvi ste vi to današnji mladi ljudi s nekim načelima i pravilima za život kojih mi nijesmo poznali. Kad sam bio u vašoj dobi, znao sam pravo zabavljati gospođice istom onda pošto bih ispio Čeha, Leha i Meha.⁸ U radu trijeznost, ali u zabavi upotrijebiti sve što razigrava srce. I to je neki životni princip, ali je priyatniji životu od vašega.

Poslije večere čekao je Tito po navadi na dnevničara Duića, a dotle se ponovno vraćao mišlju na današnji posjet. Pri tom se sam sobom smješкао - bio je zadovoljan. Čutio je kako je polutajanstvenim govorom o sebi pobudio u Regini zanimanje... Kako je u njezinim očima i u njezinim riječima osjećao neku simpatiju za sebe... pa kako mu je dobro došla ona napomena o Dickensu što ju je nedavno ulovio u razgovoru drugoga pristava i jednoga prislušnika u uredu.

I što je dalje o tom razmišljao, sve mu se jasnije i uvjerljivije prikazivala činjenica da je udario pravim putem koji vodi k pobjedi. U sebi je osjećao dovoljno snage i nekoga posebnoga talenta da pred Reginom provede dokraja ulogu one tajanstvenosti kojom je sebe obavio. Čutio je i to kako je za nj nužno da pred njom ne izađe iz te uloge... Svjesno nije nikada ni sam pred sobom priznavao duševnu premoć svojih kolega u uredu. Tome je na putu bila i njegova taština i njegova niska inteligencija. Ali u dubini duše osjećao je nuždu da treba vanjske pomoći ako hoće da dođe do cilja kojemu drugi idu stalnim i mirnim korakom vođeni svojim sposobnostima i znanjem. Tome osjećaju nije nikada dozvolio da se jasno pojavi u svjetlu svijesti - ni pred samim sobom...

Isprva se bojao susretanja s Puhovcem. Nije mogao a da ne osjeti u njega bistar i pronicav pogled stručnjaka pred kojim se ne da zabašuriti ništa. Bojao se njegove naobrazbe, njegovoga duha, zato mu je bilo u njegovoj blizini tjeskobno i nesnošljivo. Mislio je da bi Puhovec svaki čas mogao zapodjeti razgovor koji će pored svih položenih ispita u Beču otkriti siromaštvo njegovoga znanja. Od takve misli hvatao ga je strah; borio se u sebi s nekim mukama kao da ima goloruk izaći na megdan junaku naoružanu do zuba. Ali taj se strah pokazao neosnovan. Puhovec je u posljednje vrijeme bio obataljen svojom bolešću i za sve apatičan. Pošto su mu liječnici ozbiljno savjetovali da pođe potražiti savjeta u Beč, bio je uvjeren da njegovoj bolesti nema pomoći. Apatija je bila tolika da je pored svega ozbiljnoga nukanja liječnika odgađao mjesec za mjesecom put u Beč. Kao da je za sebe prestao vjerovati u onu činjenicu da je liječnik nemoćan ako se ne traži njegova pomoć za dobe. I bojao se Beča. Bojao se čuti iz usta stručnjaka ono što je na sebi osjećao: da je pomoć prekasna... i da se može još jedino pokušati operaterskim nožem...

⁸ *Čeh, Leh i Meh* - veća čaša, pokal ili tri spojena vrčića, tzv. *bilikum* (obično je sadržavao do tričetvrt litre)

Puhovec je dolazio u ured, ali je malo utjecao u uredovanje. Svaki spis što bi ga Tito riješio s pomoću dnevničara Duića, primio bi s primjedbom:

- No... dobro je tako...

Sve je to prolazilo Titovom glavom, računao je i stvarao osnove što bi se u tim prilikama dalo izbiti za sebe... A iz toga računanja rodila se zaključna misao:

Trebao bi da dobije Reginu za ženu prije Puhovčeve smrti, a poslije njegove smrti nastupio bi s pomoću Regininih rođaka i prijatelja kuće mjesto svoga tasta... S vremenom išao bi dalje i pojavio se najednom u Zagrebu najprije kao *magnificus*, pa s vremenom - e, bog zna! - i kao *illustrissimus*...

Ta ga je misao ponijela, bila je sjajna, ali ne teško provediva. - Zašto da tako i ne bude? - pitao se mirno osjećajući u sebi neko pravo da se njegova budućnost ovako razvije. A to je pravo osnivao na uvjerenju da drugi ili nemaju sposobnosti da nađu ovaj put k budućnosti, ili nemaju u sebi smjelosti da njime udare.

U tom raspoloženju napisao je ono pismo i javio onu prvi put polunejasnu vijest: »Dokora bih vas mogao iznenadni jednom ugodnom novošću...«

Starci će bez sumnje pogoditi kamo on to smjera. Kako će se diviti njegovoj dosjetljivosti... kako će sa zanimanjem nagađati večer na večer u dugim razgovorima: - Iz kakve se kuće ženi? Je li djevojka bogata? Je li ugledna roda? - I kako će ozbiljno i važno jedno drugo upućivati: - Ta znaš da on neće uzeti istom kakvu... bit će tu drugačije gospodstvo nego što mi i slutimo...

- Recite mi otvoreno, Vaso - upitao je Duića kad su već obadvojica bili razigrani vinom - što vi sudite: Bi li htjela Puhovčeva kći mene uzeti?

Duić se nasmiješio:

- A zašto da vas ne uzme? Ona je doduše fina i naobražena djevojka... ali je prešla godine... Mladost odlazi, a što se udaje tiče, sve su vam ženske jednake: Drže da je sramota ostati djevojkom. A što bi npr. onoj mojoj kukavici falilo da je ostala kod kuće djevojka? Polaskati joj treba jer su sve one tašte... Nijesu sve skroz jednake, treba da pogodite... a vi ćete to znati. Da nju dobijete, na, ovako... - grabio je obadvjema šakama pred sobom.

- Vaso, vi biste meni mogli pomoći... - tiše je rekao Tito i položio svoju ruku na Duićevu.

- Ja? Pa ako mogu, zašto da vam ne pomognem?

- Vi dolazite češće u Puhovčevu kuću?

- Gotovo svaki dan me šef po što pošalje.

- I govorite s Reginom?

- Svaki put... Ja sam je vodio u školu kad je bila ov'lička - pokazao je rukom iznad poda.

- Dete vi... onako kad vidite zgodu... vi ste razborit i talentiran čovjek... dete vi njoj onako izdaleka počnite natucati kako sam se ja... to jest kako se netko u nju zaljubio...

- Pa zašto ne? - stisnuo je Duić ramena.

- Ali to mora biti oprezno... Nije ona, kako ono rekoste, svakidašnja djevojka... Tek ja se uzdajem u vašu spretnost... Jer vidite, Vaso, govorit ću s vama kao s bratom, ja sam se u tu djevojku smrtno zaljubio... Kao da sam očaran pošto sam se s njom upoznao... Volio bih da je siromašna i neugledna roda, da nema nigdje ništa i nigdje nikoga, da je uzvisim.

- Pustite vi neka to stoji - nestrpljivo ga prekinuo Duić - bolje ovako... Ako vi nju dobijete, puna šaka brade: Neće vam se pitati za godine službe.

- A do ljubavi ne držite ništa, Vaso?

- A, što je meni do ljubavi... zaboravio sam ja na to... Njih devetero na vratu i žena deseta... to je meni dala ljubav... Ovako čaša vina i pametan razgovor, to je za me... A gdje ljubav! - završio je smijući se i digne čašu da se kucne s Titom.

O ponoći su se rastajali omamljeni obojica vinom.

- Vaso - opomenuo ga je Tito - vi ćete znati da šutite o čem smo govorili?

- A gdje bih ja bio, moj gospodine, da me nije život naučio šutjeti? - smijao se Duić.

- Ni za naše večernje društvo ne treba da se zna... ni ženi svojoj ne treba o tom govoriti...

Duić se smijao:

- Moja žena ne pita nikada: »Gdje si se napio?« Ona samo pita nijesam li se za svoj novac ili na vjeru napio... Drugo me ne pita.

Par dana za tim morao je Puhovec ostati poradi svoje bolesti nekoliko dana u krevetu. Jednom kod večernjega posjeta, pošto su riješili neki spis, pokazao je Tito čisto prepisan spis Duiću:

- Pročitajte!

- Dobro je - vraćao mu je Duić spis pošto ga je pročitao.

- Nijeste, Vaso, ništa opazili?

- Što da opazim?

- Pogledajte bolje dno spisa.

Duić je gledao, a onda se nasmijao i čitao glasno:

- U Senju dne... Kako ste se to zabunili?

- Vaso, hotimice. Vi ćete sutra taj spis ovakav kakav je odnijeti Puhovcu na potpis. Njegovom oku neće ova moja zabuna izmaknuti.

- A što bi izmaknulo njegovom oku! - kliknuo je Duić.

- Vratit će vam spis, a vi ga pokažite Regini: »Evo, gospođice, što se događa zaljubljenim ljudima...«

Sutradan izvijestio je Duić Tita:

- Pokazao sam joj: »Evo, gospođice, što se događa zaljubljenim ljudima. Zaljubljene ženske presole juhu, a zaljubljeni pristavi zaborave u kojem su mjestu.« »Zar je vaš pristav zaljubljen?« upita me Regina. »Eh! Vi to ne znate!« pogledao sam joj u oči. Časak je šutjela i odmah okrenula razgovor drugamo: »Vaso«, rekla mi je, »liječnici šalju oca u Beč, i on kao da se ovaj put sklonio da ih poslušaju. Ali sad sam u brizi kako će on sâm ovako bolestan i slab putovati. Neće ni da čuje o tom da ga pratim. Ja sam pomislila na vas... Biste li vi htjeli s njim u Beč?« »A zašto ne?« rekoš. »Pa dobro, Vaso. O tom ćemo još govoriti... Vi poznate očevu ćud, on ima u vas povjerenja, zato ne znam tko bi bio zgodniji od vas da ga prati.«

- A o onom nijeste dalje govorili? - nestrpljivo je upitao Tito.

- ... Nijesmo... To je ženska kojoj ja čitam iz očiju što ne bi htjela... A gdje bi Regina Puhovčeva htjela da govori sa mnom o ljubavi! Ponosna je ona, gospodine moj.

Da nijesam bio neoprezan s tom fingiranom zabunom? - zamislio se Tito. Ali poslije podne pošao je k Puhovcu u posjet. Bio je siguran da će umjeti da se snađe u ulozi čovjeka koji ne može da sluti što se o njem usudio dnevničar govoriti Regini. - Ona treba da dođe do uvjerenja da ljudi opažaju promjenu što se sa mnom zbiva pošto sam nju upoznao... a mogu li ja što za to?

Kad je služavka najavila Titov posjet, upravo se spremala Regina da sjedne za glasovir. Otac ju je molio da mu igra koju Mozartovu sonatu. Ležao je u susjednoj sobi, osjećao opet veliku polakšicu i poželio da sluša laku, melodioznu i naivno dražesnu Mozartovu glazbu.

- Neka izvoli unići - rekla je Regina služavci, ali na licu joj je ostao izražaj zlovolje. Dnevničar Vaso Duić govorio joj je u dva-tri navrata o tom da je pristav Dorčić zaljubljen, a jutros je nekud sigurnije osjetila da se to nje tiče. I u isti čas javilo se u nje suprotno čuvstvo prema Titu. Bio joj je zanimljiv na svoj način i simpatičan sa svojim čudnim, zagonevnim držanjem i razgovorom. Činio joj se često kao veliko, skroz naivno dijete koje svojim znanjem ipak potpuno ispunja mjesto u javnom životu. Držala ga je talentiranim čovjekom koji se ne može koristiti svojim talentom, pravim kontrastom ljudima koji nemaju ni izdaleka njegovoga znanja ni talenta, ali su vješti da skupo i bučno prodaju tu malenkost. Držala ga je skroz-naskroz iskrenim čovjekom koji nikada ne pokušava da bilo koju svoju slabu stranu pokrije lažju. Zato joj je njegovo društvo bilo ugodno, ali ta simpatija bila je potpuno ravna simpatiji ljudi istoga spola. Kakvo drugo čuvstvo nije mogao Tito u nje razbuditi. Nije mogla ni doći na tu misao da njegove tajanstvene ili dvolične riječi o ljubavi protegne na sebe. Prije ga je u tom mogla osjećati kao svoga mlađega brata koji se još stidi da u takovoj nevolji jasnom izjavom zaište od svoje starije sestre savjeta...

A kad je jutros razabrala iz riječi Vase Duića da se po svoj prilici nje tiče ono Titovo poluzdisanje i ono kao u mističnom svijetu gledanje neke sreće, nekih neispunjenih uvjeta da se »čovjek« dovine te sreće, činilo joj se u prvi mah da bi sad teško podnijela Titovu blizinu. Poznanstvo s njime od par mjeseci najednom joj se ukazalo kao velika, promišljena laž kojom je umio da je vješto zavarava. - A je li on takav? - upitala se više puta tečajem dana. I sve više ustaljivalo se u nje uvjerenje da je tolika laž u tako priprostoga, skroz naivnoga čovjeka nemoguća. Za tako što htjelo bi se diplomata, a Dorčić očito nije diplomat. Pa kad bi... kad bi najposlije on doista osjećao takovo čuvstvo prema njoj, zar bi to najprije otkrio svome dnevničaru? Kakav bio da bio, ali u njega ima bez sumnje toliko uviđavnosti inteligentnoga čovjeka da bi time uvrijedio djevojku ikoliko finijega osjećaja. - Ako sam mu simpatična, a to doista jesam, on je možda to gdje god pripadice spomenuo, ili su ljudi tako tumačili njegove posjete, a Duić u svom alkoholizmu misli da će mi polaskati ako jasnije formulira preda mnom što raznosi gradom fama...

I Tito je izlazio pred njom pomalo očišćen, ali ipak je osjetila neprijatno čuvstvo kad je služavka najavila njegov posjet. Još nije bio u njezinoj duši potpuno izbrisan dojam jutrošnjega razgovora s Duićem, osobito one nepromišljene izjave: »Vi to ne znate!« - pri čem je neugodno i prosto, gotovo porugljivo izbuljio u nju svoje nabreknute oči. Svladala se i odmah mu stala govoriti o tom da prati oca u Beč, jer zaista nije mogla da se dosjeti koga drugoga komu bi na dalekom putovanju povjerala brigu oko oca. Njezinu pomoć odbio je otac s takovom odlučnošću da mu se nije usudila više o tom govoriti.

Kad je ušao Tito, ponudila mu je - ne pruživši mu ruke - mjesto i pokazala na otvorena vrata susjedne sobe rekavši tiho:

- Otac hoće da mu igram... Vi nećete zamjeriti...

- Molim - klanjao se Tito a krv mu je jurila u glavu.

- Ni ruke mi nije pružila... - mislio je - uvrijedila se, ili je pijani Duić nespretno izveo svoju namisao... Bog zna što je on njoj govorio...

Slatki i nježni zvuči Mozartovih harmonija strujili su po sobi ispunjujući je radosnim osjećajem spokojne duše koja ima snage da sa svijetlim optimizmom poima svijet i osla-

đu je njime vlastiti život. Kroz otvorene prozore strujio je u sobu ponešto rashlađen zrak i ugodno svjetlo gubećega se dana. Iz susjedne sobe dolazio je vonj medicinâ, znak da je tamo bolesnik. Ali melodije glasovira razilazile su se po sobi kao radosni vjesnici koji bodre srce glasom pobjede nad minulom opasnom bolešću što je sapinjala ukućane strahom za život miloga bolesnika.

Glasovir je umuknuo, a Puhovec je zamolio kćer:

- Regino, molim te daj scherzo još jednom. Ti umiješ tako fino istaknuti dražest glavnoga motiva...

Tito se otkinuo od svojih misli. Zvuči glasovira udarali su mu monotono u uho bez razumijevanja i osjećanja, a sad je rekao tiho:

- Divno, gospođice, doista divno...

Regina je ponovila scherzo.

- Ne preostaje drugo - zaključio je u sebi za toga Tito: - Treba da se učinim skroz nevješt svemu, a da me Regina što upita, valja da se oborim na Duića: »čemu da tajim, gospođice, ja sam po više puta očitovao pred raznim ljudima svoje simpatije spram vas i s razlogom govorio udivljeno o svemu što se tiče vaše duševne ili tjelesne ljepote. Ali da će se o tom... uostalom, gospođice, Duić je neubrojiv alkoholist, on je u svojoj smućenosti bez sumnje računao na to da će vam polaskati...« I tako dalje - zadovoljno je u sebi zaključio Tito.

Dašto da mu Regina nije mogla dati prilike da dođe do takove izjave, kao što je želio.

- Zar je g. Dorčić tu? - upitao je Puhovec iz svoje sobe.

- Na službu, spectabilis - odvratio je Tito.

- Pa izvolite ovamo...

Pošao je k Puhovcu, a Regina se ispričala poslom i izišla iz sobe.

Puhovec je bio dobre volje.

- Opet sam prevario liječnika - rekao bi šaljivo Titu.

U ovakav svijetli optimizam dizao bi se najednom iz mrtve apatije: s osjećajem zdravlja naglo bi se i posve promijenila u njemu slika svijeta i života.

Prisilio je Tita da pije čašu vina, i poželio da mu pripovijeda što god o svom ribarskom životu:

- Vi to umijete - rekao je ugodno razigran - slikovito i zanimljivo prikazati kako se love ti vaši morski pauci i škorpioni.

Okasno uveče oprostio se Tito s Puhovcem i s Reginom. Na odlasku niti ga je sprovela do vrata, niti mu pružila ruku.

- Nijesu li moje nespretno bačene karte krive da je danas bila neobično hladna? - pitao se zabrinuto Tito odlazeći od Puhovca.

- Vaso - rekao je te večeri Duiću - mi sve moramo ispraviti... Nije to djevojka kao što su druge. Ne preostaje nego da grijeh uzmete na se, a mene treba da mudrim načinom prikažete kao žrtvu. Vama to ne može škoditi... Vi to morate urediti kao da ja ništa ne znam o tom što ste vi u pogledu moje zaljubljenosti govorili Regini. Sve ste vi to uradili na svoju ruku... o ljubavi ja s vama nijesam nikada govorio, tek vi sami tako sudite po tome što ja nju slavim...

- Pa dobro, nije to meni teško - prihvatio je Duić.

- Tek mudro, Vaso! Nije to obična djevojka; treba da dobro promislite što ćete pred njom reći i kako ćete joj reći.

- Očeva je ono kći! - kliknuo je Vaso.

- Ne treba se nagliti... neka prođe i mjesec dana... Ne smije ona ni o čemu sumnjati... Ja njoj nijesam mrzak... a nijesam umio biti strpljiv, jer ljubav ne pozna te riječi... Ja znam što sam pogriješio. Pogriješio sam što smo mi ono jako udesili kao da sam ja vama govorio o svojoj ljubavi... Nju je to uvrijedilo... možda baš nije uvrijedilo, ali vidim po svem da joj nije milo. Druga to ne bi tako primila, ali...

- Regina! - uletio mu je u riječ Duić. - Svejedno, pustite vi to meni. Veliki je ona filozof, ali je ženska...

- Ako vi to, Vaso, izvedete, kako treba, doći će dvostruka pošiljka od moga oca.

- Čast! - osmjehnulo se Duiću lice. - Ne treba za to plaće, čovjek čovjeku pomogne iz prijateljstva... gdje može i kad je za dobru stvar.

Nekoliko dana iza toga pristupio je u uredu Duić k Titu i prišapnuo mu:

- Sve je u redu. Večeras ću doći ranije, jer znam da ćete biti nestrpljivi.

U to je vrijeme Tito rjeđe posjećivao Puhovčevu kuću. Nije mogao a da ne opazi da Regina u druženju s njime nije više onako slobodna, da je ponekad opreznija i kao da mu daje gdje kada osjećati gospodstvo svoga stališa... Te neugodno pomršene niti njihovoga druženja nije mogao da naglo presiječe kakvom zgodnom izjavom. A o čem da se i izjavi kad je morao da ustraje u ulozi nevještoga onome što je o njem Duić govorio Regini? Sad mu se činilo najpriličnije da se ne pokaže nametljivcem... treba da istakne svoj muški ponos... treba da joj u razgovoru kakvom frazom dade samo naslutiti sakrivenu bol svoje duše, a onda će bez sumnje biti njegova pobjeda ako Duić bude umio vješto izvesti svoju ulogu... Ona će osjetiti nepravdu što ga je hladnim susretanjem kažnjavala potpuno nekriiva poradi same nespretnosti alkoholika Duića... Kako bi porastao pred njom dignuvši se naglo u svjetlo jakoga karaktera koji je umio da mirno trpi tu nepravdu! Kako bi ga to približilo tješnje Regini...

S velikom nestrpljivošću dočekao je Duića koji je došao mnogo ranije i bio je posve trijezan.

Kad je oko podneva donio Duić Puhovcu u stan neke spise, ponudila ga je Regina čašicom rakije. Ispio je dvije čašice šuteći akoprem je Regina pokazivala veselu ćud i upitala ga što mu rade kod kuće »skakavci«. A onda mu je rekla pogledavši ga s nekim toplim suučesćem:

- I vi ste, Vaso, ovo nekoliko dana neobično zamišljeni. Prije ste se vazda znali nečemu nasmijati, a sad kao da vas je stiglo nešto neugodno... Oprostite što se miješam u vaše stvari, ali ja vas poznam, vidim vam na licu neku skrb... Što je to s vama. Vaso?

- Kad ste već opazili da me nešto tišti, a ja ću vam reći! Počinio sam neku ludoriju, a sad ne znam kako da je ispravim.

- Nije to valjda tako velika stvar, Vaso, da se ne bi dala ispraviti.

Nije za drugoga, a jest za onoga koga se tiče. A hoće li se ispraviti, što ja znam? - Ušutio je i polako digao ruku, koja se tresla, prema Regini: - O vama to ovisi, gospođice.

- Ne razumijem vas. Ali sad morate govoriti, Vaso.

- Moram, dašto moram... Sjećat ćete se vi, gospođice da sam ja vama jednom u šali govorio kako se pristav Dorčić u vas...

- Vaso, takve razgovore ja ne slušam rado, ozbiljno vam kažem, neću da mi takvo što govorite.

U izražaju njezinoga lica s finom bijelom i još svježom puti odrazio se jasno prosvjed duše od nagle neugodne počuti što su je izazvale Duićeve riječi.

- To i jest ono, gospođice... Vi nećete o tom da govorim: Dorčić se oborio na me, a ni meni nije milo priznati da sam izmislio nešto, pa u svojoj benastoj glavi držao: »Ovo će poradovati gospođicu Reginu.«

- Meni nije sasma jasno, Vaso, što vi govorite.

- S vašom dozvolom ja ću vam sve razjasniti... bit ću onda mirniji i lakši kao pobožno čeljade kad ispovjedi svećeniku svoje grijeha. Eto, prekojuče donio sam gospodinu Dorčiću u stan neki službeni spis. On bi meni u takvoj zgodi vazda ponudio čašu vina i upitao me za zdravlje i... ovako poput vas... što mi rade kod kuće »skakavci«. A prekjuče zaskočio me kao pravi kriminalist iznenada pitanjem: »Vaso! Vi ste morali govoriti nešto o meni gospođici kćerci našega šefa. Priznajte mi odmah bez otezanja: Jeste li?« Nijesam se snašao u prvi čas, a što da mu i tajim, pomislio sam. Ako sam se našalio, što je u tom zlo? Zato sam mu priznao: »Rekao sam gospođici to i to...« »A kako ste vi smjeli tako što o meni govoriti? Kako ste došli na takvu misao?« Ja sam postao smjeliji: »A kako da ne dođem na takvu misao? Toliko ste je puta slavili i njezinu ljepotu i njezinu pamet i njezinu naobrazbu i njezinu finu ljubežljivost... i što ja znam što nijeste slavili. A ja... nu, pa što sam učinio zlo?« »Vaso«, rekao mi je, »ja nijesam držao da ste vi takova baba... Dugo sam tražio gdje bi mogao biti razlog nečemu što ja vama neću kazati... i nigdje nijesam nalazio razloga dok nijesam pomislio: »Da nije taj Duić gospođici Regini nespreno prikazao moje udivljenje...« I gle, nijesam se prevario. Vi ste počinili veliku glupost i meni pribavili neprilike o kojima ja vama neću da govorim. Držao sam vas drugim čovjekom...« Sad su dva dana tome, a mene muči njegov prigovor jer nijesam ugodio ni vama ni njemu. Što mi priprosti ljudi znamo! Kad sam ja svojoj sadašnjoj ženi bio poručio da bih je rado uzeo za ženu, dočekala je poruku kao anđela s nebesa... A ja po pijem gdje kada uveče čašu vina, pa sam i sutra ujutro od njega omamljen... U službi neću pogriješiti, a nijesam ja baš ni drugačije kakvi brbljavac, nego onaj put... e, neću ja više da o tom govorim.

Regina je slušala zamišljeno Duićevo kazivanje bacivši ispitujući pronicav pogled gdje kada na Duića.

- Ubogi vrag! - pomislila je o njem sažaljujući ga u skrušenoj ulozi pokajnika, a kad je spomenuo poruku o svojoj ženidbi, morala se nasmijati. - Ludorija! - mislila je poslije o tom kad joj se vraćao u pamet snuždeni Duić sa svojom ispovijeđu, ali nije bila prema toj ispovijedi ravnodušna. Tito je dolazio neprestano pred njezine oči, i činili joj se kao da je gledala na njemu toliko puta u ova posljednja dva tjedna upit njegove duše koji nije do danas razumjela: »Što sam ja skrivio toj djevojci?« I stala je osjećati kao da joj sudbinu počinju zapletati nevidljive niti oko pojave pristava Tita Dorčića... Osjećaj nije bio ugodan, odbijala ga je od sebe, ali opet kao da nije bilo u nje snage da trga te tanke, nevidljive niti...

VIII

Sredinom ljeta uzbunio se jednog jutra sav V* na vijest da je žena kovača Tome Grbe, Julka, nađena u svojoj kući ubijena, sve škrinje, ormari i ladice pootvorane, a gotovina orobljena. Kovač Toma Grba imao je svoju kućicu i kovačnicu izvan grada na glavnoj

cesti i najviše se bavio popravljanjem seljačkih kola i potkivanjem njihovih konja. Posao nije bio velik, radio je samo s malim 14-godišnjim naučnikom. U gradu je Toma imao ljubovcu, neku Katu, s kojom je umorena Tomina žena živjela u prijateljstvu. To su potvrdili mnogi svjedoci. Pored toga odnošaja s ljubovcom Toma je i sa svojom ženom živio u slozi. Doduše o njihovom zajedničkom životu nije umio nitko mnogo kazivati jer su živjeli u svojoj kućici na osami i malo dolazili - izim mušterija - u doticaj s drugim svijetom. Toma je doduše rado boravio u gradu u krčmi, ali o svojoj ženi nije nikada rekao takove riječi po kojoj bi se dalo slutiti da ne uživa u kući mir. O tom su se za njegova odsuća često gosti i razgovarali jer nijesu mogli poimati ravnodušnost žene kojoj muž podržava odnošaje s drugom ženskom i noćiva često u njezinoj kući. Sve je to bilo uglavljeno svjedocima.

Nesretne noći - bilo je subotom - izišao je Toma iz kuće oko pola desete ure. Vani je bila tamna noć, pomalo je rominjala tiha, topla kiša. Kad je izišao na vrata, upravo su cestom mimo kuće prolazila prema gradu trojica njegovih znanaca. Oni su na cesti pričekali Tomu dok je zaključao kućna vrata, i čuli kako je, zaključavši vrata, rekao:

- Ne spuštaj, Julko, zasunak da te ne moram buditi kad se vratim kući...

Kad je Toma došao do kuće svoje ljubovce, oprostio se sa svojim znancima. U kući ljubovce bilo je svjetlo, a njemu se činilo da ga je ona čekala na jednom prozoru u sobi koja nije bila rasvijetljena.

Toma je proboravio noć u kući ljubovce, a jutrom iza četiri sata došao mu je javiti šegrt da gazdarica leži mrtva na krevetu i da je sve u kući porobljeno.

Istragu o počinjenom umorstvu i navodnom grabežu imao je da vodi Tito jer je Puhovec opet ozbiljno pobolijevao i bio zabavljen samo jednom vrlo neugodnom mišlju: da mora k liječnicima u Beč.

I Toma i njegova ljubovca bili su neko vrijeme u istražnom zatvoru, ali pošto im se nije mogla dokazati nikakva krivnja, bili su opet pušteni na slobodu. Jedini tko je proboravio s pokojnom Tominom ženom noć u kući, bio je dječak naučnik. Ali taj dječak nije znao kazati ni riječi o događaju. On je morao ustajati ljeti prije četvrte ure. Prva mu je bila dužnost da pomete svu kuću izim sobe gdje su spavali gazda i gazdarica; da donese vode, opere posuđe od sinoćnje večere i onda da naloži vatru. Sav dan je radio ili u radionici ili u polju, ili pomagao u domaćinstvu gazdarici. Svečera bi ga tako osvojio san da je posljednje zalogaje večere jeo spavajući. Oko desete išao je spavati, odmah usnuo kao mrtav i tako spavao do zore.

Iza počinjena umorstva i grabeža našlo je izaslano sudbeno povjerenstvo da je netko provalio na prozorčić kuhinje koji je gledao u dvorište, u kuću i najprije začepio umorenoj ženi njezinim rupcem usta, a onda je konopcem oko vrata ugušio.

Toma je pak iskazao da mu je odneseno 200 for. gotovine što je bilo spremljeno na dnu jedne škrinje.

Ali mjesec dana iza toga stali su se bili potajno pa sva očitije iznositi u gradu glasovi da je sam Toma u dogovoru sa svojom ljubovcom umorio pokojnu svoju ženu, samo da se može s ljubovcom vjenčati. A škrinje, ormare i ladice, to je - govorilo se - iza umorstva sâm pootvarao, samo da sud zavede na misao da je za njegova odsuća počinjeno grabežno umorstvo.

Usljed tih glasova budu Toma i ljubovca opet zatvoreni, a Tito se latio nanovo istrage. Sve izjave Tomine i njegove ljubovce bile su složne, obadvoje je vrlo vješto odgovaralo na opasna pitanja, nikada nijesu upali ni u najmanje protuslovije: - Ili su bili nedužni, ili su vanredno vješto zamislili i provađali svoju obrambu pred istražnim sucem.

Za večernjih Duićevih posjeta svratio bi Tito kao nehotice razgovor na taj slučaj, a činio je to naumice: Slutio je u Duićevom naravnom daru i u dugoljetnoj sudbenoj praksi, kojom se uz taj dar mogao okoristiti, da bi mogao od njega uloviti kaku zgodnu misao u poslu škakljive istrage što mu je povjeriše.

Kad je na to opet jednom navrnuo govor - Duić je već bio pripit, ali je u takvom stanju bistrije mislio i radije govorio - mislio je on ovako:

- Nije to laka stvar imati posla s ovakim majstorom! Promišljeno odgovara, ne da se uloviti kao ni jegulja, a babu je uputio dobro: Kad god nasluti škakljivo pitanje, ona kaže samo »ne znam«... A kriv je, evo, ja bih se odmah dao objesiti da je ubio svoju ženu i da je bio u dogovoru sa svojom ljubovcom, tom Katom... E, Puhovec... on je u tome majstor! On s optuženikom razgovara kao ja s vama, a optuženik najedanput problijedi jer ga je zaskočio pitanjem kao mačka ptića, i više ti laž ne koristi! Nema u tom Puhovcu para u svoj kraljevini; on progleda odmah u crijeva svakomu optuženiku i odmah zna je li kriv. Ali vi ste još mlad sudac dakako...

- I vi, Vaso, držite da je ovaj kovač zaista ubio svoju ženu.

- Dašto da ju je on ubio. Ubio ju je prije nego je izišao iz kuće... zadavio je... ispremetao škrinje, ormare i ladice, omazao blatom jedno staklo na prozoru u kuhinji, razbio ga onda i otvorio, a kad je bilo sve gotovo, čekao je da tko prođe cestom, samo da ga čuje kad on rekne tobože ženi neka ne zatvara vrata zasunkom. Da zašto bi on to ženi rekao a namislio je ostati svu noć kod ljubovce? Prožgan je, sav je vražji!

- Tako vi to, Vaso, mislite? - zamišljeno je pitao Tito.

- Prisegao bih da je tako. Žena im je bila na putu, njemu i ljubovci. Ona je naoko trpjela Katu, ali to je bilo samo da pokrije pred svijetom svoju sramotu. On ju je udavio, da tko? Ne može biti prijateljstva među mužem i ženom koja zna da joj muž živi s drugom. Osobito kad nije djece. Bog zna što je među njima bilo! Da vi umijete njega zateći iznenada zgodnim pitanjem... ili još lakše nju, jer u nje nema ni izdaleka one njegove prožganosti... Ja kao da gledam i slušam Puhovca kako on nju pušta da mnogo o čem pripovijeda što se nje tiče, pa je onda iznenada, kad se sva zamislila drugamo, zaskoči drugim pitanjem. On bi, na primjer, rekao: »Dete nam na brzu ruku kažite kako ste se upoznali s Tomom Grbom!« A ona bi se razbrbljala kao što sve ženske i mislila bi samo na to kako će braniti svoje poštenje. A Puhovec bi je onda najednom prekinuo... na primjer: »Jeste li proveli u strahu onu noć kad je umorena Tomina žena?« Ili tako šta... Zaplela bi se ona... Da je to Puhovcu u rukama, ni bi ni kovač izmakao... Ali vi nemate još prakse, dašto...

Sutradan kod istrage pitao je Tito optuženicu neka kaže ukratko svoj život prije nego što se upoznala s Grbom. Ona je shvatila pitanje kao iskušavanje svoga poštenja pa opširno, gdje gdje patetičnim tonom, pripovijedala o tom kako je obitelj, iz koje je potekla, poštena... kako je u uzornoj slozi proživjela šest godina sa svojim pokojnim mužem... A sva se zaniijela pripovijedajući kako se Grba u nju zagledao još za života njezinoga muža, ali ona da mu je privoljela istom iza druge godine udovanja ne mogavši napokon odoljeti njegovim žarkim i zdvojnim molbama da mu vrati ljubav, jer je svoj poštenu glas...

- Dobro - prekinuo ju je Tito. - Recite nam, vi ste sigurno onu noć proveli u uzrujanosti čekajući kako će stići vijest o umorstvu Tomine žene?

- Ja nijesam svu noć mogla usnuti.

- A Grba?

- Ni on se nije mogao dočekati dana dok vidimo kako će se to svršiti.

- A! Vi ste dakle o umorstvu znali i razgovarali prije...

Optuženica je već shvatila situaciju. Probljedjela je i izrekla s mukom tražeći riječi:

- Mi smo o tom samo... radi suda...

Glas joj je stao drhtati, a onda je naglo umuknula sva oblivena znojem.

Osjetila se u podmetnutoj stupici. Pokušala se izvući, ali tad je padala iz jednoga protuslovlja u drugo. Obrambena osnova kovača Tome Grbe bila je razbijena.

Umorstvo je bilo gotovo na dlaku izvedeno onako kako ga je svojom fantazijom u pripitom stanju opisao Duić Titu. S prvim protuslovljem kovačeve ljubovce uhvatio je Tito u ruku nit po kojoj je s uspjehom mogao nastaviti istragu da stjera krivca u škripac.

Grad je V* s okolišem trijumfirao nad tim što se s otkrićem krivca zadovoljilo pravdi. A o Titu se naglo pronio glas da je - izvrstan kriminalist.

Kad je do Puhovca došao glas o Titovu kriminalističkom daru, on se u sebi nasmijao, ali prema vijesti ponio se s doličnom ozbiljnošću. Dapače je Titu čestitao pred Reginom na uspjehu istrage...

On se već bio sprijateljio s nekom mišlju koja je sada u njem pomalo dozrijevala, a glas o kriminalističkoj vještini Dorčićevoj došao mu je u tom kao naručen.

Nije naime mogao a da ne opazi Titovo ozbiljno zanimanje za Reginu. Bio je već pripravan na to da će Tito jednoga dana o tom otvoreno progovoriti ili njemu ili Regini. Jednako mu je bilo jasno da je Regina upućena u Titovu nakanu. Finom psihologu dosta je bilo dokaza u tom što je Regina od nekoga vremena vješto izbjegavala razgovor o Dorčiću. - Boji se - tumačio je to ponašanje svoje kćeri Puhovec - da ne dirnem u to delikatno pitanje, jer je u nje previše oštro oko a da ne bi opazila da sam i ja progledao što znače Dorčićevi posjeti. Boji se razgovora o tom, jer nije sama sa sobom načistu što bi mi u tom slučaju izjavila... a nije načistu, jer... no, jer Dorčić nije onaj pravi muž za Reginu...

- A drugoga nema... godine idu... ako odbije Dorčića, ide stalno u susret doživotnomu djevojaštvu. To u sebi nije zlo; ponosna i umna djevojka, kao što je Regina, odabrat će s pravom radije djevojaštvo nego brak s mužem prema kojemu ne može da osjeti štovanje sebi jednakoga... Ali... ali! U tom slučaju ne preostaje joj nego kucati na vratima rođaka i moliti milost... Kad ljudsko društvo zatvara pristup u poslove javnoga života i onim ženkinjama koje su po darovitosti i naobrazbi sposobne za te poslove... A milost, tuđa milost! Regina je preponosna i odviše osjetljiva a da ne bi s ponosom odbila svaku ponuđenu pomoć ako je ovjenčana samo sumnjom na to da ne dolazi iz puna srca, iz ljubavi koja je obvezana i na dužnosti...

- A Dorčić napokon... nije talent, nema široke Reginine naobrazbe, tek lukav je, i to mu, kako se vidi, izvrsno nadoknađuje i znanje i talent. Iz svega što mu uspije, ja vidim kako viri lice Duićevo... Takav čovjek može da bude vrlo dobar muž ako je zaljubljen u svoju ženu i ako nije odan piću, kartama ili ženarenju. A u njega toga ničesa nema. Regina bi uživala uza nj potpunu slobodu, on bi je obožavao, on bi... kao što je čuo mnogo muževa... s očitim priznanjem slabijega govorio svakom prigodom o svojoj ženi: »Moja sudi ovako o toj stvari...« A izgovaraju te riječi s udivljenjem koje ima u sebi nešto od štovanja kojim priprosti ljudi štiju vrhunaravna bića. Ako bi brak bio blagoslovljen djecom, onda bi ljubav prema djeci i briga oko njihova uzgoja nadoknađivala Regini u velikoj mjeri ili posvema ono što joj je uskraćivao brak. Pogotovu kad bi se djeca duševno bacila na materin rod.

Evo, te su misli zaokupljivale Puhovca sve to više što je bliže dolazilo vrijeme da pođe u Beč i izvrigne svoj život nožu operatera. Dorčića - i kad bi mogao - ne bi htio preporučiti svojim moćnim prijateljima za svoga nasljednika. Htio bi odviše očitito da je kupio za svoju kćer muža... Mislio je da ga postave npr. za državnoga odvjetnika kod kojega manjega

suda gdje ne dolaze komplicirani slučajevi. Tu su; uza nj suci, pa ne može da počini kakvu krupniju zabludu. A poslije se može pomalo doturati u Zagreb na koje od onih mjesta gdje ne treba raditi jer rade drugi...

Zato je Puhovec odmah shvatio što vrijedi u njegovoj osnovi glas o Dorčićevoj kriminalističkoj vještini. Kako je Tito zapleo kovača i njegovu ljubavnicu u protuslovlja, vidio je Puhovec i u tom dnevničara Duića, a iza Duića sebe...

- Lukav je... i umije se zgodno okoristiti tuđim jedrom - pomislio je o Titu - a tim se drži na površini i sigurno plovi k svome cilju... Drugi bi na njegovome mjestu potonuo kao olovo...

Kad se Puhovec šetao sa tri penzionirca koji su bili žive novine u V*, upitao je jedan od njih Puhovca:

- Čujete li, čini se da se kod ovoga slučaja pokazao taj vaš mladi pristav dobar kriminalist.

- Svakako, vrlo darovit kriminalist - ozbiljno je potvrdio Puhovec, a gradom se odmah raznosio o Titu slavan glas vještoga kriminalista...

Sad ne bi bilo ništa napadno kad bi mu kao priznatomu »kriminalistu« povjerali mjesto državnog odvjetnika - mislio je Puhovec.

Početkom jeseni odlučio se napokon Puhovec da poradi svoje bolesti pođe u Beč. Težak je to bio za nj korak. Kad bi popustila bolest, on bi s optimizmom i s prevelikim nadama shvaćao svoje stanje, ali u dnu duše stajalo je nepokolebljivo uvjerenje da su ti svijetli časovi varka i da je zlo trajno a pogibelj neotklonjiva. Bio je odviše inteligentan svojim jakim duhom a da ne bi mogao ili htio pogledati istini u lice. Što je odgađao kroz više godina put u Beč da u kojega specijalista potraži lijeka, bio je uzrok naprosto strah od operatorskoga noža. Nije to bio strah kukavice ni strah malodušna čovjeka. Čitao je neka medicinska djela o svojoj bolesti i uvjerio se da je operatorski nož samo zdvojno sredstvo liječnika, jer je autor knjige o takovoj operaciji napisao: »Posljednje sredstvo za kojim je medicinska znanost dosada žalibože vrlo rijetko s uspjehom posegnula...« U Puhovca je zato bila budna stalna i neotklonjiva sumnja da će operatorski nož na njem biti konac bolesti - i života. I kad su domaći liječnici napokon silom zahtijevali da pođe u Beč, odlučio se na taj put, ali s odlukom da se neće podvrći operaciji ako mu to i kao jedino moguće sredstvo spasa predlože.

Vaso Duić bio je određen da ga prati na putu. Bogzna kolike pomoći nije se od njega mogao nadati, jer koliko je Vaso bio spretan i okretan u uredu, toliko je bio nemaran u privatnom životu. Nemaran i nevješt da pomogne sebe, a jedva drugoga. Pored toga kao alkoholist bio je Vaso i tjelesno slab i bez ikakve energije. Ali boljega nije bilo. Reginu otac nije htio da izvrigne svim naporima i neugodnostima puta s bolesnim čovjekom i bog zna kakvoga trčkanja i traženja po Beču, a nije napokon htio da sazna u Beču od profesora ili njegovoga asistenta pravo stanje njegove bolesti.

Osam dana pred odlaskom u Beč došao je poslije podne Puhovec s Titom kući. Čim su sjeli, rekao je Puhovec Regini:

Pomisli, gospodin Dorčić hoće silom da me prati u Beč. A to ne ide.

- Ja vas ne razumijem, spectabilis - rekao je na to s nekim ogorčenjem Tito. - Zašto da ne ide?

Regina je šutjela. Već je htjela da reče: - Naporno je to - ali je naglo odustala. Dorčić bi ipak bio drugačiji pratilac nego Duić - pomislila je, i u njoj je nadvladala sebična ljubav za oca nakanu da upozori Dorčića na neugodnosti takove usluge.

A tad je upravo neoprezno - ako i šaljivim tonom - progovorio Puhovec:

- Vi ste se možda malko zaželjeli Beča gdje ste proveli četiri najljepše godine svoga života... đakovanje na sveučilištu.

- Moram da i to podnesem... - odvrati Tito istim tonom, ali u njegovoj izjavi bilo je prizvuka uvrijeđena čovjeka. - Vi biste trebali - nastavio je mirno - da udovoljite mojoj želji pa poslije povratka da sudite s kakvom sam nakanom išao u Beč.

- Ne treba da shvatite doslovno moje riječi - ispričavao se Puhovec. - Zar ne osjećate da se šalim? Ja s poštovanjem i zahvalnošću osjećam vašu požrtvovnost, ali vi, prijatelju, nadajući se meni u takovu službu, ne slutite kolika je to žrtva s vaše strane.

- Kad sudite tako, a vi mi udovoljite molbi. Jer ja molim, a nijesam moljen... Da vama pomognem... no o tom ja ne umijem govoriti... Tek ću vam reći da sam točno o vašem putovanju razmišljao. U željeznici, na svakoj stanici, u kočiji, u hotelu, u dogovaranju s profesorom i s njegovim asistentima, o njihovom napatku, o dojavljivanju gospođici o vašem stanju... o svem tom stvarala je moja fantazija po mogućnosti točnu sliku prateći na svakom koraku vas i Duića A rezultat moga razmišljanja bio je: Duić nije za to...

- Dašto da Duić za to nije - opetovala je s intimnom suglasnošću a s izražajem bojažljivosti Regina.

- Duić je dobar čovjek - nastavio je Tito odmah pogledavši iskrenim pogledom Reginu - ali njega je ruinirao alkohol. On jedva sebe vuče na klimavim nogama; njegove se ruke tresu, da vam ne može pružiti ni čašu vode a kamoli na žlici medicinu. Vi biste, spectabilis, prije obavili na primjer kupnju putnih karata nego što bi on to umio učiniti. On je u životu nespretnan, ne bi umio da ugovori s kondukerom kako će vam u praznom vagonu osigurati mjesto i namjestiti vam da se pognete... on će biti jednako nespretnan da vam brzo dobavi kakvo jelo ili pilo, da nađe fijaker, da odabere zgodnu sobu u hotelu... a da ne govorim kako će biti bespomoćan u Beču koji ne pozna. Svuda će zakasnuti barem za pet časaka... i na kliniku, i u hotel, i kud god ga pošljete. Na koncu osjetit ćete ga uza se kao suvišnu tešku prtljagu koja vam zadaje nepotrebnu skrb...

Govorio je to sa žarom uvjerenja, a to uvjerenje očividno je djelovalo na Puhovca i na Reginu. Oboje su šutjeli, dok nije javio Puhovec:

- Sve je to više ili manje istina, ali...

- Ali, spectabilis?

- Što da radim?

- Smijem li ja svjetovati? Pišite u Zagreb da mi pošalju zamjenika, recimo, za petnaest dana. Vama će to dakako učiniti. Mjesto Duića pratit ću vas ja u Beč.

- Vi biste to učinili bez... bez...

- Ja bih to učinio - metnuo je Tito ruku na prsi i nastavio svečano: - Učinio bih to s onim čuvstvom s kojim bih učinio svome ocu. Tako mi bog pomogao!

- Oče, kad je tako - rekla je Regina i pogledala zažarenoga Tita s jakim čuvstvom zahvale, očito dirnuta njegovim riječima.

- Hvala vam - tiho je rekao Puhovec i stisnuo Titu ruku.

- Vi dakle pristajete, spectabilis?

- A što drugo da radim u ovom slučaju?

- Hvala bogu! - radosno je kliknuo Tito.

- Kako da vam zahvalim na tolikoj plemenitosti? - upitala je Regina Tita opraštajući se s njime te večeri.

- Vi, gospođice, da mi zahvalite? Vi biste trebali da pogledate u moju dušu pa da vidite kako sam sretan što mi je dana prilika da pokažem kako ljubim i štujem vašega oca... Za taj osjećaj budi se u meni zahvalnost...

U smislu toga govora i u osobitom naglasku riječi »vašega oca« osjetila je opet ono o čem je davno bila načistu: da je taj mladi čovjek ljubi... A ta je misao odmah pomutila ono udivljenje kojim je malo pred tim shvatila Titovu žrtvu za oca. - Čemu da ne ostane pri onom prijateljstvu? - čisto se bolno upitala s osjećajem da tomu ugodnomu prijateljstvu nema mjesta pored onoga čuvstva što hoće silom da joj ga izjavi Tito pa i ovakim načinom da se narine on za pratioca u Beč. Kako je malen u svemu...

- No dakle... što kažeš, Regino, o tom Dorčiću? - upitao ju je otac kad se vratila u sobu.

Bila je pod dojmom posljednje misli o Titu i nije znala što da odgovori. Taj dojam nije još bio posve jasan, ali razbudio je u nje sumnju o Titovoj iskrenosti, kako se maloprije nudio za pratioca. A toga nije smjela da kaže ocu.

A Puhovec je svojim pronicavim okom odmah otkrio da se u duši Regininoj zametnula borba. Bio je dapače načistu o tom koje su se misli srazile u toj borbi. Da nije finim tijelima svoga sjajnoga duha već osjetila kako on umjetno podiže Dorčićev ugled i naklanja mu svoju simpatiju? Da nije odmah našla i razlog čemu on to radi? Kao jako svjetlo njegov duh obasjava sve čega se dirne... Kad bi se takove misli javile u njemu, sažaljivao bi Reginu i čutio na duši pomoć kao da joj počinja neku veliku nepravdu. Ali pošto mu je otvoreno rečeno da je za spas njegovoga života jedina pomoć operatorski nož, odviše je bio zaokupljen brigom što će početi Regina u slučaju njegove smrti, a da bi s opravdanim ponosom mislio na to kako Regina odbija Dorčića... Dok je bio zdrav, on bi bez dvojbe pridjeo čovjeku, kao što je Tito, nelaskav pridjev »inteligentni lakaj« kad bi komu ponudio sličnu uslugu. A sad je sâm primao od njega tu uslugu s prividnim ganućem srca... A Regina proniče sve!

- Kako mu i drago - reče ne dočekavši Reginina odgovora - ali taj je čovjek u sebi dobar. O tom sam se više puta osvjedočio. Gdjekada načini svojim ponašanjem kakav komični skok, ali nutrina mu je finije građe nego vanjšina. Premalo se kretao u boljim krugovima... ali kad promisliš da je sin jednostavnoga ribara? Što se mene tiče, ja volim takove ljude nego salonske lutke u kojih je prazno srce a mnogo puta i mozak.

- U tom se slažem s tobom... - reče Regina. - Tek taj Dorčić... on je, ukratko, meni još uvijek neka zagonetka. Čas ga gledam preiskrenoga do naivnosti djeteta, a čas mi se pomoli pred očima njegova slika kao da sakriva u sebi skroz druge misli i osjećaje nego što ih pokazuje licem i govorom... Lako, vrlo lako, da sam mu nepravedna, a ta me misao više puta napadne, i onda se osjetim krivcem... Teško se snalazim... Nikada ne mogu naći u njemu nešto što odaje inteligentnoga, samostalnoga muškarca. Ni to nije možda prava riječ...

- Inteligentnoga muškarca... - upao je s prizvukom ironije Puhovec. - Stoji do toga u kojem se smislu uzima ta riječ. On se pokazao vrstan u svojoj struci, polagao je ispite na sveučilištu, pa kako da ne bude inteligentan? Fali mu takt otmjenijega društva. Kad mi se prvi put predstavio u uredu, ja sam ga u sebi nazvao »štreberom« jer se htio pokazati u službi revniji nego što se traži. A poslije sam vidio da je točnost osobita njegova krepost. Nijednoga spisa zaostatka nema nikada na njegovom stolu. I to nešto vrijedi. Ali ti barem, Regino, nećeš suditi inteligenciju čovjeka po tom kako se zna pokloniti, kako se zna služiti salonskim frazama i konvencionalnim lažima, da li je čitao roman što si ga ti slučajno ovih dana čitala...

Govoreći to, očevidno se Puhovec uzrujavao.

Otac ga je zavolio - pomislila je Regina i počutjela da je možda pošla predaleko s obzirom na ponuđenu Dorčićevu uslugu koju je otac možda i s nehinjenim ganućem prihvatio. Trebalo bi se postaviti u njegov položaj, položaj teško bolesna čovjeka, da se o tom pravo sudi. Ako je njegova simpatija za Dorčića iskrena, čemu razbijati iluzije što ih na takvoj simpatiji gradi teško bolestan čovjek? Bilo bi nesmisao. Bilo bi nemilosrđe...

- Ti me poznaš, oče - rekla je mirno, snašavši se u situaciji. - Ja ga ne sudim po tome, dapače reći ću ti da je prihvatljiv i za tu vanjsku stranu društvenoga općenja. Kakav je nespretnjak bio kad se prvi put ovdje preda mnom pojavio! A sad je već i u tom skroz drugi... Možda sam se priviknula na nj, ali držim da se ne varam u svom sudu... Uostalom, ima momenata kad mu se ne može poreći savršena iskrenost, neki zanos kojim je odaje! Ne znam jesi li ga motrio kad ti se nudio za pratioca u Beč? Vidjelo se da je kao bol osjetio u sebi tvoju primjedbu da mu se hoće vidjeti Beč... A kad je poslije razvijao ponekad program o putovanju, sav se žario. Čisto se činilo kao da je uvjeren da je on jedini na koga se možeš skroz osloniti na tom putu. Njegove riječi, kretnje, pogled... sve je bilo tako prirodno da se o iskrenosti ne da posumnjati.

Puhovec je gledao Reginu s rastućim zadovoljstvom. Kao da je bio zaista pod jakim utiskom momenta kad mu je Tito s onolikom srdačnošću i žarom ponudio svoju pomoć. A sad je iza Regininih riječi počutio kao da ga nešto tješnje veže o toga mladoga čovjeka koji je bio slab talent intelekta, ali doista nadaren moralnim i etičnim osjećajem. Ugodno, toplo čuvstvo razlijevalo mu se od toga životom, čuvstvo simpatije i vjere da bi takav čovjek mogao nadoknaditi svojoj ženi - a pri tom je mislio na Reginu - sve što mu je narav uskratila u pogledu umnih darova.

- Kako nijesam opazio! - kliknuo je prema Regini. - Ja nijesam loš poznavalac ljudi, ali moram reći da sam onda osjećao plamen njegovog iskrenog ćućenja... mi smo mu mili... ti i ja... neću da ispitujem. Ali nepravedni mu ne smijemo biti. Znaš li kako ja toga čovjeka sudim? Evo nacrtat ću ti o njemu sliku kako bih ga ja shvatio da sam slikar pa da imam izraditi njegovu sliku: U sebi dobar i požrtvovan... u službi točan... u svojoj struci naobražen. Odgoj mu je bio jednostavan, ali društvo, prilike, a pogotovo inteligentna i razborita žena načinila bi od njega brzo potpunoga čovjeka. Jer njemu nedostaje samo onaj odgoj koji daje okretnosti da se čovjek i manje naobrazbe i talenta učini spretnim i viđenim članom društva... I u uredu je isprva bio nespretn i bespomoćan pored svega svoga znanja. (Otac nije inače nikada govorio pred njom o uredovnim poslovima!) Trebalo ga je voditi, trebalo ga je upućivati dok se postavio na vlastite noge. U onoj jednoj kriminalnoj istrazi pokazao se dobar psiholog...

- Vele da si ga ti uputio - rekla je s nekom bojažljivošću Regina.

- Ja? Idi, što ti na um pada. I kako drugi dolaze na takove misli? Čudnovato... i drsko!

Reginina napomena očevidno ga je razdraživala.

- Otac ga je zavolio... čudnovato kako ga je on zavolio - mislila je poslije toga razgovora Regina. I zamišljala se u Dorčića, ali tu je opet njezina rasudljivost stajala nemoćna. Bio joj je neshvatljiv. Njezin sud o Dorčiću kretao se između dvije skroz suprotne misli: - Ili se umije vanredno prožganom lukavošću pretvarati ili je preiskren poput djeteta. Ali otac... zar se i on vara o njem? Nije moguće! Taj daleko na glasu čovjek sa svojom duhovitošću, svojim znanjem i bogatim iskustvom što ga je u poznavanju ljudi stekao kao sudac, on da bi se naoči tih dviju skrajnosti varao! - Tako se Tito pred očima njezine duše prikazivao čas u prostoj niskoći s odvratnim značajem, a onda se odmah podigao u prijatno svjetlo uzdignut sjajnim duhom njezinoga oca... A nato je osjetila da se množe one fine, čvrste niti što su polako privezivale njezin život o Dorčića... i odmah se javljalo nep-

rijatno čuvstvo od toga što je uviđala da nema snage u sebi da trga te niti, i da će, što dalje, bivati te niti sve čvršće i brojnije a njezina otporna snaga sve slabija...

Već je bilo blizu ponoći te večeri, a Tito i Duić još su sjedili za stolom. Obadvojica su bili pripiti, ali Duić više. Njegovi su živci bili istrošeni, dočim je Tito mogao podnijeti mnogo vina a da sačuva barem vanjštinom izgled trijezna čovjeka. Riješili su neke spise jer je Titu bilo u krvi da se na njegovu stolu ne nađe nikada zaostatka. On je svojim pogledom odmah shvatio da u opisu činovnika vrijedi mnogo ocjena: vrlo marljiv i uredan. Tu dužnost točnosti shvaćaju lakoumno i zanemaruju je - na svoju štetu dašto - ljudi koji se odviše i preuzetno pouzdavaju u svoj talenat. Praktični talenti osjećaju instinktivno da se njome dadu lijepo pokriti mnogi drugi duševni nedostaci, a većina genijalnih ljudi vide u njoj bezuvjetno sredstvo da stvore nešto veliko. Zato je Tito htio da njegov zamjenik, što će ga zamijeniti u uredu dok bude sa šefom na putovanju i u Beču, nađe »čist stol«.

Poslije toga su pili, Tito je bio izvrsne volje. I Duić je bio dobre volje. Kod vina je bio vazda dobro raspoložen, a vijest da će Tito mjesto njega s Puhovcem u Beč, podvostručila je njegovu dobru volju. Kad ga je Tito upitao, je li mu žao što neće u Beč, opiro se živo:

- Kako žao! Kad sam ja kazao svojoj ženi da moram šefa pratiti u Beč, rekla je ona: »A jadan ne bio, što nijesu imali nekoga drugoga nego tebe? Ta ti bi takav raskliman i gegav trebao sâm koga da te prati!« Gdje je to za me! Ja sam bio u Beču šest mjeseci, ali kad je to bilo! Pred 25 godina. A što ja znam od Beča? Iz kasarnice na vježbalište, s vježbališta u gostionicu i nedjeljom tamo negdje u neki vrt... što ja znam! Pa što da ja počnem s bolesnim čovjekom u Beču? Sam vas je bog poslao.

Oko jedanaeste ure djelovalo je vino i na Tita. Poželio je da govori s Duićem o Regini, ali nije išlo. Duić već nije ništa shvaćao. Sjedio je kod stola miran, blijedo stegnuta lica s ble-sastim izražajem pijana čovjeka i buljio tupo pospanim očima u jednu točku. Titove riječi prolazile su mimo njega bez razumijevanja; javljao se samo gdjekada kojim neartikuliranim glasom poput životinje.

- Vaso, vi mene ne slušate - rekao mu je najednom Tito prekinuvši svoje kazivanje kako sjajno pobjeđuje kod Regine.

- Idem ja kući - odvratio je jedva razumljivo Duić i pokušao da ustane uprvši se objema rukama o stol.

Dopijmo još ovo u boci, pa ćete onda kući. Još nije ponoć. Kakav ste vi junak! Ja sam kao 16-godišnji dječak popio uveče s ocem ovoliko vina pa sam išao u krevet samo dobre volje. A vi ste klonuli... stari majstor. Pijte!

- Neću ga ja više ni kapi... Opet ću doći kući četveronoške... Gdje mi je šešir? - pogledao je oko sebe mučno držeći otvorene oči.

- Što vas briga! - tješio ga je Tito postavljajući mu na glavu šešir. - Tko vam to zna izim mene i vaše žene? Moja je gazdarica gluha kao top, a služavka spava bog zna u kojem kutu kuće.

- Idem ja kući - opetovao je Duić kao da ne čuje što mu je govorio Tito. Tito ga je uhvatio ispod ramena i ispratio na cestu. Kad ga je pustio iz ruku, posrnuo je Duić u tamnoj ulici i dočekao obadvjema rukama kućni zid. A onda se polako i oprezno, držeći ruke na zidu, povlačio niz ulicu.

- Ipak sam ja drugi dječak! - pomislio je zadovoljno u sebi Tito vrativši se u sobu. - Pili smo jednako, ja ga malone i ne ćutim, a on se napio kao ćuskija.

Sjeo je k stolu i ponovno se naslađivao ponavljajući u misli doživljaj današnjega dana. Kako je to divna misao bila što mu je iznenada došla na um da se Puhovcu ponudi za pratioca u Beč! Kako divna misao, a kako je s njom divno uspio! Nije mogao da ne osjeti

toplinu čuvstva kojim mu je Puhovec stisnuo ruku, i da ne shvati onaj ljupki, zahvalni pogled kojim ga je pogledala Regina. Bio je to neki uzvišeni čas gdje su se njih troje čutili jedno... - Kako sam divno uspio! - kliknuo je samomu sebi i s oduševljenjem dignuo čašu na usta.

- Regina... Regina... - pružio je ispred sebe ruke i izgovarao te riječi s patosom kao da počinje deklamovati pjesmu.

A njegov zanos nije bio posve lažan. U ovo nekoliko mjeseci što se s Reginom družio, stao je napokon osjećati njezinu ljepotu i ženstvo što budi u muškom srcu ljubav. Zanosile su ga one više savršene forme njezinoga skladnoga tijela i otmjena ljepota lica s finom bijelom puti doduše bez svježosti osamnaestogodišnje djevojke, ali bjeloće pune života. Osvajala ga je svojim manirama, svojom otmjenom jednostavnošću i ljupkom razboritošću svoga govora. Kako ga je isprva privlačila k njoj samo proračunana osnova da stupi u rod sa tako uglednim i uplivnim čovjekom kao što je bio Reginin otac, tako ga je sada nukala da potraži njezinu blizinu želja koju je on zvao ljubav. Jer pored te želje koja se polako kroz par mjeseci razvijala, on je naumice lagao Duiću kad mu je jednom rekao da bi volio kad bi Regina bila sirota iz roda skroz neugledna. Ali želja je bila življa, ljubav očitija, možda u svom dnu samo ljubav niskih instinkta, požuda žene koja je lijepa, slijepo, gdjekada ne samo časovito nagnuće čitavoga bivstva prema ženi koju diže do boštva tamna strast. Ali Tito je posljednje vrijeme bio o sebi uvjeren da ljubi, neizrecivo ljubi i da sreća njegovoga života ovisi o tom kako će se Regina odazvati njegovoj ljubavi. A ovaj čas, omamljen vinom, osjećao je da ta ljubav budi i u njemu nešto iz čega postaje pjesma. Ali kao da su krasne riječi i stihovi pjesme ostali sapeti ondje gdje ih je čutio da se rađaju; on je ponovno širio ruke i uzbuđivao na neke uzvišene osjećaje samoga sebe izgovarajući osobitim glasom samo početak te pjesme: - Regina... Regina!

I opet je s oduševljenjem uzimao u ruke punu čašu govoreći: - U slavu moje Regine...

Zatim mu je palo na um da piše roditeljima. Već je prije, vraćajući se od Puhovca, bio odlučio da će im javiti kako je šef jedinoga njega htio da ga prati u Beč... i da će im zgodnom besjedom natuknuti jasnije onu stalno spominjanu vijest: »Dokora bih vas mogao iznenaditi veselom novošću...« Ali pisanje nije išlo. Slova mu se dvostručila pod perom, zato je pismo odgodio na sutra. Ispio je radije vino i spremio se na počinak kleknuvši najprije pred krevet da izmoli večernju molitvu, kako ga je mati od djetinjstva naučila. Prvu je molitvu dovršio akoprem je dva puta morao prekinuti i domišljati se moli li Očenaš ili je već kod Zdravomarije. A drugu molitvu »za mrtve« nije ni počeo moliti usprkos vjerovanju da ga ta preporuka mrtvih čuva po noći od njihovoga uznemirivanja.

IX

Putem do Beča nije Tito propustio ni jedne stanice da Regini ne pošalje kartu.

- Ja sam promislio koliko će to veseliti gospođicu - obrazlagao je Puhovcu - njoj će se činiti donekle kao da putuje s nama.

Puhovcu je služio divnom požrtvovnošću. Puhovec i bez udovoljenog egoizma bolesna čovjeka sa svom svojom duhovitošću morao je sumnjati: - Je li moguće da bi to mogla biti služba čovjeka koji je proračunao od nje svoj probitak? - Tito ga je služio i pazio na nj s odanošću i brigom rođena djeteta zaboravljajući u toj službi skroz sebe. Osjećajući se ponekad siguran pod Titovom paskom, razmišljao je o njem Puhovec: - Lako može biti

da se mladenac zaljubio u Reginu, a tad je prirodno da prenosi i na oca štogod od čuvstva što ga je u njemu razbudila Reginina ljepota. - Da je Tito umio pročitati tu misao na Puhovčevu licu, bio bi sama sebe iznenadio uspjehom svoga glumljenja. Koliko god je naime vanjštinom umio da se uzdrži pred pronicavim okom svoga šefa zabrinutim i punim ljubavi, toliko je u sebi osjećao u samoprijegornoj službi potpunu hladnoću. Instinktom čovjeka koji vazda s računom gleda u budućnost, pogađao je vrijednost ove samozataje koja je obično posljedica iskrenoga čuvstva, spojena svagda s dužnostima što ih vršimo s pripravnosću i s poćutom ugodnosti a bez najmanje sjenke egoizma. Uvidio je da je ovdje nužno da se uživi u ulogu takova službenika, i doista odigravao ju je virtuoznom vještinom izvrsnoga glumca.

- Ali, dragi Dorčiću - govorio mu je Puhovec - vi posve zaboravljate sebe, a za me se brite više nego što treba.

Tito se nasmiješio smiješkom čovjeka koji je poćutio te riječi kao žalac.

- Smiješno mi je, oprostite, spectabilis, moram reći da mi je to smiješno. Ja vas ponovno uvjeravam da sam sretan što vama mogu da budem od pomoći. Kunem vam se na to svojim poštenjem. Pa zašto mi kvarite takvim primjedbama radost što je osjećam kad vidim na vašem licu da vam doista koji put ugodim?

U Beću su se smjestili u dvije sobe, jednu do druge, a Tito je ostavljao Puhovca samo kad je trebalo da napokon toćno sazna od profesorovog asistenta kad će moći profesor da primi Puhovca. Čekali su dva dana dok ih je primio.

- Je li vam ovaj gospodin roćak? - upitao je u pokrajnoj sobi asistent Tita iza pregledbe.

Tito je razložio u kakvom je odnošaju s Puhovcem. A na to mu je asistent razložio:

- Bolest je zastarjela, operacija više ne bi koristila. Neka živi po napatku; dobit će medicinske da ublažuje boli, ali dugo to ne može trajati.

- Koliko otprilike? - upitao je Tito.

- To vam se ne da reći.

Puhovcu su, naravno, zatajili stanje njegove bolesti i osvježili ga dapaće nadama. On je međutim bio najzadovoljniji time što nije došlo do rezanja.

Kad je svećeri pošao Puhovec u krevet, sjeo je Tito i olovkom sastavljao pismo Regini. Odlučio joj je reći istinu, oprezno dakako, i prikazati pri tom sebe da ne trpi manje od nje; da je eto zajednički poćut te nesreće žalosna veza njihovih duša. - Oh, što bih dao - pribilježio je s okrajka papira - da smijem preuzeti na se sav teret ljubavi i brige kojom vas štiti ovakav otac!

- G. otac - završivao je opširno pismo - dobio je iz riječi profesora ćvrsto uvjerenje da njegova bolest nije za ovaj ćas opasna, kao što su ga plašili domaći lijećnici. Sad je na nama dužnost da ga i mi u toj vjeri podržavamo. Naša je sveta zadaća da učinimo što ugodnijima odbrojene dneve toga prezaslužnoga i u svakom pogledu uzornoga čovjeka.

- Koliko srdaćne intimnosti u onim malim rijećima: »naša«, »mi«... Ove neznatne rijeći mogu mnogo da govore... - mislio je zadovoljno u sebi kad je pomnjivo ispitivao stavak po stavak svoga koncepta. Bio je naćistu da će Reginina oštroumnost otkriti smjesta u pismu kakvu nezgrapnost, nepromišljeno baćenu misao ili protuslovlje koje bi obićnom ćovjeku ostalo sakriveno. To je bio jedan posao iza svršena koncepta, a drugi, da ispituje s pomoću fantazije i svoga ponekud uhodarskoga duha dojam pisma na Reginu. Pismo ga je isprva zadovoljavalo iako je osjećao kao da je u njem istakao jasnijim crtama svoju bol, zajednićku s Regininom, radi neizljećivosti oćeve bolesti, a da je o samoj bolesti govorio tek onoliko koliko je nužno da može govoriti o sebi.

- Regininu oku neće to izmaknuti - pomislio je i bio s konceptom nezadovoljan.

Pripravljao se da sastavlja drugo pismo, ali neke stavke iz prvoga sastavka nije mogao nipošto žrtvovati. Njegova se osoba u drugom sastavku znatno gubila, i bio bi s njime posve zadovoljan da se nije iznenada našao pred novom mišlju: - Je li pametno da joj neugodnu vijest o očevoj bolesti javim ja? - Praktičnim, pozitivnim talentima nije nikakva tajna ona činjenica da ljudi suprotivnost svojih osjećaja poradi iznenadnih vijesti o nesreći, boli ili drugoj kakvoj nedaći podijele između pravoga uzroka takvoga neugodnoga doživljaja i između onoga tko im je neugodni događaj otkrio... On se sjećao karakterističnoga slučaja iz svoga rodnoga mjesta. Mlada žena koju je muž strastveno ljubio, počela je da šara. Stara služavka koja je u roditeljskoj kući muževoj proživjela doba od prvoga djevojaštva do prve starosti, nije mogla podnositi da bude varan taj čovjek što ga je nosila na svojim rukama kad je još bio u povojima, i, prateći njegov rast i razvitak, uzljubila ga brižnom ljubavi, srodnom ljubavi materinskoga srca. Opazila je da mlada njezina gospodarica prima sumnjive posjete kad joj muž - bio je trgovac - radi posla otputuje. I prijavila svoju sumnju varanomu mužu, a on je odmah zatim jednoga dana otputovao ali se naveče iznenada vratio i zatekao ljubavnike... Posljedica toga bio raspad braka, ali taj je čovjek od toga doba toliko zamrzio staru služavku koja ga je svojom priprostim naravi iskreno ljubila, da ju je nakon trideset godina odane službe u očinskoj kući otjerao. Nije joj mogao oprostiti što mu je otkrila griješenje žene koju je ljubio.

- Neće li - zaključivao je Tito - u ovom slučaju gledati Regina u meni onoga neugodnoga čovjeka koji joj je navijestio skorbu i neotklonjivu očevu smrt? Neće li svaki put kad me opazi ili kad pomisli na me, spojiti tu misao sa žalosnim spomenom da je izgubila oca?

I bio je načistu, da joj onakav list ne smije pisati. Uzeo je drugi arak papira i, zamislivši se, stao slavnim tonom i riječima potanko obavješćivati o tom kako je otac po izjavi profesora i njegovoga asistenta («a kojega sam ja napose pitao da mi bez okolišanja reče potpunu istinu») izvan svake pogibelji. - »Bolest je zastarjela, ali uz solidan i razborit život«, rekao mi je asistent, »može ovaj gospodin, što se njegove bolesti tiče, doživjeti i stotu godinu života.« Slava bogu kad je tako! Vi ćete jedva naslutiti, gospođice, kakvi raskošni osjećaji vladaju mnome što vam mogu ovako veselu vijest dojaviti o gosp. ocu. Veselite se sa mnom, jer evo, otkrit ću vam istinu: Ja sam sa strepnjom u duši čekao sud profesora... Kad pomislim da bih vam u ovom pismu mogao protivno javiti... ne, ja ne mogu ni misliti na to, pred mojim je očima vaša plemenita duša koja ga ljubi načinom uzornoga djeteta. A ja... kako ja sâm da ne ostanem obataljen na takovu vijest o čovjeku koji je najumniji i najbolji od svih ljudi što sam ih dosada upoznao? Oh, kako me nježno čuvstvo djetinje odanosti veže prema njemu; kako se s vama veselim što mogu reći: Ne tugujmo, radujmo se, jer nam je on, velikomu bogu hvala, izvan pogibelji!

S ovakim je pismom bio zadovoljan. Pročitao ga je nekoliko puta, pomno ispitivao stavak za stavkom, gdješto malenkost ispravljao, a onda prepisao. Kad je dovršio pismo, već je bilo 10 sati. Kako se ganuo na stolcu, čuo ga je iz druge sobe Puhovec i zovnuo:

Smjesta se našao uz njegov krevet:

- Što zapovijedate?

- Hvala, meni ne treba ništa. Ali što je da vi još ne spavate?

- Nije kasno - veselo je odvratio Tito. - Ja sam pisao pismo gospođici Regini... sve joj lijepo opisao... odmah ću ga dati dolje konobaru neka ga odmah predade da dospije na koji od noćasnih vlakova.

- Kakova je sila? - čudio se Puhovec.

- Sila je, spectabilis. Inače bi pismo moglo stići u V* isti dan s nama. A znate da će ona čekati nestrpljivo opširnije vijesti o tom što je sudio o vašoj bolesti profesor. Trebate li što, spectabilis?

- Hvala, ja ću spavati.

- Onda ću ja s vašom dozvolom večerati. Sad kad znam da je vaša bolest šala, počinjem oživljavati, a glad je prvi vjesnik tog oživljavanja.

- Vi još nijeste večerali, čovječe? Hajd odmah da vas je nestalo! - srdačno ga je Puhovec tjerao od sebe.

- Ako bi što trebalo, izvolite pritisnuti na električno puce, a ja ću već dati nalog da me odmah...

- Čuješ li, ideš večerati! - prijetio se srdačnom intimnošću Puhovec.

Izišao je mignuvši lukavo, kad je stupio u svoju sobu, jednim okom onome svome nutarnjemu »ja« koje je umjelo da u Reginina oca steče sklonost što ju je on izrazio u intimnim, nježnim riječima: »Čuješ li, ideš...«

Tito se vratio točno o ponoći u svoju sobu. Navukao je papuče i ušao na prstima u Puhovčevu sobu gdje je na stolu gorjela svjetiljka zaklonjena sjenilom. Puhovec je mirno spavao.

- Tim bolje - pomislio je Tito, vratio se tiho u svoju sobicu pa, izmolivši svoje dvije večernje molitve, za se i za mrtve, legao i odmah zaspao čvrstim snom potpuno spokojna čovjeka.

Treći dan iza povratka u V* ležao je Puhovec još u krevetu. Nije se tužio na boli nego na opću slabooću što je po sudu sviju dolazila od napornosti putovanja.

Regini je još uvijek imao da pripovijeda potankosti iza prvoga slavnoga prikaza Titove požrtvornosti o kojoj je rekao da je bila junački herojska i djetinje nježna u isti čas. Regina nije mogla da ne bude tolikom hvalom zanesena. Mučila ju je jedna misao: Kako da nagradi tako plemenitu požrtvornost čovjeku koji je ljubi a kojemu ona ne može da uzvрати ljubav? Osjećala je da svaka druga nagrada i hvala iščezava do potpune iluzije ako odbije ono što bi jedino zaljubljenu čovjeku moglo darovati sreću čeznućoj duši. Bi li mogla da se toliko žrtvuje pa mu pruži svoju ruku, kad uza nj nije mogla da osjeti ni tračka toplijemu čuvstvu koje želi bliži, intimniji dodir dviju duša? Te misli rađale su neugodno stanje u njezinoj duši, nastojala je da ih potisne od sebe i ostavi neka se sve razvija prirodnim putem. »Prirodni« razvoj značio je za nju pobjedu, jer ne može da traži od nje da se kao žena poda čovjeku kojega ne ljubi. - Najposlije - pomislila je s nekom ugodnom zlovoljom - nije li i ta Dorčićeva požrtvornost proračunana ucjena kojom je pokušao da steče u mene ono što mu po svom osjećaju uskraćujem? Možda sam mu nep-ravedna, možda je doista u sebi onako dobar i plemenit kako ga shvaća otac... Tko da se tu snađe?

Treći dan iza povratka pozvao ju je otac k svomu krevetu i umolio je da mu sjedne do uzglavlja.

- Hajde, Regino - rekao joj je veselim glasom - da se ja i ti o nečem porazgovorimo.

O Dorčiću - pomislila je s neugodnim počutom Regina. A ocu je rekla jasnim glasom: - Izvolite, oče.

- Ja sam ti govorio o svojem putovanju s Dorčićem, pa ne treba da to opetujem. On me je pazio s i n o v l j o m ljubavi i požrtvovnošću, a to ima svoje značenje. Slutiš li ti, Regino?

Nasmiješila se i potvrdila ocu njegovu misao kimnuvši glavom.

- Ako si slutila, slutila si istinu. Uostalom, kako da zaljubljen čovjek sakrije svoja čuvstva? To su vrlo rijetke, jake duše, koje to mogu... Dužnost mi je da ti reknem... On je naime meni priznao to što si slutila: zaljubljen je u te.

Regina se lecnula.

On je predobio za se oca - pomislila je - a sad hoće očevom naklonošću da osvoji mene...

- Kako mu i drago, Regino; ja i ti treba da se o tom ozbiljno porazgovorimo. Da ga ljubiš, bilo bi svako raspravljanje suvišno. Ovako treba da se stvar postavi pred sud razuma i osvjetli prije konačne odluke sa raznih strana. Naprečac ga odbiti ili naprečac primiti moglo bi s vremenom odjeknuti kajanjem: »Ludo smo uradili...« Nije to stvar laka, sklapanje ženidbe ima vazda u sebi nešto što je nalik na igru, na lutriju. Zaljubljeni ljudi gledaju u njoj samo glavni zgoditak, a gdje srce nije više odviše vrelo od plamena prve mladosti, tu se često pomišlja skeptično o nemogućnosti zgoditka. Ni jedno ni drugo ne valja.

Regina nije imala što da primijeti. Čekala je s neprijatnim počutom da otac nastavi. Već je osjećala da je on sklon Dorčiću...

- O Dorčiću smo ja i ti govorili više puta, i ja sam ti kazao otvoreno svoje mnijenje o njemu - nastavi Puhovec. - To mnijenje o njemu potpuno je utvrdilo naše zajedničko putovanje. Onolika odanost, briga, požrtvovnost... to je moguće pretpostaviti samo kod čovjeka vrlo dobra srca... to je moguće rastumačiti samo tako što je čuvstvom kojim je tebe zavolio, zahvatio i mene, tvoga oca. Iz svakoga njegovoga kreta, besjede i pogleda ja sam osjećao to čuvstvo, kao što se osjeća hladnoća i bešćutnost sluge koji radi za plaću. A kolika briga za te cijelim putem! S te strane, evo priznajem ti, ja sam ga zavolio...

Umuknuo je zagledavši se zamišljeno neodređenim pravcem. Regina se sjetila s kolikim je veseljem i zadovoljstvom duše primala Dorčićeve karte, pa njegovoga pisma iz Beča.

- Priznajem, s većim oduševljenjem ne da se valjda napisati pismo nego što ga je meni pisao javljajući mi sud profesora o tvojoj bolesti - rekla je Regina.

- Da, čuvstven je to momak... Ali treba da se mi, Regino, porazgovorimo još o nečem... Treba da govorimo otvoreno, osvjetljujući stvar razlozima razbora, a bez sentimentalnosti. Tako je jedino moguće da dođemo do nekoga zaključka koji je najbolji od svega što možemo zaključiti.

- Preradović daje prednost srcu pred pameću - nasmjehnuvši se ali s tonom trpkocće primijeti Regina.

- Preradović daje doduše srcu prednost pred pameću, ali vazda... vazda ne odgovara pjesnički zanos životu, ovomu praktičnomu, svakidanjemu životu...

Slušajući te riječi, Regina je požalila kako je bolest u malo mjeseci slomila očevu divnu energiju i njegovu vjeru u najčistije ideale. Rekla je zvonkim i veselim glasom i ljupko se smiješeći:

- Kako si ti, oče, danas sklon pesimizmu... A sâm si me naučio da je život onaki kako se tko u njemu osjeća i kako umije da ga shvati.

- No da... ali ona mala ekskurzija o pameti i srcu zar nije s tim načelom u savezu? Zar zadovoljstvo ne ovisi o tom poimaš li život više srcem ili pameću... Ali ostavimo ovaj čas to umovanje. Ja se, Regino, približujem šezdesetj. U Beču su mi doduše rekli da s mojom bolešću mogu i 100 godina doživjeti, i ja sam sklon da to vjerujem. Ali starost je starost. Šezdeset godina... to je već visoka brojka nad poprečnom dobom ljudskoga života. Bolest me je oslabila, ja bih i manji udarac teže podnio... No ukratko: Mogu živjeti još dugo, a mogu se iznenada izvaliti. Dok sam živ, tvoj će život teći zadovoljno. Možeš slo-

bodno uživati ono što ti je najmilije: knjigu, glazbu i upravljanje tim našim malim domaćinstvom. Općiš s društvom s kojim si također po svojoj volji uhvatila stalno poznanstvo. Ukratko, tvoj je život jednoličan ali razborit, zadovoljuje, da rećemo, pamet i srce, i zato je ugodan. Govorimo sad, kako rekoš, bez sentimentalnosti o tom kakav će tvoj život biti u slučaju...

- Na što si ti, oče, počeo misliti! - prekinula ga je Regina.

Otac je htio prosvjedovati, a ona je odmah dometnula:

- Dakle neka ti bude po volji, neću da govorim o čuvstvu... ali, zašto me sad najednom gledaš nekuda slabu, nemoćnu, kako li? Zar nijesi opazio na meni... ja sam stalno držala vazda da jesi... da sam ja kadra s malom mukom potpuno svladati ove male zapreke života?

- Polako, Regino, polako - upadne otac. - Ti ponajprije znaš da iza mene ne ostaje nikakvog imutka.

- Znam, oče - odvratila je sigurnim glasom.

- A svladavati male, kako ih zoveš, zapreke života, sama...

- Zar nemamo ugodna roda? Prijatelji na sve strane koji bi me, kad bi već do toga došlo, objeručke primili?

- Vidi se, Regino, ovdje govori samo tvoje srce i tvoje neiskustvo.

- Ali, oče! - prosvjedovala je Regina.

- Iluzija, Regino, iluzija - trpko se smiješio Puhovec svojim žutim, nabuhlim licem, a onda je nastavio življe: - Regino, naši prijatelji, naši znanci izumiru, nestaje ih jer su stari kao što sam i ja ostario. Mnogi bi te od njih srdačno prigrlilo, ali umiru...

- A njihova djeca? - upita Regina.

- To već nijesu oni naši prijatelji ni rođaci s kojima nas je vezao vez čvrst kao da smo jedna obitelj. Njihova djeca... to je mlađa generacija s drugim mislima, s drugim idejama i s drugim, ako hoćeš, nazorima. Stare veze popuštaju i zamjenjuju se novima. Djeca nijesu nikada što su bili oci. A drugačije ne može ni da bude. Tomu novomu naraštaju ti bi mogla doći kao mila i ugodna prijateljica ili rođakinja u posjete, ali samo u posjete. Pravu srdačnost kojom tko koga prigrljuje kao svoga, oni su već podijelili s drugima. Oni bi te svi primili, ali ne bi mogli da te u svem razumiju... ni oni tebe, ni ti njih s onim sve oprastajućim i sve zaboravljajućim razumijevanjem koje vlada među članovima jedne obitelji. Tvoje mnijenje njima nepovoljno ma o čem bilo bi dosta da te osjete kao tuđicu. Možda ne bi nikada toga jedan drugomu ni prišapnuli, ali svi bi živjeli u uvjerenju da ti je nužna njihova milost. Ti bi, Regino, to osjetila. Tankočutne duše, kao što je tvoja, ne mogu dugo podnositi tuđu milost.

- Možda prestrogo sudiš, ah ti poznaš ljude bolje od mene. Recimo da je tako kako si razložio. A zar nema u mene dovoljno znanja, vještine i okretnosti da vlastitim radom...

- Što da radiš? - prekinuo je s prizvukom ironije otac.

- Mogu se baviti uzgajanjem i poučavanjem djece.

- Ah to! Ah to! - bolno je kliknuo Puhovec. - Onda bih te radije vidio trpljenim gostom u kojega od naših rođaka. I njima bi nešto vrijedila u kući, ali guvernanta... guvernanta! - kliknuo je dva puta nabravši usta na izražaj gorkoga čuvstva.

I stao je da joj iznosi sve teškoće privatne učiteljice, sve hire majki, sve njihovo skrovito i javno izraženo nezadovoljstvo poradi neuspjeha, što dolazi od zla koje pedagogzi izučuju riječima da roditelji i rođaci ruše u isti mah što oni sagrade.

- Sjećaš li se, Regino, guvernante u kući tvoje tetke Malvine? Muž joj je bio »illustrissimus«, ona naobražena i ugledna gospođa, pa kako su sudili o toj siromašnoj djevojci što si je hvalila ti kao i svi drugi znanci kuće? »Dobra je, strpljiva je s djecom, stroga je«, govorila bi tvoja tetka onim načinom i glasom koji je unaprijed prosvjedovao proti svakomu protivnomu mnijenju, »ali bezobzirna.«

- Sjećam se - dometnu smijući se Regina. - Prigovarali su da se guvernanta svakoga dopodneva i svakoga popodneva zavuče po jedan sat u svoju sobu i ostavi djecu na brizi majci.

- Eto, vidiš, Regino. Ni dva sata joj danomice nijesu htjeli priuštiti da ih žrtvuje sebi. Nije li to kao da su kupili u kuću roba? A ta pritajena zlovolja stalno se provlačila u svem držanju tvoje tetke prema guvernanti... A koliko sam puta imao prilike u nje i u drugim uglednim kućama da požalim takovu djevojku kad bi joj dali osjetiti u društvu da nije po časti i položaju ravna drugim gostima. To vrijeđa, Regino, i boli.

- I to je, oče, istina - prihvati Regina. - Ali ti si doista danas tako raspoložen... najednom te čujem gdje govoriš kako te nijesam naviknula slušati. Zato, dopusti da ti rekнем, tvoji će sud pored sve svoje neoborive logike biti odviše subjektivan.

- Ima li, Regino, objektivnoga suda? Čist objektivitet pretpostavlja sveznanje, a sveznajuci je samo bog. - Uostalom, mi smo ostavili glavnu temu i pošli na drugu stazu. Vratimo se. Evo o čem se radi. Dorčić mi je priznao da te ljubi, s bojažljivim upitom skromnoga ljubavnika: »Što ja držim kao otac, može li on gojiti nadu?« što sam znao da mu odgovorim? »Ona je«, rekoh mu, »slobodna, u njezin izbor ne bih se htio nipošto pačati. Vi ste svojom dobom i položajem dorasli za ženidbu pa kažite njoj svoju nakanu.« Što sam mu drugo imao reći? Sad budi pripravna na njegovu izjavu, a i na jasan odgovor. S ovim razgovorom htio sam da ti pomognem doći do odlučnoga suda. Prosudi... uvaži sve činjenice... zamisli se u položaj da si njegova žena, a onda da si samoj sebi ostavljena djevojka. Dobro razmisli... a onda odaberi.

- Njegova žena... - s nekom je veselošću opetovala za ocem te riječi. - U tu se ulogu ne bih mogla uživjeti.

- Zar ti je mrzak?

- Nije. Ima dapače časova kad mi je vrlo ugodna njegova blizina. Ali...

- Ali?

Slegla je tri puta ramenima i smiješila se pri tom nestašno poput djeteta.

- Doista te ne razumijem, Regino.

- Ne možeš me, oče, razumjeti jer niti ja sama sebe u ovoj stvari ne razumijem. Dugo je već tome što sam osjetila da je povod s kojega Dorčić posjećuje našu kuću dublji od prijateljstva. Dašto da nijesam mogla a da i često o tom ne mislim: Što bih ja u slučaju kad bi on to otvoreno izjavio? Pa pored sve simpatije ja nijesam nikada mogla prema njemu osjetiti onoga intimnijega čuvstva koje bi me ponukalo da mu se odazovem.

- Inače se to zove ljubav - upao je otac.

- Recimo.

- Dakako, ljubav - opetovao je otac. - Kad jednom minu one vruće godine, teže se rasplamti to čuvstvo.

- Ne shvaćaš me, oče - prihvati Regina. - Ne mogu ja da mislim na ljubav 18-godišnje djevojčice. Ja sebi pomišljam ženu sretnu samo uz onakova muža uz kojega osjeća da je natkriljuje...

- Razumijem, razumijem - prekinuo ju je nestrpljivo otac. - Ali to ti kažem: Ti Dorčića krivo sudiš. Mnogo mu nedostaje, ali ništa takovo što se u malo vremena ne bi dalo nadoknaditi. Srce je u njega plemenito, a to vrijedi, vjeruj mi, zlata to vrijedi! Ti ga nijesi vidjela sa mnom na putovanju... ali jedan njegov ovaki plemeniti čin koji bi ti iz blizine osjetila, u kojem bi ti se očitovalo kako se herojski žrtvuje da ti budeš sretna, jedan takav njegov čin rasplamsao bi u tvojoj duši skroz drugačija čuvstva... A on je doista takav da bi bio spreman na svaku žrtvu. Ja sam ga proniknuo.

Zašutjeli su. Svatko se zavezao u svoje misli - razgovor o Dorčiću očito je u oboma ostavio tračak zlovolje.

Iza duge stanke uzeo je Puhovec Reginu za ruku i rekao nježnim glasom koji je odavao da su se za vrijeme šutnje odigrali u njegovoj duši i nekoji dirljivi prizori.

- Ja bih te želio vidjeti zaštićenu uz dobra čovjeka. Ali nemoj krivo tumačiti moje riječi o Dorčiću. Ti si slobodna, tebi se može pustiti da sudiš po svom razboru i srcu. Upozorio sam te samo na što imaš da budeš pripravna. Razmisli...

Prošlo je od toga 15 dana a da se u razgovoru između Regine i oca nije niti jednom spomenuo Dorčić. On je dolazio češće i razgovarao s Reginom o stvarima skroz indiferentima prema onome što je povjerio Puhovcu.

Tek je Regina opažala da otac opetmnogo trpi. On se nije tužio, činilo se nekako kao da ne želi raspršiti onu nadu što ju je donio Regini i nosio u sebi iza povratka iz Beča. Gdje-kada bi joj se učinilo da mu snaga naglo malakše, a osobito da mu se licem stao pomalo povlačiti onaj izražaj u teških bolesnika u kojem su izražene patnje, beznade, neka nepomirljivost, skrajnja apatija i žučljivo razmišljanje o bezrazložnosti koja je povod tim patnjama. A svaki put kad bi kriomice promatrajući oca otkrivala na njegovom jadolikom licu taj teški izražaj, pomislila bi na Dorčića: - Nije li otac u svojoj nagloj staračkoj malaksalosti stalno držao da ću pružiti Dorčiću ruku? - njegov je razgovor iza povratka iz Beča bio očevidno zamišljen s namjerom da je na to skloni! Sad ne govori više o tome, ali tko pozna njegovu narav, shvatit će da on ne može više o tom govoriti. Drži u sebi i pomišlja: - Ni to mi nije pošlo za rukom. - Jednom se samo nedavno on, koji je vazda svojim svijetlim umom gledao mirno i s razumijevanjem svoj i tuđi život, kao zaboravio i uzdahnuo ove riječi: - Ima ljudi, pa im sve uspijeva kao da su im uzde sudbine u vlastitim rukama...

- Ovo cilja na me - pomislila je Regina. Požalila ga je, a nije ga shvaćala! Zar se njegovo poimanje života moglo ovako najednom obrnuti?

Jednoga joj je jutro rekao Duić kad je donio neke spise kući:

- Bome nije mario gospodin otac ići u Beč. Kako mu i drago, prije Beča bio je on zdraviji. U ovo malo vremena načinilo mu se lice kao u mrtvaca...

Brecnula se i pomislila da drugi opažaju bolje promjenu na ocu nego ona koja mu je preblizu.

Istoga dana, kad ih je podvečer posjetio Tito, upitala ga je:

- Opažate li vi na ocu da mu bolest ide nagore? Eto - kazala mu je što joj je jutros rekao Duić.

Tito se rasrdio:

- Molim vas, gospođice, vi uvažujete što govori pijani Duić! Kako bi on mogao što da opazi kad nije bio trijezan već nekoliko godina? Otac je još uvijek slab, ali nije vidjeti ni jednoga simptoma po kojem bi se dalo suditi da bolest kreće nagore. Pijani Duić! Ta pro-

fesor je rekao: »Jak vam neće bili više nikada, ali živjeti ovakav kakav je sada može i sto godina.«

Smirila se - i osjetila prvi put da bi joj zaista bilo teško uskratiti ili privolu tomu čovjeku kad bi joj se izjavio. Kako da mu se izgovori? Ta on se već ponašao kao da spada u obitelj, nipošto drzovito, nego s nekom naivnom srdačnošću. - Tko zna možda do toga neće ni doći - pomislila je s nekom nadom koja kao da joj je jedina mogla vratiti potpunu slobodu i odmotati one nevidljive, čvrste niti što su nekim tajanstvenim putem vezivale njezinu sudbinu uz Dorčića...

- Duiću - rekao je Tito Vasi iste večeri dok su još obadvojica bili trijezni - vi treba da opet upozorite gospođicu Reginu loše zdravlje Puhovčevo. Tko zna, kad je ozbiljno upozorite na pogibelj, možda je još na vrijeme da spasi prije smrti i barem štogod od imutka, jer njemu očevidno nema duga života. Liječnici u Beču ili su se prevarili ili su nam hotimice zatajili pravo stanje.

- Nije to nipošto ugodan posao - kušao se oteti Duić. - Morate, Vaso. Da se vaše riječi ne kosnu odviše sirotice, ja ću joj opet dokazivati da nije onako kako vi govorite. I oborit ću se tobože na vas. Nužno je, velim vam, da ovako podijelimo uloge.

- Pa kad vi hoćete - slegnuo je Duić pokorno ramenima.

- Što se gospodin Dorčić na me oborio - tužio se drugi dan Duić Regini - da sam ja vas uvrijedio i ražalostio što sam govorio o bolesti oca. Kao da ja to sâm govorim! Tako govori cijelo naše mjesto, a bome vidite i vi, gospođice, da mu nije dobro.

Nekoliko dana zatim dočekala je Regina oca s riječima:

- Dakle, oče, riješeno...

- Riješeno?

- S Dorčićem. Izjavio se, a ja sam mu se obećala.

- Obećala! - veselo je kao jeka opetovao za njom otac. - Ja držim, Regino, da si uradila razborito - primijetio je odmah živo a lice mu je bilo veselo. - Dobar je to čovjek; ovako će te paziti, vidiš li - govoraše pruživ ruku - kao čašu na dlanu.

Odmah istoga dana kao u malom obiteljskom vijeću rješavalo je sve troje - Puhovec, Regina i Tito - pitanje o Titovoj budućnosti. Puhovec je ostao pri tom da prijeđe k državnom odvjetništvu kod maloga sudišta u P*, a otuda će s vremenom lako skočiti u Zagreb. Sadanji državni odvjetnik u P* službuje već 42 godine i moljaka badava dopust prije polaska u mir - nemaju koga da mu kao zamjenika pošalju. Za pol godine najdulje bit će Tito imenovan definitivno, a tad će se vjenčati.

Sutradan bio je Puhovec cijelo vrijeme zabavljen pisanjem listova da kroz uplivne prijatelje i rođake isposluje sve onako kako su u svom vijećanju zaključili. Izgledao je doista od ovoga dana kao preporođen. Čisto s djetinjastim veseljem i brbljavošću govorio je Regini o tom kako će bili sretna uz Tita, svoja, slobodna, a ipak zaštićena čvrstom rukom muškarka koji je izvana grub ali u sebi finog osjećaja.

- On - govorio je o Titu s uvjerenjem - ne mari gubiti vrijeme u praznim zabavama po gostionicama, nego, kako sâm kaže, čita svake večeri do ponoći. S njim će ti dakle ugodno prolaziti večeri, a ti ćeš ga u lektiri voditi, ti to umiješ... A njemu, koliko sam se osvjedočio, baš to treba. Vođa, jer se sam ne snalazi. A kada dođe prvo dijete - nastavio je zanosnije kao da gleda viziju u budućnosti - ti ćeš uživati raskošnu sreću majke, a po djetetu zavoljet ćeš njegovoga oca onom mirnom, tihom i trajnom ljubavi koja usrećuje. A čim pođem u mir, doći ću i ja k vama - završio je s ganućem.

Mjesec dana iza toga bio je Tito dodijeljen državnomu odvjetništvu u P*, tri mjeseca zatim imenovan zamjenikom državnoga odvjetnika, a iza druga tri mjeseca državnim odvjetnikom.

Odmah iza toga slijedilo je vjenčanje.

Mjesec dana pred vjenčanjem upozorila je Regina Tita da bi trebalo k svečanosti - koja će se doduše skroz skromno obaviti - pozvati i njegove roditelje.

Tito je na to odgovorio neka toga ne radi. - Moj je otac - pisao joj je - doduše samo zakupnik ribolova, ali imućan čovjek i okretan u društvu jer je član mjesne čitaonice; zanima se da sazna iz novina što se zbiva u svijetu i tako dalje. Ali otmjeno i tuđe društvo, s kojim bi se prvi put sastao, smelo bi ga. A pogotovo moja majka našla bi se u velikoj nepriključnosti. Ona je, sirota, tiha, dobra i ponizna ženica; najvoli svoj mir. A mi ćemo njih već posjetiti. To im piši, a što se pira tiče, reci da bismo ih s otvorenim srcem pozvali, ali da izim najnužnijega neće biti nikakove svečanosti ni gozbe.

Regini je nešto upalo u oči: Tito je prije prikazivao svoga oca kao priprostoga nepismenoga ribara koji je iz svih sila nastojao da njega, jedinca sina, digne iz svoga teškoga zanata u gospodski svijet. A sad ga zove »zakupnikom«... i pripovijeda dapače o tom da čita novine...

- Ja ne znam prilike - slegla je ramenima i napisala Titovim roditeljima pismo onako kako ju je on uputio.

*

Na dan vjenčanja sjedili su iza večere kod stola Andrija i Lucija. Već je bila deseta ura, a pred Andrijom je bilo još pol prve boce vina. Šutjeli su.

- Ti, Andrija, večeras sporo piješ - opazila je Lucija.

- Ne ide mi... A i ti si, mama, zamišljena...

Pogledali su se, a Lucija je briznula plakati. Andrija nije plakao, ali trpka bol stisnula je njegovo lice grčevitim crtama.

- Mi smo to drugačije čekali - rekao je tiho Luciji.

- Je li moguće da on nas zaboravlja...? - pitala je Lucija tražeći nijemo očima odgovor u Andrije...

X

Dva mjeseca iza vjenčanja - bilo je zimi - sjedili su iza večere Regina i Tito u blagovaonici. Bila je prostrana, vrlo ukusno uređena soba s modernom kredencom, s velikim stolom od orahova drva, s udobnim stolcima i s ostalim novim namještajem: Puhovcu je pošlo za rukom da od glavnoga vjerovnika dobije na zaduženu kuću još jednom poveću svotu kojom je htio da dade Regini doličnu opremu. Sa stropa visila je velika brončana svjetiljka obilno rasvjetljujući ispod zasjene stol gdje je s knjigom u ruci sjedio nedavno vjenčani par.

Pošto je nekoliko puta Tito s nekom oprežnošću pogledao Reginu, nije dulje mogao da održi - zatvorio je knjigu, postavio je na stol i pošao do kredence po butilju vina.

Regina ga je pogledala strogim okom:

- Zar nećeš više čitati?

- Neću - odgovorio je Tito zijevnuvši. - Dosadno mi je!

- Goetheov *Faust* dosadan! Uostalom, shvaćam... - reče svrativši zlovoljno oči na svoju knjigu.

- Ne marim ja za takovo štivo - nestrpljivo je primijetio Tito natačući u čašu vino.

- Ti ne mariš ni za kakvo štivo; mariš za vino... - dodala je mrko i ošinuivši prezirnim pogledom Tita.

- Čitao sam dosta dok sam polagao ispite - rekao je Tito. Njegova nestrpljivost kao da je prelazila u zlovolju.

- Dosta? No da...

- Po tvoju trebalo bi da se naobrazujem čitanjem pjesama? Kako si naivna!

- Takva riječ iznenađuje... i vrijeđa... Ti uopće ne čitaš ništa.

- Hajde, molim te... opet deremo istu kozu! - odbio ju je očito dosađujući se tim razgovorom.

- Piješ samo.

- Pijem, pak što? Ne kartam, ne ide u društva, pa mi i tu čašu vina predbacuješ što je užijem iza dnevnoga rada. Ako pijem, svoje pijem.

- Fuj, kakvim se niskim razlozima braniš! Ja bih voljela da kartaš, da provodiš svaki dan, pa makar i noći u društvu; društvo bi te ugladilo...

- Regino! Ne vrijeđaj!

- Ah! - dometnula je prezirno i nastojala badava da nađe u knjizi gdje se prekinula u čitanju. Najednom je digla glavu:

- Jedno imam pravo da tražim od tebe kao žena: Ne približuj se k meni pijan. Neću i ne mogu da provedem s tobom pijanim noć u jednoj sobi. Ponizuješ me...

Zašutjela je porumenjevši.

- Ja nijesam nikada pijan. To zabranjujem, Regina.

Ustala je i otišla žurnim korakom bez riječi iz sobe. Malo zatim čuo je kako je zaključala vrata na njihovoj spavaćoj sobi.

Nije bilo prvi put što su se ovako skobili. Sraz je bio neizbježiv. U intimnom svakidašnjem životu muža i žene stalo je odmah izbijati na vidjelo, koliko u važnijim časovima života toliko u stotinu sitnica, da se skobila visokom kulturom oplemenjena ljudska duša s nekulturom čovjeka koji je po baštini iza predaka i prilikama uzgoja ostao pored svih svojih navika u niskoj sferi priprostosti što bi gdjekada prelazila u surovost.

Njegovu odvratnost od knjige nije isprva shvaćala. Prvih se dana iza vjenčanja pokoravao ropski svakoj njezinoj želji i sjedio večerima s njome s knjigom u ruci kod stola. Motrila bi ga ispod oka i nije mogla a da ne opazi kako su ti časovi za nj muka. - Kako da to shvati? Kako je on oduševljeno pred njom znao govoriti o književnosti i književnicima, a sad toga ne spominje, kao što ni glumac ne govori svoju ulogu iza svršene predstave. Zar se mogao tako naglo promijeniti? - pitala se, a odgovor je bio vazda isti: - Nije. - Da se osvjedoči u svom sudu, silom je htjela da započne s Titom razgovor bilo o kojem poznatom svjetskom literarnom djelu. On je s istom lukavošću kao prije nastojao da se ugne takovu razgovoru, ali ona sad nije popuštala. Bilo joj je očito kako se muči pred njom da okolišanjem izbjegne tomu neke vrste ispitu, dok nije morala kliknuti:

- Ta ti, čovječe, nijesi ni toga čitao!

- No, pa ako i nijesam - koprcao bi se i glupo izvlačio Tito - pak sam evo ostao živ.

A bila je i Regini sada doista sporedna stvar da li je on to čitao ili nije, naprama misli koja ju je uzela stalno progoniti: da se on, kao što u tome, tako i u svem drugom, znao lukavo pretvarati, hiniti drugoga čovjeka nego što je u sebi, i da je time umio predobiti čak i sklonost njezinoga oca... Oca! Ovo joj se činilo ipak nevjerojatno. Onaj genijalni, pun mudrosti čovjek da se dao zavesti od jednoga Dorčića! Ili zar je razmahom bolesti toliko malaksao i njegov duh?

Prvih osam dana braka prijalo joj je njegovo milovanje i ljubavno laskanje. Osjećala je kako je zanesen njezinom ljepotom, kako s ushitom i čuvstvom izgovara riječi: - Ti si moja sreća... moj ponos... moj...

Osme večeri pošao je sâm do kredence po drugu bocu vina ispričavajući se neobičnom žedom, a otada nije ni jednu večer pošao posve trijezan u krevet. Isprva je osjećala tek neku neugodnost od toga što nije shvaćala da inteligentan čovjek omagli svake večeri svoju pamet vinom.

- Kako ti sad najednom toliko piješ! - rekla mu je jedne večeri ne tajeći svoju zlovolju.

- Sad! - kliknuo je Tito s nekom vrstom ponosa. - Ja ti pijem ovako od svoga djetinjstva, to je navika i, kako vidiš, prija mi zdravlju.

Gledala ga je iznenađena kao da ga ne shvaća.

- A kako si govorio prije kad bi te otac nudio čašom vina, da ti ne piješ...

- No da, no da... - koprcao se. - Tvoj otac ne smije piti, a da je zdrav, pio bi i on.

- Nikada ga nijesam vidjela napita, ni kad je bio najzdraviji. Razveselio bi se u društvu, a inače je vino bilo za nj sporedna stvar.

- Nijesu sve naravi jednake - zaključio je Tito razgovor koji mu je bio nepoćudan.

S pićem je bilo u savezu njegovo do brutalnosti surovo utražavanje niskih pohota. Ponašao se kao da i ne sluti da ima u žene finih i nježnih osjećaja u koje se ne smije lakoumno dirnuti. Nije štedio njezin stid. Ponizivao ju je, a to ponizivanje bilo je tako iznenadno, tako brutalno, da ga u prvi mah nije shvaćala. Kad je prvi put osjetila zapah vina iza njezgovih usana kojima ju je strastveno iscjelivao, bilo joj je u tom trenu najednom sve jasno - i muž joj je od toga časa postajao odvratan do nesnošljivosti. Tražila je povod da izbjegne noćivanju s njime u jednoj sobi. Ali kad mu se tim zagrozila i grožnju prvi put izvela, odmah je uviđala bezobzirnu njegovu svijest o muževljem pravu. Rekao joj je uvrijeđen time što ga je odbila:

- Da čemu si mi žena? Sad već nijesi gospođica...

Odmah je pomislila na to da ga ostavi i potraži zakloništa bilo gdje. Ali otac! Što bi pretrpio od toga taj stari, siromašni patnik koji se toliko veselio tome braku i koji je neprestano u svojim pismima spominjao svoje veselje i kako će za dvije godine navršiti godine službovanja i provoditi onda uza njih posljednje mirne dane svoga života.

Kad je večeras došla u spavaću sobu, zaključala je za sobom vrata i bila uvjerena da se je ove večeri riješila zauvijek odvratnoga milovanja pijanoga muža. Sjela je na svoj krevet, a sto nesređenih misli križalo se njezinom glavom. A kroz sve misli provlačio se stalno upit poput nerazrješive zagonetke: Kako je mogla privoljeti da bude ženom tome čovjeku? Činilo joj se sada da ga je skroz poznala, da su joj često i često bile kao na dlanu jasne njegove laži, njegova prostota, njegovo pretvaranje i njegova lukavost... I opet se vraćala na oca: Njega, kako je njega varao! U ovo malo vremena bračnoga zajedničkoga života ispunio se pred njom sav Dorčić u svojoj rođenoj naravi, a ta je bila skroz-naskroz druga-

čija nego što se nastojao prikazati njoj i ocu. Sjećala se kako su njegovi razgovori bili vazda prazni, ali on je po nekoj neobičnoj vještini umio ispuniti razgovor zvukom mjesto sadržajem. A sad kad je iza dva mjeseca intimnošću muža s njome govorio, njegov razgovor ili je bio pun samohvale ili je iz događaja u uredu dokazivao neznanje, nespretnost, podmitljivost i lijenost sudaca. Opojen vinom, govorio je o tom s nekim žarom, dapače s nekom gorčinom. Isprva je slušala to s nekim zanimanjem, ali kad se svake večeri opetovao isti razgovor, osjećala je dosadu, dok nije najposlije s punim uvjerenjem, slušajući ga, rekla u sebi:

- Laže... i ovo laže...

Hinio je čak i zaljubljenost, jer u njega eto nema ni te sposobnosti da ljubi dušom. A ipak je pred njom govorio o ljubavi zanesenošću idealnoga čovjeka koji vidi u ljubavi golemu slast i sreću dviju duša spojenih slobodnim, najsvetijim vezom idealnog altruizma. On je tako govorio i o ljubavi, a pokazao se brutalan... ispujivao se i u tom kao što i u svem drugom prosti lažac, prostak. I sad istom, kad ga je ovakova stala otkrivati, pucalo joj je još jedno pred očima. Otimah prvih dana braka rekao je on nekoliko puta milujući je:

- Svoju sreću imam da zahvalim tebi, Puhovčev zet će naprijed, a stotine će zavidno gledati moju karijeru...

Sad je shvatila taj njegov nepromišljeni poklik - i s nekim zburadim zadovoljstvom osjetila da otkriva novu ružnu stranu u karakteru čovjeka kojemu je bila ženom.

Razmišljanje o tom nije moglo da ne udari o čuvstvenu siranu njezinoga života. Na dušu joj se gomilala teška bol prevarene žene. A bol je bila to teža što je kanda slutila onu katastrofu koja se pokazala neizbježivom. Što sad? Jedan je bio odgovor: - Trpjeti... radi oca. Podnositi muževu blizinu kod stola i onemogućiti mu drugo sve što bi je sjećalo da joj je muž. A pred svijetom igrati ulogu kakvu je on igrao pred vjenčanjem: lagati...

Prošlo je osam dana bez promjene u kući. Tito se prikazivao uvrijeđenim, govorio je što je bilo nužno da reče, nije pokušao jednom riječju da joj se približi. Prve večeri, kad mu je uskratila pristup k sebi, ljuto se uvrijedio u svom muževljem pravu i podstrekavao u sebi počut uvrede bijesom razdražena čovjeka kojemu je vino upalilo krv.

- No čekaj ti, paunice - govorio je pošavši spavati u sobu za goste. - Hirovita si ti, dakako, treba tebe ukrotiti odmah... Umjet ću ja to.

Nije pokušavao da joj se približi; svladavao se i čekao stalno da će ona biti prva koja će se pokoriti: - Slomit ću ja njoj taj neki gospodski ponos... - govorio je iz uvjerenja jer je i u njegovoj rodnoj kući bio otac neograničen gospodar pored kojega je mati imala jedva svoju vlastitu volju. A tako je bilo i u djeda i u pradjeda, i bog zna dokle je to dosegalo do vremena kad žena nije bila smatrana čovjekom.

Regina nije uveče dolazila k stolu. Bila je zadovoljnija otkako je prekinula s mužem intimniji saobraćaj. Ovako će biti najbolje, sudila je misleći poglavito na oca koji neće ni slutiti kako se brzo iza vjenčanja provalio jaz između nje i Dorčića.

Desetak dana iza toga jedne večeri oko jedanaeste ure pokucao je Tito na vrata spavaće sobe i molio ulaz poradi neke važne vijesti. Otvorila mu je vrata i sjela, ne pogledavši ga, k stolčiću gdje je ležala pored zasjenjene svjetiljke otvorena knjiga.

A on joj se približio sa slatkim smiješkom na zažarenom licu i spustio pred nju na koljena.

- Regino... Reginice... - sklopio je ruke.

- Što to znači? - upitala ga je strogim glasom.

- Dosta je te igre... Ti si moja žena... Ljubim te... željan sam tvoga milovanja, tvoje ljepote... Ljubim te... uh, kako te ljubim, Reginice...

Iz njega je udaralo vino; nekoje glasove nije mogao izgovarati, bio je pripit, ali govorio je s čuvstvom raznježen u svojoj pohoti njezinom ženskom ljepotom. Osjetila je to, sjetila se proživljenih noći, i sva odvratnost njezine duše digla se šumno protiv čovjeka koji ju je klečeći molio za ljubav.

- Otiđite - rekla mu je pogledavši ga prezirno. - Zar ste po to došli i u takovu stanju?

- Ti misliš opet da sam pijan, Reginice...

- Otiđite! Ostavite me!

- Muž sam ti, ljubim te, Reginice.

Časak je šutjela, a on joj je s laskavim smijehom metnuo ruku na koljena. Ustala je naglo i stupila natrag.

- Ne podnosim vašega dodira.

- Ne podnosiš... ne podnosiš... Tako ne valja, Regino, ne valja... To ne vodi k dobrom... Muž sam ti, a ti ne podnosiš moga dodira. Kako to? Ja ne shvaćam, ne shvaćam... Predomisli se... ja te evo molim, oprosti...

- Čemu ta igra? - rekla mu je s izrazom ogorčenja. - Pijani ste, eto... Grustite mi se kad ovako kao ubog vrag molite u mene milost, a ne osjećate kako vas to ponizuje u tom stanju... Vino, samo vino! U vas nema ponosa...

- Vino?... Tako dakle: vino? I grustim ti se i što si još rekla? - govorio je ustajući. - Kako ste osjetljivi, gospođice, kako ste osjetljivi! Čaše vina, to ne podnosiš, a da je tvoj otac pio vino, bio bi bolje prošao nego što je cijele noći kartao...

On se usuđuje govoriti ovako o njezinom ocu i donekle ga zapostavljati samome sebi! Kolike li drzovitosti! Kolike prostote!

- Ja vam zabranjujem da ovako s nepoštovanjem govorite o mojem ocu! - Glas joj je bio suh; nosio je u sebi svu uvredu njezine duše.

- A zašto baš meni?

- Jer nijeste dostojni... To što ste, nijeste po svojoj vrijednosti nego po mojem ocu.

Osjetila je svu snagu elementarne mržnje što se pomalo i trajno nabrala u njezinoj duši. Činio joj se da je među inteligentnim muškarcima osamljen svojom surovom prostotom, svojom brutalnošću kojom je njezino fino ženstvo vukao u blato bestidnosti propalih žena, svojim pijanstvom, svojom nenaobrazbom, svojim lažima, hinjenjem i podlom lukavošću. Nije podnosila njegove blizine.

- Regino - progovorio je opet mekim, ljubavnim glasom Tito.

- Ne nagovarajte me tako! Nemate prava na to!

- »Vi«... dakle »vi«! A muž sam ti.

- Nijeste više moj muž. Onoliko ste mi muž a ja vaša žena, koliko su to na pozornici glumci i glumice koji igraju ulogu muža i žene.

- Ta-a-ko? A smijem li tome moliti razjašnjenje? - upitao je porugljivo.

- Razjašnjenje? Mogu vam ga dati u jednoj riječi koja kaže sve: Mrzim vas.

Brecnuo se, a onda mu je licem preletio gorak posmijeh čovjeka koji se bespomoćno našao u teškoj situaciji.

- Mr-zi-te me? Svoja ste... Ali i ta bi riječ trebala svoga razjašnjenja.

Regina se nasmijala trpkim smijehom u kojem je ječala bol i prezir. - To me sjeća... no što!
- mahnula je rukom s izrazom gorčine na licu.

- Govorite... Zašto si se prekinula? Reci čega te sjeća moj upit?

- Nekoga prosjaka kad hoćete da znate... Odviše vas mrzim a da bih se pred vama ponizila do kakvoga razjašnjavanja. Ali kazat ću vam to da vidite što držim do vas... Došao mi u kuhinju prosjak. Dala sam mu milostinju, ali on nije odlazio, htio je da se kod štednjaka ogrije, a smrdio je, smrdio živ kao kakva lešina. Njegovo lice ni ruke nijesu oćutjele vodu bogzna otkada, a što njegovo tijelo! Smrdjelo je na njem neoprano rublje, smrdjelo kukavno odijelo, sve je smrdjelo do nesnošljivosti. Dala sam mu i drugi put milostinju i molila ga da otiđe, i kazala sam mu i razlog zašto ga to molim: »Smrdite«, rekla sam mu, »umijte se, operite rublje, ovako vas ne može u svojoj blizini podnositi uredniji čovjek.« A on se našao uvrijeđen. »Smrdim! Kakvi su to gospodski nosovi? Kakva je to kršćanska ljubav? Da smrdim, i sam bih sebi smrdio...« Razumijete li, on nije sam sebi smrdio; tako se uživio u svoje blato... To vam je traženo razjašnjenje, a mene, molim vas, ostavite na miru.

- Aha! Razumijem... razumijem - govorio je u neprilici Tito, a Reginine riječi širile su se poput oštrica zadjevenih u dušu. - Razumijem, gospođice aristokratkinjo; vaša plemenita krv ne podnosi vonj vina, ne podnosi iskrenoga zagrljaja zdrava čovjeka, sina majčice prirode; ne podnosi još koješta što je bog dao... No da... Ali kartati cijele noći, prokartati imutak svoj, svoje žene i djeteta, prisiliti ugledom suca vjerovnika da dade i na prezaduženu kuću novac jer se napokon našao kćeri muž... eto, to vaša gospodska ćud podnosi.

- Van! - kriknula je pokazavši mu rukom vrata.

- Što-o?

- Van, prostače!

- Još jednom reci, pa -

- Što?

- Pljusnut ću te!

Koraknula je odlučno prema njemu i, dignuvši pruženu ruku prema vratima, kriknula kao da joj se lome prsi:

- Van, prostače!

Tito ju je pogledao bijesnim pogledom i stisnuo šaku, a onda se okrenuo od nje i pošao prema vratima sobe govoreći muklim glasom:

- No, čekaj... osjetit ćeš ti koga si zvala prostakom...

Kad je izašao iz sobe, klonula je Regina na stolac, pokrila rukom lice, a u duši joj je vrela sva bol i ljutav teško uvrijeđene, ponižene i prevarene žene.

- Ova se ne da tako lako svinuti... ludoriju sam počinio... prenaglio sam se... - razmišljao je drugi dan sâm sobom Tito sjećajući se neugodnoga prizora s Reginom. Ali razlog njezine odvratnosti prema sebi nije shvatao. Držao je njezino ponašanje kapricom pokvarenoga gospodskoga djeteta, dočim je svoju bestijalnost smatrao opravdanom i dozvoljenom nasladom zdrava čovjeka koji se nije otuđio prirodi. Nije shvaćao da je to nakažena priroda u vlasti surova čovjeka otrovana alkoholom, nego je sudio o Regini da bi joj se zagrustilo i mlijeko kad bi vidjela da ga muzu iz kravljeg vimena. Jedino je to dobro shvaćao da bi takova žena ubrzo potratila u svom životu složno s njime ono što je on zdravom prirodom zvao kad bi u nje bio slabiji intelekt i uža naobrazba. Ovako ju je osjećao jaku i badava se upinjao da nađe način kako će se s njom izmiriti. Njezin ponos nije

mu dao blizu, a nije mu ni otprije tajila svoga prezira kad bi se u sličnim prilikama ponizio pred njom u ulogu »ubogoga vruga«.

Regina se držala u kući kao da nema Tita. A ipak nije nitko mogao da dođe načisto kakav je to život toga mladoga para. Osjećalo se da ne vlada među njima najbolji sklad, ali što je zapravo među njima, na to izim pukoga nagađanja nijesu mogle doći sve izvjudljive gospođe koje su svoje posjete i predmet govora kod Regine udešavale vještinom po kojoj je morala o tom, pa bilo u kojoj formi, progovoriti sama Regina. Nije se ugibala tim razgovorima, odgovarala je na svako pitanje, a ipak se iz njezinih riječi nije dalo razabrati ništa. Mirna, ozbiljna, razborita u svakom sudu, dizala se pred njima do neke visine koja im je bila nepristupna. - Pa ipak nije među njom i mužem kako bi moralo biti - zaključivale su i trpjele dobrovoljno od nezadovoljene izvjudljivosti.

Regina nije štedjela tim ponašanjem ni sebe ni Tita - nego oca. Činilo joj se nepravedno da i on trpi, kad je već ona stradala i bila osuđena da trpi. Da nije bilo oca, ona bi se opravdanim traženjem bračne rastave raskrstila s mužem. A ovako se bojala samo toga da Tito ne posegne za tim sredstvom. Drugačije barem nije mogla razumjeti isprva njegovu grožnju. Što bi joj drugo mogao on i učiniti? Međutim vrijeme je teklo, nije se pokazivalo znaka da Dorčić misli na rastavu, dapače, kad bi se našao kod kuće za čijih posjeta, on bi s ljupkim tonom, govoreći o njoj, izgovarao riječi: - Moja Regina... - Poslije je našla na stolu otvoreno pismo što ga je Dorčić doista naumice tu ostavio da ga ona pročita. Bilo je pisano vještom rukom, ali očevito doslovni diktat Titova oca. Pozivao je Reginu i Tita da dođu proslaviti pir u Titovu roditeljsku kuću.

»Spremio sam vina od nekoliko godina; nema ga boljega u pivnici preuzvišenoga. Dođite da se razveselimo, da mi se stara kuća još jednom prije smrti potrese od pisme i tanca! Tvoja je Regina fina gospođa, ali dopast će se doista i njoj kad vidi kakvi su naši ljudi i običaji kad se sastanemo kod veselja i vina.«

Prije vjenčanja je s nekom ugodnom izvjudljivošću očekivala kad će po dogovoru s Titom posjetiti njegove roditelje. Nadala se vidjeti neku osobito zanimljivu idilu; priprostoga čovjeka ribara sa isto takovom ženom, nepismene, neobrazovane, ali dobre, radine i razborite ljude koji su se plemenito žrtvovali za svoje dijete da mu namaknu u životu uglednije mjesto nego što su ga sami zapremali. Poslije se slika promijenila; promijenio ju je Tito pripovijedajući najednom da je njegov otac »zakupnik ribolova«, da je pismen, da je član čitaonice, gradski zastupnik itd. Isprva nije dolazila na to da on lažju podiže svoje podrijetlo. Tek je znala da je ne čeka tamo ona zanimljiva idila u priprostoju ribarskoj obitelji punoj skromnosti i dobrote. Sad je pomišljala Titova oca u polugospodskoj ulozi čovjeka poduzetnika koji živi prišteđenim malim kapitalom o tuđoj mucu i bude uslijed toga sebičan i nepravedan i nemilosrdan prema onima koji za nj rade, kao što su svi poduzetnici.

Kad je pročitala pismo pisano u ime Titova oca, turnula ga je s odvratnošću od sebe:

- Vino... opet samo vino...

Početak proljeća dobije Regina jedne večeri brzozjavnu vijest da je ocu jako pozlilo. Kad se drugi dan spremala u kola, stigne drugi brzozjav da je pred zoru preminuo.

Treći dan iza ukopa stigne Titu od Regine pismo:

» ... Ja se dakle neću više tamo vratiti. Ne ćutim se obveza na da vam dadem razjašnjenje; to sam već ionako učinila usmeno. Prevarili ste me, mene i pokojnoga oca, ovivši se lažima, te vam je izlazilo pred nas posve drugo lice nego što ste u sebi. Poslije vjenčanja ubrzo se očitovala vaša surovost i prostota; odan vinu, vi ste osobito u časovima omam-

ljenosti pokazivali sebe kakav jeste. A sve što ste pokazivali, bilo je odvratno i fizično i moralno, odvratno i ogavno.

Eto, kad vam ovako otvoreno kažem kako sudim o vama i kako vas osjećam, držim da nećete pokušati da me sklonite na povratak. Bilo bi to suvišno, a učinili biste se smiješnim. Ne pitajte dakle za me, nemate na to ni prava, jer ja vas ne smatram svojim mužem. Imam na vas samo jednu molbu: da ne pravite neprilike ljudima koji dođu po ono što je u kući moje.«

Ni riječi više izim potpisa: - Regina pl. Puhovec.

Buljio je u pismo i smiješio se nad njim gorkim smiješkom:

- Gospodsko dijete... »Pl. Puhovec«! A zove se Dorčić! Eto, jasno je, do kakve je zaslijepjenosti dovelo njezino gospodsko ludilo...

Sve dok nijesu došli neki ljudi da odvezu pokućstvo i druge njezine stvari iz kuće, tajio je Tito što mu je učinila žena. A kad se više nije dalo tajiti, doduše njega direktno nije nitko o tom pitao, ali čutio je, kako se kaže, u zraku što se o tom sudi u malom mjestu gdje je takav rijetki događaj pobudio senzaciju i bio zahvalnim predmetom neiscrpljivu nagađanju i naklapanju u svakom društvu.

Kad je doveo ovamo Reginu i upoznao se s nekim odličnijim obiteljima, nijesu mogli da se naslave dosta njezine ljepote, razboritosti i ugodnosti njezinoga društva. I to je osjećao, dapače mu je stari, šezdesetogodišnji sudac pohvalio jednom Reginu pred društvom dižući je u nebesa. Tu slavu prolezaio je Tito i na sebe; ona kao da je svjedočila njegov ukus, naobrazbu i dar da izabere i dobije takovu ženu. Oholio se time, kao što je uživao utvarajući sebi da ga iz svih tih hvala riječima i očima prati nenavist i poradi žene i poradi njezinih rodbinskih sveza po kojima će se stalno popinjati dalje i dalje ostavljajući daleko iza sebe one koji ne umiju da napipaju pravu žilicu života...

A sad je morao počutjeti da je ta slava, kojom su ga dizali, slava Reginina, sjajno svjetlo, u kojem je pred njome sjao, odsjev sa sjaja Reginine pojave, zavist, kojom su pratili njegovu sreću, posljedica braka iz plemenite i širom domovine slavljene obitelji Puhovec! Ostavila ga je, i smjesta je zamukla slava, utrnilo svjetlo i slegla se zavist. Nijesu mu dašto o tom ni govorili, dapače su uporno šutjeli o događaju, a to je baš bio dokaz da ga drže krivim, odbačenim i lišenim one moći po uglednom i velemožnom rodu što ju je oholo iznosio pred višim i nižim činovnicima. Već je kolala po gradu dosjetka - a bilo je istina - kako Dorčić odgovori kad ga tko upita: - Odakle ste?

- Iz staroslavna grada na Jadranskome moru - glasio bi odgovor - a oženio sam se kćerju županijskog suca pl. Puhovca.

Cijelo društvo u P* uzimalo je u zaštitu Reginu; tek nekoje gospođe pokušale su uzeti Tita u zaštitu kombinirajući na svaki način da se nađu razlozi po kojima bi trebalo da se osudi Regina. Muškarci - većinom dakako činovnici - bili su odlučno na strani Regininoj i nijesu tajili svoga zadovoljstva što je naglo pala Dorčićeva »zastava« i oholost na moć po rodbinskim vezama proti kojoj je bilo opasno naglas prosvjedovati.

Večeri što bi ih probavljao sam u polupraznim, samo najnužnijim pokućstvom snabdjevenim sobama, bile su nesnošljive. Kao da živi u pustoši. Jedino je bilo to vino što bi ga oživljavalo nadama i uvjerenjem da će se Regina vratiti. Njegovi koraci odjekivali bi po pustim, prostranim sobama, a to ga je plašilo. Želio je drugo, želio Reginu, njezinu ljepotu, njezino ženstvo i gdje kada ju je, omamljen jako vinom, glasno dozivao u rasplamćaju ljubavne strasti.

Nijedne večeri nije mogao da izmoli svoju molitvu; pao bi u krevet kao snop i spavao pri svijetli jakim snom, kako spava čovjek kojemu je alkohol potpuno ubio živce. Svagdanje

redovno razdraživanje alkoholom, grižnja u duši - sve je to pomalo, a trajno, rušilo njegovo živčevlje, i on je najednom stao uviđati da postaje skroz nekim drugim čovjekom: Nekada vučjega teka, nije sad mario ni za kakvo jelo. Ruke su mu drhtale, jutrom bi se ustao s teškim pritiskom na tjemenu i sa vrlo neugodnim osjećajem u želucu, duševno slomljen i trom. Noći su bile i gore. Spavao bi od nekoga nerazložnoga straha pri gorućoj svijeći i probudio se opet istom što je jedan ili dva sata prospavao. Tad bi se čutio bodar i bistar i takvoga bi vrlo često zatekao u krevetu dan. Ali poslije toga opet bi došla na tijelo umornost, usnuo bi, ali kad bi se drugi put probudio, čutio se malaksalim i iscrpenih sila. Opazio je da to neugodno stanje najbrže popravi rakija; njome se »liječio« jutrom, a da se otme beskonačno dugim besnenim noćima i teškomu duševnomu stanju - stao je uštrcavati morfij što mu je vraćalo divni osjećaj sklada u svem rasklimanom organizmu.

Uto stigne u P* glas da će državni nadodvjetnik u Zagrebu u mir; na njegovo mjesto da dolazi dosadašnji državni odvjetnik, a njegovo mjesto ostaje prazno. Koga će zapasti? - pitalo se s opravdanom izvjedljivošću u činovničkim krugovima kojih su se ta umirovljenja i imenovanja izbližega ticala.

Tito je pomislio na sebe: Ta to je bio onaj namišljeni skok u njegovoj osnovi - skok u Zagreb. Ali je u toj osnovi glavnu ulogu igrala Puhovčeva kći Regina... Regina je intimno prijateljvala s tolikim visokim porodicama moćne gospode u Zagrebu... Da, Regina! A on je evo bez nje i osjeća se kao odsječenih ruku. Sva krasno zamišljena osnova imala je vrijednosti samo po Regini. Sad je istom sa zdvojnim očajem vapijao za njom i bio pripravan da se ponizi pred njom tlo pravoga roba, samo neka se vrati, neka mu slobodno uskrati sve drugo, a priušti samo svoje ugledno ime.

Raspitivao se za njezin boravak i napokon doznao da se nastanila kod neke stare tetke svoje pokojne majke. Ta je gospođa bila udovica iza obrstara i stanovala sa dvoje služinčadi u svojoj vili kraj Graca. Pisao je Regini dva preporučena pisma ispitavši se prije pomno u čem joj se zamjerio. Priznavao je svoje grijeha, kajao se i obećavao da će biti drugačiji.

Regina nije odgovorila - a tad je pošao sam u Gradac. Najavio se dva puta, ali ga nije htjela primiti. Treći put joj poslao kartu da će se ustrijeliti pred ulazom u vilu ako ga ne pusti preda se, ali sluga mu je vratio zatvorenu kartu s lakoničnom izjavom:

- Milostiva neće da primi.

Vratio se u P* i bio osvjedočen da cijelo mjesto znade gdje je bio i s kakvim je sramotnim neuspjehom nagovarao ženu da se vrati. Međutim je osjećao kako mu, polagano doduše ali stalno, pada duševna i tjelesna snaga. Užasne su bile besnene noći kad je pokušavao da pođe trijezan u krevet. Svaki čas javljali su se iz tihih soba neki glasovi od kojih bi se stresao; strašno izmrcvarene slike nekih nepoznatih ljudi dolazile su mu pred zatvorene oči, a kad bi - bog zna kako je na to došao prvi put - pomislio da je negdje u njegovim sobama mrtvac, počutio bi odmah intenzivni miris voštanih svijeća i neugodan vonj mrtvacu koji se počeo rastvarati. Morao je uštrcavati morfij da se umiri, ali već slijedeće večeri pio je vina. Ono bi mu vratilo fizičnu snagu, razvedrilo tmurno stanje duše i davalo mu srčanosti i nade.

Upravo je bilo u posljednjem najnapetijem stadiju pitanje o imenovanju državnoga odvjetnika u Zagrebu, kad se dogodilo nešto što je njegovo oslabjelo živčevlje potreslo u korijenu.

XI

Jednoga jutra u kasnoj jeseni dovela su dva oružnika u dvor sudbene zgrade u P* sapeta čovjeka. Bio je odjeven u samoj rubači i gaćama od domaćega platna, s kožnatim pojašom, s istrošenim pustenim šeširom na glavi, bos, s debelom, napola osušenom naslagom blata preko gležanja. Osjetljivo hladna magla pokrivala je okoliš. Sapet čovjek stiskao je ramena i premještao se svaki čas s noge na nogu. Moglo mu je biti 45 godina. Bio je sitna, koštunjava tijela, mršava lica bez jakih kostiju, plavoga, ovelikoga brka i malenih tamnih očiju. U očima, kao što i u njegovom mršavom licu i u njegovim kretnjama, bila je izražena neka neizvjesnost, tupo pitanje prema sebi i prema nepoznatomu okolišu: - Što to sve znači? - S tim pitanjem u očima, a očividno nerado, gledao je pred sobom lanac kojim su mu bile sputane ruke. Čitava njegova pojava u siromašnom odijelu što je samo kao za nuždu pokrivalo golotinju tijela, s blatnim bosim nogama i sa čupercima dugačkih vlasi što su mu postrance preko sljepočica padali po licu, s izražajem nedostatnoga shvaćanja položaja u kojem se našao, i s onim tupim upitom u očima - odavala je zapuštena, primitivna čovjeka koji umije nešto da kaže o zločinstvu kao grijehu, ali na ovom svijetu smatra ga zlom samo zato što zločinca progone oblasti.

Taj se seljak zvao Jovan Dulapić, a bio je ovamo doveden radi sumnje da je umorio i orobio u šumici tik do sela seljaka Iliju Surčića.

Pred dva dana vraćali su se Jovan i Ilija sa sajma u G. gdje je Ilija prodao par volova za 120 forinta. Zajedno su išli sve do krčme nekog Trivuna Vujića. Krčma Trivuna Vujića leži na glavnoj cesti, a od nje do Jovanova i Ilijina sela ima još cestom sat i pol hoda. Ako se obiđe cesta, dade se taj put skratiti za pol sata. Staza ulazi, kao što i glavna cesta, blizu sela u šumicu. Ali kako je ilovačasto tlo kud ide staza mnogo niže, ima po njem za kišovita vremena dosta mlakâ, a preko raskvašene ilovače ide se vrlo teško - to je za takvoga mokroga vremena volio svatko ići duljom državnom cestom.

Kad su Jovan i Ilija došli do Trivunove krčme, navratili su se u nju, pojeli komadić kruha i ispili bocu vina. Krčma je bila prenapunjena seljačkim svijetom. Tu se križala glavna cesta na tri strane, pa je malo koji seljak, vraćajući se sa sajma, propustio da se ne navrati u Trivunovu krčmu. Kad su u krčmu ušli Jovan i Ilija, bila su po kazivanju krčmarevu ravno četiri sata po podne. Jovan je htio silom da još piju, ali na to se nije dao Ilija. On je dakako s nekom brigom čekao da stigne što prije kući jer je nosio uza se novce, dočim je Jovan imao u torbi tek nekoliko forinti što ih je utržio za prodane kokoši, jaja, maslac i sir. - Jedno je vrijeme nagovarao Ilija Jovana da pođu zajedno, obećavao mu dapače da će platiti bocu vina kad stignu u selo. Jovan se nije dao. Zvao je za se još pol boce vina i zapjevao. A Ilija je pošao sâm dalje.

Za četvrt sata ispio je Jovan vino i zvao krčmara da mu plati. Kad ga je krčmar upitao ne bi li još pol boce, rekao mu je Jovan uzdahnuvši:

- Bih, da nije izračunala žena koliko novaca moram kući donijeti.

Tad je u pola pet sati otišao i on, i to ne glavnom cestom. Izuo je opanke, objesio ih preko ramena i okrenuo stazom.

Kad su vidjeli Jovana gdje prolazi selom, bilo je nešto preko šest sati. On je dakle trebao oko sat i pol za put koji su seljaci redovno za jedan sat obavljali.

Kad je ušao u kuću, već se s maglom spustio na zemlju debeli mrak. Pri svjetlu opazila je žena da je Jovanu lijevo sprijeda i po strani rubače nekoliko što većih što manjih mrlja od svježje krvi. Jovan je pokazao palac lijeve ruke na kojem da je, režući turicu duhana, prorezao jagodicu na palcu. Krv se nije dala obustaviti, pa je nekoliko puta i nehotice otro krvavi prst o rubaču.

Tad je stao ženi polagati račun o prodanim stvarima, ali jedva što bijahu započeli taj posao, doletio je netko iz susjedstva javiti i njima vijest da su Iliju Surčića našli umorena i orobijena u šumici nedaleko od sela.

Kad je Jovan pripovijedao ženi kako se sa Ilijom vraćao sa sajma i kako se s njime rastao, rekla je žena:

- Vraže, još bi po toj krvi na tvojoj rubači mogao tko pomisliti da si ga ti ubio.

A Jovan joj je odvratio:

- Idi, beno! Kako bih ja čovjeka ubio? Kako smo se rastali kod Trivuna, već ja Ilije nijesam vidio. Mislio sam da je odavna kod kuće, jer sam ja stazom mislio brže, a onamo na mjestima nijesam mogao nogom iz blata.

- Imao bi ti svejedno neprilike - rekla mu je na to žena. - Bilo bi najbolje da ti svučesh rubaču, pa da tu krv operem.

Jovan nije htio. Ali kad je jedan sat iza toga išao spavati, prisilila ga je žena da presvuče rubaču.

A tek što je umočila rubaču s krvavim mrljama u vodu, eto na vrata dva oružnika. Prvi koji je stupio u kuću, čuo je kako je rekla Jovanu žena.

- Eto, Jovane, što sam ti ja rekla... a ti me nijesi htio poslušati.

Oružnici su dakako odmah uzeli rubaču, ispitivali točno o svim sitnicama posebice Jovana a posebice ženu. Njihova kratka istraga pored krvave rubače i onoga prigovora Jovanove žene činilo se da je vrlo uspjela: Žena je Jovanova rekla da je Jovan porezao prst režući turicu duhana za lulu, a Jovan da mu se to dogodilo kad je htio da si u grmu ureže batinu.

Sapeli Jovana i odveli ga u općinski zatvor mada se Jovan grozio kako će oni to okajati što navaljuju toliku sramotu na pravedna čovjeka, na ime njegovo i njegove obitelji - i makar da je Jovanova žena prosvjedovala uvjeravajući oružnike da Jovan bez njezinoga znanja ne smije ispušiti ni lulu duhana a jedva da bi se on usudio ubiti čovjeka.

Za preslušavanja kod suda pokazivao je Jovan hladan mir, gdje kada se činio dapače drzovit kao da želi prkositi Istražnomu sucu. Nijesu bili načistu ne čini li on to promišljeno s nakanom da prikaže sebe daleko i od sumnje da bi mogao počinuti zločin radi kojega je bio optužen - ili je doista nekom ludom igrom okolnosti koje su ga teretile, došao na optuženičku klupu. Kad bi ga opomenuli da ne shvaća ovako na laku ruku stvar koja bi ga mogla stajati glave, odvrćao je vazda isto:

- E, lako da bi vi pravedna čovjeka i objesili da nije i nad vama pravice! Da zašto je car u Beču?

Tito Dorčić imao je kao državni odvjetnik prvi put pred sobom slučaj gdje se radilo o osudi na smrt. Proučavajući spise o istrazi, nikako nije mogao stvoriti sigurna suda o tom je li Jovan kriv ili nije. Ima li dići protiv okrivljenika optužnicu ili odustati od progona? Listao je marljivo stare parnice da nađe naličan slučaj pak da po optužnici državnog odvjetnika iz takve parnice stvori sud i sastavi i obrazloži optužnicu. Posve jednaki slučaj nije našao, ali pobilježio je iz tih starih optužnica misli i fraze za koje je držao da će ih moći zgodno upotrijebiti u svojoj optužnici ako se odluči za optužbu.

Nekoliko se dana kolebao na što da se odluči. Kad bi pomislio o Jovanu: ubio je - vjerovao je da je Jovan Iliju doista ubio. A isto je tako držao da Jovan nije mogao ubiti Iliju kad bi pomislio: nije ga ubio... Tako se mijenjalo njegovo mnijenje o Jovanovoj krivnji. Stalnoga čvrstoga uvjerenja ni o krivnji ni o nekrivnji njegovoj nije mogao steći.

Pitanje: Što bi bilo da Jovan bude nedužan suđen i smaknut, pa da poslije kojim slučajem iziđe na svjetlo njegova nevinost? - to pitanje ostavljalo bi ga gdjekada skroz hladna. On bi mislio: - Objesio ga je postojeći kazneni zakon a ne ja. Ili zar se, na primjer, liječnika kosne slučaj ako nakon neispravne dijagnoze zareže operaterskim nožem u zdravo mjesto i neizlječivo ozlijedi bolesniku koji zdrav nutarnji organ? Radio je po svom znanstvenom uvjerenju, a slučaj je bio takav gdje ga je znanost dovela na krivi sud. - A drugi put na istu misao ne bi se njegov um pozivao na znanost koja ga je zavela, nego bi se mišlju i čuvstvom primitivno uzgojena čovjeka, koji je s religijom usisao strah od sablasnih bića i njihovoga progona, podao sav misterioznosti što je u sebi krije pojam smrti, i osjećao kako bi ga progonio Jovanov duh u snu i na javi i oteo mu zauvijek mir...

Pored tih opreka u njegovoj je duši ipak trajno dizalo svoj glas nešto što je odlučno zahtijevalo da predloži Jovana na smrtnu kaznu.

Pošto ga je ostavila Regina, osjećao se Tito poniženim i izbačenim iz onih uglednih krugova u kojima je ona bila slavljena umnicom, nasljednicom talenta svoga oca i damom finih osjećaja najplemenitije ljudske rase. Nije mu bila tajna da je javnost uzimala nju u zaštitu i odobravalala njezin korak a njega osuđivala.

Trebalo je da se izvuče iz toga poniženja i da se pokaže jakim. Bio mu je u ruci život i smrt čovjeka, i jedno i drugo mogao je s jednakim uvjerenjem predložiti sucima. Jedno je bio uvjeren: Ako Dulapića ne predloži na smrtnu kaznu, da će se smatrati kao da to nije učinio iz straha... iz slaboće... Ako bude Jovan po tom prijedlogu vješan, u javnost će naglo prodrijeti glas o njegovoj energiji i strogosti; njegovo će se ime spominjati sa strahom, a kad ljudi uvjereni o njegovoj moći počute pred njim strah, onda će opet porasti pred njihovim očima, zaboravit će da ga je jednom ponizila žena i - neka samo jedan natukne da Regina nije bila njega vrijedna - fama će početi složno da osuđuje nju... A utvrdit će se pri tom o njem glas, što mu ga je pribavio pokojni tast, da je izvrstan kriminalist. Jer ljudi drže učenim, sposobnim, svojim i jakim onoga tko je bezobziran... Drže jakim i nesavladivim njegovo neprijateljstvo i samu njegovu nenaklonost opasnom. A strah je izvrsna zamjena za štovanje...

Napokon je bilo još nešto što ga je opajalo bešćutnošću u pomisli da bez čvrsta uvjerenja o krivnji optuženoga Jovana Dulapića podigne optužnicu. I ta bešćutnost dolazila je od taštine i sebeljublja malenoga čovjeka, koji se ćutio nedoraslim za mjesto na koje ga je postavio slučaj. Čisto rastući pred samim sobom, mislio je na to kako će - čim bude Jovan obješen - pisati roditeljima: »Nedavno sam imao neugodan slučaj da predložim jednoga čovjeka na vješala. Bilo mi je teško, ali pomoći mu nisam mogao jer je umorio i orobio svoga druga s kojim se vraćao sa sajma. Danas je taj seljak, imenom Jovan Dulapić, bio obješen, a meni neugodna slika obješenoga neprestano lebdi pred očima akoprem ga nijesam ja osudio na vješala nego zakon kojemu služim... Kako će odjeknuti ta kratka vijest u krugu ribara kojima će je otac pripovijedati... kako među susjedama kojima će je pripovijedati mati puna straha i uzrujanosti... Kakav će pojam imati i otac i mati o njegovoj vlasti i ugledu kad budu tajanstveno i puni strahopočitanja prema svome sinu jedno drugomu govorili: - Vidiš, naš Tito sudi već na život i smrt. - A kako će se ta vijest razmjeri malenim gradom i podići njegovo ime i obaviti njegovu osobu mističnim sjajem od kojega dolazi udivljenje i strah... Omamljen tim mislima nije mogao da se u takvim

časovima postavi naprama okrivljenomu Jovanu Dulapiću na ono stanovište što ga značnost obilježuje izrazom »objektivno«.

Napokon se pridružilo i još nešto što je mutilo Titovu mirnu rasudljivost. To je bilo smjelo, gdje kada gotovo prkosno ponašanje Jovanovo za vrijeme istrage. Njegova lakonična primjedba na svaku opomenu sudaca: - Lako ćemo mi za to! - njegovo pozivanje na neku višu pravicu izvan djelokruga ovoga suda, njegova grožnja da će mu oni čijom je krivnjom ovamo kao optuženik došao morati skupo platiti pretrpljenu uvredu i sramotu i izgubljeno vrijeme - sve je to djelovalo podražljivo na Tita. On bi u toj smjelosti Jovanovoj osjetio omalovažavanje suda, neizravno predbačenu pristranost, neku vrstu drzovitog izazova na borbu na što može da se odluči samo desperatni krivac koji je u svojoj lukavosti uvjeren da je to još jedini način kojim može pokušati da spasi kožu... Ovo mu se učinio vrlo važan psihički motiv da obrazloži svoju optužnicu - i Tito se pod utiskom svih tih dojmova odluči za progon okrivljenog Dulapića.

Glavne točke optužnice glasile su ovako:

1. Javno je da je okrivljeni Jovan Dulapić zaostao u Trivunovoj krčmi samo da odvrati od sebe sumnju da je on mogao ubiti i orobiti Iliju Surčića. Umoreni Ilija Surčić obećavao mu je platiti vino kad stignu kući ako pođe s njim, a Jovan to odbije. Jovan je očevitno prije stvorio točno osnovu kako će izvesti zločin i po svoj prilici nagovorio Iliju da pođu u Trivunovu krčmu, jer Ilija se po izjavi svjedoka bojava da ga ne ulovi mrak prije nego što stigne kući. Pod dojmom toga straha on se sâm svojom voljom ne bi svratio u krčmu, jer kad su ušli u nju, bila su četiri sata po podne, a sunce je toga dana zapadalo u 5½ sati.

2. Jovan je Dulapić trebao čitavih 25 časaka više da od Trivunove krčme poprijekim putem stigne kući. Istina da se tim putem ide nešto teže kad je mokro tlo, ali mnogi svjedoci tvrde da se mogu obići neke mlake i da se tada put otegne najviše za 10-15 časaka. Preostalih 15 časaka dosta je da se umori i orobi čovjek u ovakvom slučaju gdje mu se opet pridruži suputnik u kojega polaže potpuno povjerenje.

3. Krvave mrlje na rubači optuženoga mogu se uzeti kao izravni dokaz njegove krivnje ako se uvažavaju ovi momenti: To je prigovor Jovanove žene kad su iznenada stupili oružnici u kuću: »Jovane, jesam li ti rekla... itd. To je žurba Jovanove žene da još iste večeri opere krvavu rubaču u čem ju je zapriječio dolazak oružnika. To je protuslovlje Jovana i njegove žene u tom kako je porezao jagodicu na palcu lijeve ruke. Žena je rekla da mu se to dogodilo kad je rezao turicu za lulu duhana, a Jovan kad je htio urezati palicu. Istina da je Jovan tečajem istrage promijenio svoj iskaz rekavši da je ženi kazao istinu, a oružnicima se bojava govoriti o duhanu jer da je taj duhan sadio sâm na skrivenom mjestu. Sud se na licu mjesta doduše uvjerio da je Jovan doista imao na osamljenom i skrivenom mjestu zasađene dvije gredice duhana. Ali on je to kazao kad mu je već - štono riječ - došla voda do nosa. On se na taj iskaz odlučio osjećajući na sebi teret protuslovlja svoga i ženinoga iskaza.

4. Iskazi svjedokâ da Jovan živi u strahu od svoje žene, da ga ona drži - štono riječ - pod papučom, ne oslabljuju ni najmanje dokaze o njegovoj krivnji. Jer dokazano je podjedno da je Jovan krao u svom i u susjednim selima živad, meso, žito i druge takve stvari a da je to bilo sa znanjem njegove žene, da mu je dapače žena davala upute kako će krađu izvesti. Nije li ona bila s njime sporazumna i u izvedbi zločina koji je samo Jovana doveo na optuženičku klupu? Ne daje li to slutiti njezina prva riječ kad je vidjela da u kuću ulaze oružnici: »Jovane, jesam li ti rekla...?«

5. Tvrdi se da su se u blizini mjesta gdje je nađen ubijen i orobljen pok. Ilija Surčić, našli utisnuti tragovi nogu dvojice ljudi. Jedna noga da je apsolutno veća od okrivljenikove noge, a u drugi trag da širinom pristaje posve okrivljenikova noga, ali da je kraća nego

utisnuti trag. Zapisnik očevida odmah primjećuje da su tragovi tako neznatni poradi tla pokrivena travom i lišćem, da se s potpunom sigurnošću ne dađu točno opredijeliti. Noga okrivljenoga Jovana Dulapića razvila se normalno po tipu noge seljakâ koji idu bosu ili obaviju noge u vrlo prostranu obuću. Što se u tragu čini da je utisnuta noga morala biti dulja, to je samo prividno. Boreći se s umorenim Ilijom, on se upirao jače nogama u tlo i sagibao naprijed, uslijed čega je otisak pokazao nogu dulju nego što je sama noga. - Što se tiče činjenice da obadva traga pokazuju bosa noge, dočim je pok. Ilija nađen obuven u opancima, ja to tumačim ovako: Idući cestom po razmočenom blatu i pok. je Ilija izuo obuću i išao bosonog. Kad ga je Jovan umorio, dosjetio se - lukavosti je tijekom istrage za to dosta pokazao - pa mu je mrtvu obuće noge. Mislio je: - Naći će se tragovi dvojice bosih ljudi, dakle su ga dvojica ubila, a moja će nedužnost biti izvan sumnje.

6. Loš odgoj okrivljenoga Jovana Dulapića i mizerne moralne prilike u njegovoj obitelji prikazuju se kao ono kužno tlo na kojem može da uspijeva zločin moralno duboko stojećega čovjeka. Članovi obitelji u kojoj se Jovan rodio i odrastao, kažnjeni su - kao što i on sâm - nebrojeno puta poradi krađe, prijevare, teške tjelesne ozljede itd. Dokazano je nadalje da je Jovan poznat u svom selu, kao što i u susjednim selima, kao jedan od najopasnijih i najlukavijih kradljivaca. Dokazano je da je on te krađe izvodio u sporazumu sa svojom ženom, da ga je ona na to nukala, neki pače hoće da znadu da Jovanova žena, bilo pod kojom izlikom, obilazi luđe kuće, tom zgodom izvidi kako bi krađa uspjela, pa prema tome daje upute mužu koji po noći krađu izvede. Tko je odrastao i stalno živi u takvim prilikama, tomu bude krađa zanat, taj ne osjeća moralno zlo u nedozvoljenom prisvajanju tuđe imovine, taj se, da dođe do tuđega dobra, ne žaca nikakovih sredstava, ni istoga razbojstva ako misli da je u njega dosta okretnosti i lukavosti da odvrati od sebe oko pravde. A da se optuženi Jovan Dulapić mogao pouzdati u svoju lukavost, pokazalo se tijekom istrage. S proračunanom hladnoćom i mirom stajao je pred sućem ne lećnuvši se ni najmanje ni onda kad bi istraga protiv njega iznosila činjenice koje su nepobitno dokazivale njegovu krivnju. U primitivna, na najnižem stepenu kulture stojećega čovjeka ne možemo nikako pomišljati toliko duševne jakosti ni toliko moralnoga uvjerenja o vlastitoj nekrivnji. To odaje nepobitno okorjela zločinca koji se mogao u životu svom i svojih bližih uvjeriti da je takvo fingiranje kadro dovesti sud u bludnju te se to fingiranje tumači skroz obrnutim psihičkim motivima.

Branitelj koji je Jovana po odredbi suda branio, bio je doduše sav zaokupljen parnicom što je već sutradan imala započeti pred istim sudom. Zastupao je susjednoga vlastelina čiju je ženu rod kod nekoga nasljedstva prikraćivao za 20.000 for. Pored svega toga on je pomnjivo proučio optužnicu i pobijao u njoj točku po točku:

1. Navod optužbe da je optuženi Jovan Dulapić pozvao pok. Iliju Surčića u Trivunovu krčmu, ne da se ničim dokazati. Naprotiv vrlo je vjerojatan iskaz Jovanov da su se, došavši do krčme, sporazumno u nju svratili jer su bili vrlo umorni i žedni. Jovan dapače ne taji ni to da je pok. Ilija, u strahu da ga na putu do kuće ne zateče mrak, rekao: »Idemo, ali samo na kratak čas«... Što je Ilija prije otišao iz krčme, razumljivo je po njegovom strahu da ga ne zateče mrak; a da je Jovanu prijalo onako umornu i žednu posjediti još u krčmi i popiti čašu vina, mi mu moramo vjerovati. Bio bi on ostao pijujući i dalje da ga nije bilo strah žene kojoj je morao kod kuće polagati račun o utrženom novcu.

2. Jedni svjedoci doduše tvrde da se obilaženjem mlakâ na uprijekom putu odulji put od sela samo za 10-15 časaka. Uzmimo da je tako, da je naime Jovan skratio put za 15 časaka, tad bi on bio otprilike nadoknadio naprama Iliji upravo onoliko vremena koliko ga je izgubio ostavši iza njega još četvrt sata u krčmi. Jovana su vidjeli u selu odmah poslije šeste ure, a od mjesta gdje je počinjen zločin pa do sela ima sat hoda: Kad je Jovan

mogao da umori i orobi čovjeka, a da za sada ne nabrajam i drugu zaposlenost iza izvedbe umorstva što mu je pripisuje optužba?

3. Optužnica polaže glavno težište na krvave mrlje na Jovanovoj rubači i ističe neke sporedne okolnosti koje toj činjenici podavaju osobitu važnost. - Za okrivljenika je neugodna okolnost što mu je žena poslala prati rubaču. Da se nijesu krvave mrlje raskvasile u vodi, ja sam siguran da bi se dao točno ustanoviti u tim mrljama utisak palca. Pošto to sada nije moguće, pokušat ću da suzbijem drugim putem ono što optužba uzima kao nepobitan dokaz krivnje Jovana Dulapića. Što naravnije, slavni sude, nego to da će žena, kojoj se muž s umorenim čovjekom vraćao sa sajma, kojoj je malo iza njegova dolaska kući javljeno da je onaj čovjek umoren, kojoj muž pokaže krvave mrlje na svojoj rubači - da će ta žena kliknuti: »Vraže, još bi mogli na te posumnjati!« Da je Jovan bio krivac, ne bi se on nimalo otimao tome da mu žena smjesta opere krvave mrlje s rubače. Ona to radi sama kao očevidno inteligentnija od svoga muža, kad je on pošao na počinak. Radi to, jer zna u kakvu će nepriliku zapasti njezin muž ako poradi zločina pade na nj sumnja. A kud naravnije, nego da ona, ugledavši doista pred sobom oružnike, ukori nehajnoga i lakomnoga muža: »Jesam li ti rekla...« Da je ona bila imalo uvjerena o Jovanovoj krivnji, taj se poklik na dolazak oružnika iz njezinih usta ne bi čuo.

Što se tiče protuslovlja između iskaza Jovanova i njegove žene o tom kako se zarezao u prst, suviše je da gubim mnogo riječi na obranu svoga klijenta. On je naprosto kazao ženi istinu. A što se pred oružnicima utekao laži, dokaz je u jednu ruku za nehaj čovjeka koji je skroz svjestan nekrivnje za čin poradi kojega su došli oružnici u njegovu kuću, a pomišlja samo na kaznu kojom država štiti svoj monopol. Istom ovdje, kad je vidio, kako se optužba izražuje, da mu je voda do nosa, priznaje istinu koja se izvidom sudskoga izaslanstva na lice mjesta potvrđuje.

4. Po iskazu svjedokâ i oružnikâ nemoguće je psihološki shvatiti sumnju optužbe da bi Jovan u sporazumu ili sa znanjem svoje žene izveo ovakav zločin. Zapravo ova točka ne donosi ništa novo za dokaz Jovanove krivnje jer je iscrpena već u prijašnjoj točki optužbe. Zato ne može ni obrana nego da je odbije s jednakim razlozima, kao što ju je, nadam se, skroz oborila govoreći o njima u točki 3. optužnice. Dopuštam da je žena bila Jovanov sukrivac u krađi peradi, žita i drugih takovih stvari: ona kao daleko inteligentnija vlada svojim mužem, zapovijeda mu, stvara promišljene osnove za izvedbu krađe i šalje njega s uputom da te osnove izvede. Pa da bi se ona, tako lukava i prepredena, toliko zaboravila kad bi znala Jovana krivcem, te pred oružnicima glasno mužu prigovorila: »Jesam li ti rekla...« Slavni sude, to se ne da pomisliti. Kad bi ona imalo sumnjala o krivnji svoga muža - a nije posumnjala zato što ga pozna u dno duše i što je uvjerena o nemogućnosti da Jovan ubije čovjeka - ona bi bila energično zahtijevala da on odmah presvuče krvavu rubaču, a ne bi čekala na to više od jednoga sata dok on nije legao u krevet. Ni ova dakle točka optužbe ne podnosi malo oštrije sud osnovan na čudi i naravi Jovana i njegove žene i na njihovom ponašanju iza toga kako su doznali da je Ilija nađen ubijen.

5. Ova je točka optužbe najklimavija. Izvodi na osnovu ustanovljenih činjenica naprosto se protive logičnomu mišljenju i zato su nemogući. Pokojni Ilija nađen je obuven, a u blizini mjesta, gdje je ležao umoren, tragovi dvojih bosih nogu. Optužba izvodi iz toga da je Ilija bio umoren bosonog, a ubojica da mu je iza izvedenja zločina obuo noge domišljajući se da će time zavesti sud u bludnju da su zločin izvela dvojica. - Ja sam već s obzirom na vrijeme istaknuo da okrivljeni Jovan nije imao kada ubiti i orobiti Iliju. A odakle mu vremena - sve kad bi se on toj za nj vrlo prepredenoj misli dosjetio - da mu i obuđe noge? Da je po pretpostavci u optužbi pok. Ilija bosonog išao, njegove bi noge morale biti pune blata sa raskvašene ceste. Traga takovomu blatu na njegovim nogama nije bilo. Ili

mu je Jovan oprao noge prije nego što ga je pošao obuvati? Kada? Sve to da obavi u nekoliko časaka? Mislim da je suvišno trošiti dalje riječi i vrijeme da se istakne apsurdnost navoda u ovoj točki optužbe.

6. Po mom dubokom uvjerenju optužba je i u ovoj svojoj posljednjoj glavnoj točki skroz na krivom putu. Istina da Jovan Dulapić potječe iz obitelji kradljivaca; istina da je on sâm poznati tat i da je radi krađe nekoliko puta bio kažnjavan, ali da bi on umorio čovjeka, za to je Jovan, da tako rečem, odveć velika kukavica. Ja bih ga ispedio mački koja će se lukavo i vješto svakamo uvući i zavući da ukrade, ali na najmanji sušan bježi i neće se usuditi na nasilnu otimačinu nikada. Jovan je lukav, ah strašiv. On bi pio čašu vina... da se ne boji žene. On ne smije bez ženina znanja da ispuši lulu duhana! Takav junak da počini grabežno umorstvo, i to na mjestu udaljenom trideset koraka od glavne ceste, kuda na sajmeni dan može svaki čas netko da prođe!

Ono što optužba naziva fingiranjem, drzovitošću okorjela zločinca, u tom ja vidim optuženikovu duboku svijest, o nedužnosti u zločinu poradi kojega je optužen. Ovako slab karakter, ovako inteligencijom nisko stojeći čovjek da bi u slučaju krivnje znao zadržati isti ton, isti način govora i isto držanje onda kad ga ispituju sporedne stvari, kao što i onda kad mu istražni sudac hoće silom da dokaže krivnju, to je također nemoguće pomisliti. On se čudi kako je ovamo na optuženičku klupu i došao, on ne shvaća kako se sud ne može da uvjeri o njegovoj nekrivnji, a otuda njegovo smjelo ponašanje, otuda pozivanje na višu pravicu, otuda naivno uvjerenje da je u Beču car koji će mu pribaviti zadovoljštinu za sve ono što je nedužan pretrpio.

- Mislim - završio je naglo branitelj - da sam ovako oborio navode optužbe, i molim da sud Ivana Dulapića riješi optužbe...

Dok je branitelj govorio, premetao je Tito Dorčić nervozno olovku među prstima i svaki se čas trpkao smješkao. Obaranje činjenica što ih je naveo u optužnici, činilo mu se gdje-kada kao da je napereno protiv njega, njegovoga juridičkoga znanja i sposobnosti, dapače pomislio je koji put da branitelj jedva pritajenom ironijom i jetkošću ističe njegovu nesposobnost...

Kad je branitelj svršio, ustao je i isprva s prividnim mirom, a poslije sve žešće i strastvenije uzeo u obranu navode optužnice. Sred njegova govora došao je k branitelju na prstima sudski sluga i prišapnuo mu da ga vani čeka vlastelin koji mu ima odmah u pogledu sutrašnje parnice priopćiti nešto vrlo važno.

Branitelj se vratio zamišljen u sudsku dvoranu kad je već Tito bio pri koncu svoga govora. Sa dvije-tri riječi, nesabran i očividno odsutan duhom, opetovao je ukratko svoj obrambeni govor i tražio za svoga klijenta rješenje od optužbe.

Sud je prihvatio razloge optužnice, proglasio Jovana Dulapića krivim grabežnoga umorstva - i Jovan bude obješen.

Uveče onoga dana kad je Jovan Dulapić bio smaknut, ćutio se Tito vrlo uzrujan. Pred njim je na stolu bila napola ispražnjena boca vina iz očeva vinograda, crnilo i listovni papir. Htio je da odmah javi kući kako je danas bio taj seljak obješen. A začudo, s tom viješću što ju je imao javiti roditeljima, nijesu se sada javljali u njem oni slavni osjećaji što bi prije uznosili njegovu dušu kad bi pomislio kako će otac ribarima a mati susjedama pripovijedati taj događaj kao dokaz kolika je vlast u njihova Tita! - Bio bi najvolio da može zaboraviti sav tok istrage i svoju optužnicu i braniteljevu obranu, a osobito prizor kad je Jovan stajao pod vješalima. A upravo ovo vraćalo se uporno u njegovu misao, čvrsto prihvaćalo njegove pameti. Neprestano se pomaljalo pred njegovim očima pojava toga sitnoga, kukavnoga i u svakom pogledu daleko zaostaloga seljaka, kako je ispod vješala

stajao suha, prepačena i smrtnim strahom izobličena lica i pružao prema njemu i sucima ruke moleći milost i uvjeravajući ih o svojoj nedužnosti... I poslije njegove noge u sivom kažnjeničkom odijelu i teškoj obući viseći mrtvo nad zemljom... Kamo god je okrenuo oči, svuda taj sitni čovječac izmoren smrtnim strahom, s promuklim grlom, s ispruženim rukama... svuda te mirno viseće noge nad zemljom...

Izdaleka u duši i nekuda bojažljivo stala se ponavljati misao: Zašto se odlučio da s mukom izvede dokaze o Jovanovoj krivnji? Zašto je onako žestoko udario proti navodima obrane koja je ipak rasklimala građu iz koje je bila sastavljena njegova optužba? Zašto se branitelj u svojoj duplici onako površno i nehajno osvrnuo na njegovu repliku? Zašto su suci mlitavo prihvatili njegovu optužbu, zašto nijesu uvažili i obranu?

Spominjući opetovano ta pitanja u sebi, bio je načistu da bi volio da Jovan nije bio osuđen...

Pio je i srdio se na sebe i na branitelja i na suce... Istom kad je oko jedanaeste ure polovicu druge boce ispio, bio je miran.

- Ja mu nijesam sudio - govorio je hladnim mirom sebi - nego sud... Ubio je Iliju, dašto da ga je ubio... A uzmimo da je obješen i prav, pa recimo iskreno između ova četiri zida: Što je za život jednoga mizernoga, intelektualno zaostalog a nemoralom zaraženoga čovjeka? Kakove žrtve proždre rat? Tko da toliko misli na nekoga seljaka...

Tad je istom mogao da napiše kući pismo. Zatim je pio i u ugodnom opojnom stanju razmišljao o svojoj slavi i jakosti... Kad je pošao spavati, klekao je po svom običaju pred krevet i stao sklopljenih ruku moliti. Ali bio je odviše omamljen vinom a da izmoli Očenaš. Glavom klonuo na krevet, jedno je vrijeme tako klečeći i sklopljenih ruku drijemao, a onda poluodjeven legao u krevet. U posljednjem tračku omamljene svijesti pojavila mu se Regina... Hvatao je rukama oko sebe boreći se sa snom i zvao poluglasno:

- Regina... Regina...

Onda je s teškom mukom otvorio oči, sjeo na krevet, buljio neko vrijeme tupo preda se i, kao da je naglo osviješten otkrio nešto neočekivano, rekao je glasnije:

- Nema Regine...

Zatim je pao glavom na uzglavlje i usnuo čvrstim snom pri gorućoj svijeci. Iza podrugoga sata probudio se kao navadno bistar ali uznojen, a s pojavom unakaženog Dulapićeva lica, ispruženih suhих ruku, mukloga grla i visećih nogu rađalo se u njem nesnosno stanje duševnoga nesklada što ga je tako krasno umirivalo uštrcavanje morfija.

Bile su na redu nove parnice i nove istrage ponajviše poradi krađa, teških tjelesnih ozljeda počinjenih u pijanstvu i tako dalje, ali prizor seljaka Jovana Dulapića pod vješalima neprestano je progonio Tita. I danju bi ga mučila misao na taj neugodni prizor, ali večeri su bile teške. Tito »iz načela« nije polazio gostionice ni društva. Osjećao je s lukavom oprežnošću da mu je najbolje osiguran ugled ako se u privatnom životu drži u nekoj tajanstvenoj udaljenosti od društva... Večeri je probavljao kod kuće pijući jako vino iz očeva vinograda. Samo omamljenost vinom davala mu je snage da bude ravnodušan naprama onim prizorima što su se uporno vraćah pred njegove oči. Uto se dogodio neočekivani slučaj:

Nekoga seljaka Martina Đurića oborila u šumi bukva, a smrtno ranjen ispovjedio je ljudima da je s drugim seljakom iz njihovoga sela, Stojanom Dikićem, umorio i orobio pokojnoga Iliju Surčića. Iskazao je potankosti jer ne može podnijeti u smrtnom času da ostane sramota na djeci pokojnoga Jovana Dulapića i krivnja na njegovu imenu.

Kad su oružnici kazali Stojanu Dikiću sve potankosti kako je s Martinom Đurićem izveo umorstvo, nije mogao da taji. Priznao je da su on i Stojan pratili pokojnoga Iliju i Jovana

skroz od G* s nakanom da orobe Iliju, i da su naumili, ako drugačije ne bude išlo, ubiti Iliju i Jovana. Jovan se slučajno spasio zaostavši u krčmi, a njih su se dvojica, kad je Ilija izišao iz krčme, umiješali među drugi svijet, a onda krenuli bosonogi glavnom cestom za Ilijom. Pred samom šumicom tik do sela stigli su Iliju, pridružili mu se, i akoprem se vidjelo Iliji da mu to društvo ne prija i da sumnjičavo prati svaki njihov kret, pošlo je Stojanu za rukom da ga sa dva udarca po glavi onesvijesti. Tad su Iliju odnijeli u šumicu tridesetak koračaj a daleko od ceste, dotukli ga, uzeli mu novac i otišli zaštićeni mrakom u svoje selo.

Događaj je pobudio silno uzbuđenje u gradu i u okolici među seljačkim svijetom. Javno se napadalo na državno odvjetništvo i sud, težak jedinstven dojam nepravde počinjene obješenomu Jovanu Dulapiću i njegovoj obitelji uzgibao je masom i prijetio provalom nasilne zadovoljštine. Među građanstvom sabirali su se dobrovoljni prinosi za obitelj pok. Jovana, a nekoliko seljaka bilo je već u uzama Sudbenoga stola poradi nedozvoljenih i buntovnih izraza protiv suda i oblasti.

Trebalo je da se to opasno raspoloženje primiri; javnost je tražila zadovoljštinu. Jedan od Jovanovih sudaca bude premješten, drugi umirovljen, a Tito dobije mig da zatraži dulji dopust a da smjesta ostavi P*.

I bez toga miga on bi bio morao da to učini poradi živčevlja. Zagrebački liječnici nakon uzaludna pokušaja da ga otmu alkoholu i morfiju, poslaše ga u neki sanatorij za živčane bolesti u Beč.

.....

Od toga događaja bio je jedini glavni i jasni osjećaj Titova duševnoga života - strah, strah uvećan vjerovanjem u mistične strane religije pomiješane s predsudama što oživljuju do zgošnjih činjenica sve bajke pučke fantazije. U toj religioznosti polukulturnoga čovjeka vidio je u onoj službenoj zabludi tek čin radi kojega mora da ga progona duh čovjeka koji je njegovom sukrivnjom pravedan završio sramotnom smrću na vješalima. Gdje god se našao sâm danju ili noću, svuda je osjećao prisutnost pokojnoga Dulapića. Vjerovao je da je osveta njegova počela ovim nijemim prisućem. I doista, poslije je sve očitija bivala pojava pokojnikova. Kad bi se sad iza vinske omamljenosti probudio, uvjeravao bi se da ga je probudio netko prozvavši ga imenom, ili dirnuvši mu se rukom ramena, ili makar nekim neznatnim štropotom iz tamnoga kuta sobe. Drhtao bi i znojio se i tresao se na svaki glasak što bi se javio u tišini noći, i trpio neiskazane muke duše bičevane strahom. Smirivao bi se uzimanjem sve jačih doza morfija. Ali netom bi prestao djelovati morfij, stala bi ga opet progoniti najprije slika nogu što su u grubom, sivom kažnjeničkom odijelu i teškim cipelama visile pod vješalima. Neotklonjiva je to bila slika. Dolazila je pred zatvorene kao što i pred otvorene oči i pomaljalo se svuda kud je svrnuo pogled. Nijedna misao nije ju mogla istisnuti, dolazila je, hvatala ga se poput polipa i tražila od njega da se usmjeli i digne oči više do lica čovjeku što je visio na vješalima. - Napokon mu se jednom ukazalo to lice kad je nesretnjak pružio pod vješalima ruke prema njemu i sucima dokazujući da je prav. I sad ga nije ostavljalo to očajničko lice puno smrtnoga straha u pogledu očiju, u blijedim usnama i u strašnom glasu: - Gospodo, nijesam kriv. - To je bio suhi plač iza kojega dolazi ludilo. A iza nesretnjaka mirno je stajala slika krvnika koji je čekao da ovrši svoje... Sve jasnije vraćao se taj prizor pred Titove oči i nije se dao ukloniti ispred njih kao što ni prije slika samih visećih nogu. A poslije se spojila ta pojava sa štropotom o kojem se uvjeravao da mu pokojnik naviješta: - Dolazim...

Tad ga iz Zagreba poslaše liječnici u Beč. Tu je proboravio tri mjeseca, a bolest je išla nagore. Podmićivanjem zavodskih sluga dolazio je usprkos strogome nadzoru do alkoholskih pića i do morfija. Kakav stolac u sjeni, kakav deblji prut na zidu, kakva pukotina među daskama, kakva sjena bačena iza svjetiljke na pod, na zid ili na strop - sve bi se pretvaralo u pružene suhe i crne ruke, a iza njih bi se pomaljalo mršavo Dulapićevo lice s nategnutim mišicama oko tamne dubine otvorenih usta i sa strašnim očima što su, kao što i ispružene ruke, bile u nj s grožnjom uprte.

XII

Tri mjeseca nijesu Andrija i Lucija znali o Titu gdje je. O njem su se pronosili svakojaki, nimalo utješljivi glasovi, a njih je to većma boljelo što baš oni, roditelji jedinoga djeteta, znadu o njem najmanje. Malo-pomalo sve ih je više mučila misao da s njime nešto nije dobro. Nagađali su i kao po niti dolazili svagda do zaključka da je tome nekome zlu kriva žena što ju je uzeo. On im je doduše davno pisao da je otišla k nekim rođacima u pohode, ali kad su ih Andrija i Lucija ponovno pozvali da dođu proslaviti pir i u njegovu očinsku kuću, odgovorio je Tito da se Regina nije vratila i - »bog zna hoće li se već kada i vratiti«. Koliko mukâ što ih je mučilo iz te nejasnoće! Nagađali su i dolazili opet do jedinoga zaključka da je ona kriva nekoj nesreći njihovoga djeteta. Da se on barem javi, da kaže gdje je, što mu je, da dođe pa da se izjada njima, kako bi ga znali tješiti i sokoliti, kako bi skinuli muku s njegove i sa svoje duše!

Starce je očevidno izjedala misao na sina. Postali su mučaljivi, klonili se ljudi i boravili slobodno vrijeme u crkvi. Darivali su redom žrtvenike zlatom i svijećama kao da ne mogu pogoditi u koga je prava moć da pomogne, a brige, koje uskoruju starost, sjedale su na njihovo lice i davale obadvoma izgled srodne sličnosti. Postajali su jedna duša u dva tijela, jedna duša po jednom teškom čuvstvu, po jednim mislima što su poput crnih ptica danju i noću letjele po njihovom mozgu.

Tad im napokon stiže pismo od Tita iz Beča da mu prirede dvije sobe u prizemlju kuće, jer da će doći da dulje vremena boravi kod kuće. Pismo je bilo kratko, ništa nije kazivalo. U riječima falila su pojedina slova, te ga je neki dječak vrlo vješt čitanju i pisanju na mjestima jedva pročitao.

Ali starci su razumjeh glavno i kao preporođeni dali se na posao da prirede Titu stan kako treba. Bilo je proljeće. Lucija je sva sretna od toga što nastaje ribolov i leže se mlada perad, te neće nikada biti u neprilici čime će da ponudi Tita. Andrija je otočio vino i osvjestočio se da je staro vino u bocama, što je čekalo na Tita kad bude slavio ovdje pir, doista vrijedno pivnice preuzvišenoga.

Dočekali su ga i od prvoga susreta se malko brecnuli: bio je mršav, postaran, tresao se, a lice mu je bilo sivo, otegnuto, i oči sad kao da se nečemu čude ili nešto pitaju, a sad uplašene s nekom bliještećom vatrom u zjenicama.

- Samo kad si došao - govorili su mu gledajući ga zaljubljenim očima - samo kad si došao. Oporavit ćeš se ti ovdje, vidjet ćeš samo. Ovo je zrak što si ga prvi put u životu udahnuo, a takav zrak kažu da je najzdraviji za svakoga čovjeka.

- Ne govori mu odviše - opomenuo je Andrija Luciju kad je Tito otišao u svoju sobu. - Ja sam vidio na njem da mu nije pravo što puno govoriš.

- A što sam jadna takovoga govorila? - skrbno je upitala Lucija.
- No ništa, stara, ništa... Ali znaš, boležljiv čovjek pa ga draži svaka sitnica.
- A što će biti ako budemo mučali? On ništa ne govori, ne govorimo ni mi, pa kako će to biti?

Andrija je slegao ramenima.

I k večeri je sjeo Tito zlovoljan i odbijao svako jelo.

- Od česa si živ, za dragoga boga - čudila se Lucija; ali kad ga je silom nukala da jede, otrešao se na nju:

- Dajte mi mira! - I morala je zamuknuti...

Ali pio je mnogo, dobivao boju i bio napokon drugi čovjek. Stao se zanimati za ribariju i za mnoge ljude u gradu. I otac i mati bih su uza nj odmah preporođeni.

- Vino podnosiš - ozbiljno je rekla Lucija. - Ali bilo bi dobro kad bi uzimao i druge hrane.

Tito nije htio na to ništa reći nego je primijetio Andrija:

- Doći će pomalo i volja za jelo... a ovo će ga vino okrijepiti.

A tad se usudila upitati Lucija što ju je mučilo:

- A što tebe, Tito, zapravo boli?

- Živci su bolesni - odvrati joj Tito.

- Živci... Pa nema tomu lijeka?

Zašutio je, a Andrija je dobacio Luciji očima misao: - Ni to ga nijesi smjela pitati...

Kad su došli u svoju sobu, Andrija i Lucija kao da nijesu umjeli naći što će jedno drugo upitati. Pošli su na počinak s nekim strahom, a onda je upitala Lucija:

- Zašto Tito ni jednom besjedom ne spominje svoju ženu?

- Prva je večer... čekaj, doznat ćemo mi od njega malo-pomalo i to - rekao je pospano Andrija. A dolje po sobi čuli su se još Titovi koraci.

Najednom sred noći probudio ih je strašan krik.

- Jesi li čula, Lucijo - upitao je Andrija.

- Čula sam, probudilo me je... Bio je Titov glas... - drhtala je Lucija.

- Moramo vidjeti.

Začas su oboje silazili niza stube sa svjetiljkom.

Tito je sjedio na krevetu preplašena lica, izbuljenih očiju i teško usopljen. Na stolčiću kraj kreveta gorjela je svjetiljka.

- Što je, Tito? - upitali su ga obadvoje u isti čas.

- Odonud je dolazio - pokazao je rukom prema tamnomu ormaru u sobi. - Tamo će se smjestiti... odnesite sutra taj ormar iz sobe...

Uzdahnuo je i tro s čela znoj, a Andrija i Lucija gledali su jednako prestrašeno jedno u drugo.

- Tko je dolazio? - usilio se da upita Andrija.

Tito nije odgovorio. Pogledao je oboje i ponovno uzdahnuo.

- Kriknuo si... mislili smo... tako...

Nije odgovorio, nego je uzimao sa stolčića morfij i štrcaljku, a onda je rekao mrko:

- Otiđite...

Časak su se Andrija i Lucija gledali, a onda su izišli rekavši bojažljivo Titu: - Laku noć.

- Što veliš, Andrija? - upitala je Lucija. Andrija je stisnuo ramenima:

- Nije zdrav...

- Dašto da nije - prihvatila je odmah skrbno Lucija. - Ali ovo hoću da te pitam, razumiješ li ti? Sanjao je nešto ružno, što li?

- Dašto... dašto da je sanjao - odgovarao je Andrija kao preko svojih pravih misli.

A Lucija nije dala mira.

- Njega, veli, da je vidio kako dolazi. A koga to? Da je rekao nju... ja bih razumjela.

- Svoju ženu? Da, lakše bi se razumjelo... Ali ne, opet ne... Ovo kao da ga progoni nešto. - Nije se usudio izgovoriti da bi to mogla biti prikaza nekoga zločestoga pokojnika koji je uzeo bogzna radšta da progoni Tita.

- Sveta bogorodice! - uzdahnula je Lucija udarajući se u prsi... - Da mu se prelijevaju uroci...

- Gdje bi on to pustio! - upao je Andrija.

- Da se barem blagoslovi?

- Ni to neće htjeti...

- Pa što onda? Liječnici ni ljekarije neće ga oteti čarima ili ako ga što progoni... Bog zna nije li umrla i ta njegova žena... Ali što kad je s njim teško govoriti! Zašto bi ona otišla od njega nakon tri mjeseca pošto su se uzeli, a on ju je... jesi li vidio po pismima... tako volio? Što mi, jadni, znamo?

Stvar je postajala zamršenija tim navodom, i Andrija je prekinuo razgovor rekavši:

- Noć je, pusti, Lucijo, pa ćemo se sutra razgovarati. Ali sigurno je da se on razbolio odonda pošto je otišla od njega žena.

- I ja sam to opazila - rekla je na to Lucija.

Dugo su ležali bez sna i usnuli s mislima o Titu istom negdje u zoru.

Taj krik budio ih je svaku noć. Vazda isto. Sav izmoren strahom pokazivao bi rukom u koji kut: - Odanle je dolazio. - Zatim bi se osvijestio i osorno se otesao na roditelje.

Jednom kad ih je probudio krik, čuo se u Titovoj sobi neki udarac, a zatim zveket prosutoga novca.

- Morali bismo da vidimo što je - mislila je Lucija, kao što i Andrija, a bojali su se da ne razdraže jače Tita. Sašli su i nesigurnim korakom ušli u sobu. On je već bio razbuđen. Pripit legao je u hlačama, po noći mu je ispuzla iz džepa novčarka i tištala ga ispod boka. A njemu se prividjelo da je pok. Dulapić došao pod krevet, pružio svoje ruke kroz posteljenu i hvatao ga suhim prstima oko pasa. Kriknuo je i skočio iz kreveta i buljio dršćući u krevet gledajući sumnjičavim okom novčarku. Kad se osvijestio, uzeo ju je i udario njome u pod. Tad su sašli k njemu Andrija i Lucija, a Andrija ga upitao glasom koji je podrhtavao:

- Što se to dogodilo, Tito?

Ni riječi nije htio da odgovori. Legao je na bok u krevet okrenuvši lice od Andrije i Lucije koji su značajnim pogledom pokazivali na prosut novac po podu. A onda su izišli iz sobe na prstima.

- Što bilo, bilo - rekla je Lucija kad su došli u svoju sobu... ja ga sutra moram pitati otvoreno što to njega progoni. Jer tko da živi ovako? Evo, sna je nestalo s njime u ovo malo vremena, a nije ni njemu bolje. Svaki je dan mršaviji, ne jede, a ne smiješ da ga ponudiš jelom jer te odmah uvrijedi u živac. Pitat ću ga: »Reci, dijete, otvoreno, što te muči, jer kako da ti tražimo lijeka i pomoći kad ne znamo što ti je?«

- Pokušaj - sumnjičavo je rekao na to Andrija.

Kad mu je jutros donijela Lucija kavu, povukla je jedan stolac dalje od stola i spustila se nesigurno na nj.

- Tito, dijete, ne srdi se, moram da te nešto pitam - počela je tiho i pokorno. - Bolan si, trpiš, a tvoje trpljenje pada na naše srce, i dvostruka nam je muka što ne znamo kako ćemo ti pomoći. Ja i tvoj otac sve smišljamo kako ćemo te upitati što ti fali. Jer ti ne jedeš, ne spavaš, pa kako ćeš da se oporaviš? Što te progoni da nemaš u noći onoga mira ni počinka? Ne srdi se, dijete moje, ja ti vidim na licu da ti nije pravo što ovo govorim. Pomisli, mati sam ti - briznula je plakati.

- Prestani! Koga si se vruga razbrbljala! Ne priuštaš mi ni ovaj časak mira.

... Uzeo je šalicu s kavom, bacio je na pod i izišao iz kuće.

- Tito! Tito! - vikala je za njim. - Što sam učinila - govorila je u sebi, a osjećaj nemoći razlio joj se tijelom i nije u prvi čas smogla snage da ustane.

Došao je Andrija.

- Tito se žuri nekamo cestom... uzrujan je... Što se dogodilo?

- Oh! Oh! - uzdisala je Lucija - htjela sam dobro a učinila sam gore - i pripovijedala onda mužu što se dogodilo.

- Idem za njim - rekao je na to Andrija.

- Idi, idi... I mene hvata strah za njega... Vikni samo Marici da mi donese čašu vode.

Andrija je izišao, a kad je mala dvanaestogodišnja služavka Marica donijela čašu vode, srknula je Lucija iz čaše i protrla onda vodom sljepočice.

- Donesi vode i krpu - rekla je onda Marici - prolila sam kavu, došla mi iznenada omaglica, što li... Bit će od vrućine.

Dugo je Tito išao cestom, a onda se niz kamenu strminu posutu kušem i smiljem spustio k moru i sjeo na grebenastu liticu. More mirno i glatko kao gorsko jezero. Dan je bio sjajno svijetao. Sjedio je i zurio dugo u morsko dno pod vodom. More je bilo prozirno i bistro kao čaša vode. Vidio se svaki kamečak, svaka travka i svaka ribica što bi doplivala do ovelikoga, raznolikom travom obrasloga kamena i sumnjivo gledala u nj lagano mašući perajama.

- Nekakva je riba ozdo kamena ili još prije ubotnica - pomislio je Tito. Ali onda su njegove misli opet brodile isprekidano križajući se jedna s drugom, dok nije napokon počutio svijetli momenat, a tad se javila u njem uspomena na djetinjstvo i prvu mladost. Misao mu je bila vedra, kao što je bilo pred njim bistro more:

- ... Pod svakim onim kamečkom utisnut je barem koji hip moga života... moga razuma, razmišljanja, moje fantazije, čuvstva i volje... ukratko: moga života... Kolik raskošni počut što bi se rodio u meni kad bih vidio da je ispod kamena pomolila ribica glavu! Dobacio bih joj sav zanesen udicu, a pri tom nijesam uživao što joj uzimam život, nego sam ćutio kao da je ona došla tu iz ljubavi prema meni, samo da ja mogu proživjeti onaj neiskazani počut kad je osjetim u svojoj vlasti... Ah, ono čuvstvo jakosti, slobode i moći, kad sam na mahnitim krilima bure upravljao sâm jedarcem i kormilom i poput poluboga jurio svojom barkom preko bijesnih valova; drugi su se zgražali gledajući me s obale, a ja sam ćutio buru i valove u njihovoj pokornoj službi kojom su htjeli da podignu radost moga života! Onda sam bio sretan... Ono je bilo moje pravo tlo u koje bijaše pustio duboko svoje korijenje moj život da upije iz njega u sebe snagu i radost... Pa zašto su me iščupali i prenijeli s rodnoga tla na tuđe? Da mi bude bolje! Stare lude! Bez poznavanja i bez razumijevanja života oni su se drznuli da sude gdje će meni biti bolje! Kojim su pravom

odlučivale onake neznalice mojim životom? Kojim su mi pravom oteli radosti života i... kako su smjeli da me unesreće? Ja sam bio dijete, nijesam smio ni mogao prosvjedovati proti njihovomu naumu iako sam ćutio da sam tuđ u školama u koje su oni mene silom turah. A vidjeli su to i oni, ali nijesu odustajali da ne budu krvnici svoga djeteta. Lude, lude, lude! Njihovo roditeljsko pravo... Sloboda volje... A moje pravo? A moja sloboda volje? Pravo jednoga, nepravda drugoga; slobodno izvršivanje volje jednoga, ropstvo volje drugoga. Osveta nije izostala: Evo me, kukavnoga ostatka života... a iz one bistrine mora gdje sam proživljavao dneve sreće, upija se sada u moju misao želja da taj ostatak satrtoga života darujem moru koje je meni darivalo radost i slast života. A one dvije stare lude gledaju u me kano dvije okamine... samo im suze teku iz očiju, a mrcvare me glupim pitanjima... ili bulje u me i nikako ne mogu da shvate još ni danas koliki su počinili grijeh...

Najednom je prestao misliti. U njem se naglo utrnula vedrina misli kao od jednoga zapa puha utrnuto svjetlo: Buljio je u more, buljio... jer su ispod obrasloga kamena izmiljela dva tamna traka ubotnice. A on je vidio pružene suhe i crne ruke Dulapićeve, iza ruku gola ramena, a onda se pomaljala njegova glava...

Skočio, preletio brijeg i sav usopljen ispao na cestu.

Tu ga je dočekao otac:

- Kamo se žuriš. Tito? - upita ga.

A Tito je rekao jureći mimo njega:

- Dolazi iz mora...

- Tko? Bog s tobom, nikoga nema...

Tito ga nije slušao. Svojim dugačkim nogama već je bio uvrh drage.

Kad je Andrija došao kući, povukla ga je Lucija za rukav mignuvši mu da pođe za njom. Očevidno imala mu je kazati nešto važno.

- Gdje je Tito? - tiho ju je upitao Andrija, a Lucija je isto tako tiho odgovorila:

- Zavukao se u svoju sobu, a ja se već nijesam usudila da pogledam što radi... Slušaj, Andrija moj - počela je drugim glasom - sad ti je meni jadnoj sve jasno... Sjedila sam na klupi pred kućom, a on je došao sav usopljen i sjeo do mene ne progovorivši po navadi ni riječi. Najednom se ulovio obadvjema rukama moga ramena i pritisnuo uza me, a tijelo mu je drhtalo kao šiba. »Dolazi... dolazi...«, šaptao je, a u meni je od straha nestajalo života: lice otegnuto, izbuljene okrugle oči, otvorena usta... pomisli, Andrija! »Tko dolazi, sinko? Ta nema nikoga.« »Vidiš li«, pokazao je na cestu, a ono se micala putem nečija sjena s ceste. »Ono je sjena, Tito, osvijesti se, za ime božje!« »Ono je Jovan Dulapić«, rekao je jednako drščući.

- Dulapić - iznenadio se Andrija. - To je onaj seljak što ga je on predložio da se objesi.

- Je li da se tako zvao? Eto, sad znamo tko ga progoni.

Andrija je zamišljeno kimao glavom, a onda je progovorio:

- Može biti... svega se događalo... Ali ja držim da je u njega premekano srce, pa nije mogao da podnese što je na njegov prijedlog obješen čovjek. A što je on kriv? Je li i sam onda pisao: »Zakon ga je objesio a ne ja«?

- Da ti to njemu rečeš? - zamišljeno je rekla Lucija.

- Dašto da bih mu rekao da se s njim dade govoriti. Ta jesi li vidjela kako je postupao jutros s tobom?

Lucija je uzdahnula:

- Ah, istina, Andrija moj: Kad je bodar, ne da ni spomenuti svoju bolest, a još manje kad ono sav klone pa ga je milosrđe pogledati.

Dugo su sjedili šuteći; obadvoje je razmišljalo o teškom pitanju što je u ovom slučaju najbolje raditi.

- Andrija - rekla je napokon Lucija osobito čvrstim, sigurnim glasom: - Ti misli što hoćeš, ali meni nećeš izbiti iz glave da Tito toga pokojnika zaista vidi... On Tita progoni... Pričinjati bi mu se moglo nekoliko dana pa bi se opet smirio. Ali ovo traje mjesec! Tito njega vidi, pokojni se digao na nj i ne da mu mira. Hajde da mi pokušamo smiriti pokojnoga, Andrija; srce mi kaže da će to pomoći, vidjet ćeš, sigurno će pomoći. Platimo za nj vječne mise. Sto forinta to stoji, a što je to? Neka ode sav naš imutak, samo da nas milostivi bog usliša pa njemu pomogne.

- Dala bi se i ta stotina - govorio je otežući Andrija - kad bi čovjek znao da će pomoći. Ali ako ne pomogne?

- Pomoći će, Andrija, vjeruj da će pomoći. Sveta je misa veliki zagovor kod gospodina boga. On će oprostiti pokojnomu grijehu, pa će se smiriti na onom svijetu. Kako sam sigurna za to, Andrija moj!

- Pričekaj još koji dan - nevoljko je rekao Andrija.

- Nemojmo dugo čekati, Andrija. Što damo, treba da od srca damo, pa ne otežimo s time - govorila je ustajući za Andrijom kojemu se njezin prijedlog nije sviđao, ali nije smio ni da ga pobija.

Sutra dan iza objeda sjedila je u sobi sama Lucija zabavljena nekim krpanjem. Tito je bio dolje u svojoj sobi; vani je romonila tiha, topla kiša, kakva se spušta prvih ljetnih dana. U kući je vladala tišina, čulo se iz kuhinje kako mala Marica zapljuskava vodom perući suđe.

Najednom se Luciji učinilo da se stubama netko tiho uspinje. Prestala je raditi i napela sluh.

- Kao da su Titovi koraci...

A u isti čas jurnula joj je dušom svijetla misao:

- Ne bi li dobri bog dao da dođe na razgovor da mi se istuži...

I već je htjela da mu pođe u susret, ali onda se predomislila: čudak je, mogla bi pokvariti sve time ako mu se prije reda pokaže.

Časak je vladala nijema tišina, onda se iz kuhinje čulo prigušeno i naporno gibanje, a napokon je djevojčica glasnom krikom zvala gospodaricu.

Lucija je izletjela iz sobe i ostala zapanjena na vratima: Tito je nasrnuo na djevojčicu i otimao se s njom držeći je čvrsto jednom rukom u svom naručaju.

- Što radiš, Tito? - rekla je dršćući pred tim prizorom.

Tito je pustio djevojčicu i bacio bijesan pogled na mater:

- I tu moraš biti... Povlačiš se svuda kao mačka... Stara nesrećo! - govorio je muklo silazeći niza stube.

- Što se ovo događa? - pitala se u sebi Lucija skupivši prste obiju ruku na čelu... Pamet joj je stajala zapanjena pred događajem što kanda ga nije mogla shvatiti. Pogledala je djevojčicu, sitno, suhonjasto dijete malenih, uskih udova, i prenula se:

- Što si se uskričala? - prigovorila joj je protiv uvjerenja. - Gospodin se s tobom šali.

Djevojčica je bez riječi nastavila svoj posao: bilo je očito da je razumjela Titov nasrtaj.

- Neću ovoga kazati Andriji - zaključila je u sebi Lucija.

Ali djevojčica je još isti dan pobjegla k majci.

- Što mi tajiš - rekao je treći dan iza toga Andrija Luciji. - Sve se čuje...

- A što ću da ti govorim? - uzdahnula je Lucija. - Dosta ti je ove naše nesreće, pa nijesam htjela da te još tim žalostim.

- Kako je to bilo? - upitao je Andrija; a kad mu je Lucija potanko ispriopovijedala događaj, umuknuo je i rekao teškim glasom u kojem ječi izgubljena nada:

- I ja sam tebi tajio... a što koristi da tajimo jedno pred drugim? Teška je to nesreća i sramota... Pripovijedaju seljakinje da pred njima na cesti radi svašta... ništa lijepo... A dokle će to ovako? - upitao je zureći kroz otvoren prozor u more.

- Ah, dokle, Andrija, dokle? I ja to pitam i griješim pitajući gospodina boga zašto je on nas ovako kaznio jedinim djetetom u kojem je bila naša nada, naša sreća i sve naše.

- Naš život - muklo je dodao Andrija.

- Naš život, dašto, i naš život - prihvati odmah Lucija. - Koliko smo dali i htjeli dati da mu pribavimo ugodan život...

A onda je najednom dignula glavu i rekla Andriji:

- Zašto me ne poslušaj, Andrija, pa ne platiš tih 100 for. za vječne mise? Meni sve srce sluti da bi to pomoglo...

Andrija je zavrteo glavom:

- Barem toj njegovoj sramoti nije kriv pokojni.

- A, jest, Andrija, jest. Osvećuje mu se, napastuje ga i navodi ga na svako zlo. Znaš li ti kako je naš Tito iz najmlađih dana bio dobar? Razgovarao se rado s djevojkama, ali nikada nijesmo o njem ni čuli a kamoli doživjeli što sramotno i nedopušteno. Kad je on bio u mladosti takav, kako da se sad sam od sebe promijeni gdje je učen i u godinama gotova čovjeka? Sve su to čini pokojnoga Dulapića - zaključila je s uvjerenjem.

Ali prošla su opet i dva tjedna, a Andrija nije dao novaca za vječne mise.

Nakon dva tjedna pozvao je jednom Luciju u sobu i dao joj jedan od dvaju papira što ih je imao u ruci.

- Evo ti sto forinti, pođi k župniku i upiši vječne mise za pokojnog Dulapića.

- Kako si se to ti najednom predomislio? - iznenadila se Lucija.

Andrija je sjeo, podbočio obadvjema rukama glavu i šutio.

- Znaš li, Lucijo, što se dogodilo? Taj Dulapić bio je obješen prav. Drugi su ubili čovjeka poradi kojega je on bio obješen.

- Što govoriš, Andrija? - stajala je pred njim otvorenih usta utisnuvši prste objiju ruku u obraze.

- Razumiješ li sad što progoni Tita? Evo ti i druge stotine. Umoli župnika da se popita za obitelj pokojnoga Dulapića pa neka im pošalje. I poslije ćemo ih pomagati da ublažimo njihovu nesreću i gnjev.

Lucija je uzela sporim kretom ruke i drugi omot.

- Ah, kako ću ja to župniku priznati?

- Ništa ne trebaš da priznaješ, Lucijo. Sav grad o tom govori, svi znadu... Samo smo mi doznali posljednji.

- Koliki grijeh, kolika sramota! - tukla se Lucija rukom u prsi.

Andrija je šutio. U njegovoj duši skladno su odjekivale Lucijine riječi: - Koliki grijeh, kolika sramota!

Još istoga dana platila je Lucija župniku 100 for. da se na dan smrti pok. Jovana Dulapića služi mrtvačka misa za njegovu dušu.

Malo zatim jedne večeri bio je Tito vedriji. Jeo je doduše kao navadno tek čalabrkajući po hrani, ali pio je mnogo. Razigran vinom zanimalo se dapače opet za ribolov i rekao ocu da će sutra s ribarima u barku. Zatim je pošao u drugu sobu po smotku, a pogledi Lucijinih i Andrijinih očiju odmah su se sreli - veseli, vedri pogledi puni nade:

- Pomozi mu, bože - tiho je rekla Lucija - ovakvoga nijesmo davno vidjeli.

Tito se vratio sa napaljenom smotkom i ispitivao opet o udesu ribara koji su za njegova odsuća pomrli.

Ali doskora ga je svladalo vino. Krv mu je udarila u lice, jezik se zapletao. No ispio je posljednju čašu i zatražio mater da mu još vina donese.

Lucija i Andrija pogledali su se sporazumno, a onda je rekla Lucija:

- Da ti ne naškodi, Tito? Puno si večeras pio, a kasno je doba. Bilo bi bolje da pođeš leći.

Odmah se sav preobrazio. Pogledao je bijesnim pogledom mater i bacio preda nju praznu bocu.

- Žao vam je što vaše vino pijem? Sramite se! Krvopije stare... od poroda me progonite... Gle, ovaj raskliman, izgubljen život, ovo je vaša zasluga...

- Što govoriš, sinko, za ime božje, što govoriš? - tiho je i preplašeno rekla Lucija sklopivši pred ustima ruke kao na molitvu i gledajući Tita poniznim i prosećim očima iz kojih je navirala suza za suzom:

- Kako bismo mi tebi što uskratili, Tito? Što ti na um pada?

- Ja sam ovdje - stao je vikati - gospodar, kao što ste i vi. Razbaštiniti me ne možete, nemate razloga ni prava. Zar me i vi držite ludim? Sami ste stare lude!

- Nijesmo, sinko, ludi, nijesmo - bolno je govorio Andrija. - Ljubimo te, jedino si nam dijete. Evo ti sve. Ako hoćeš, sutra ćemo izručiti u tvoje ruke sve što imamo. Da za koga smo čuvali? Ne žalosti nas. Tvoja sreća - naša sreća, tvoja bol - naša bol, tvoja tuga - naša tuga, tvoj život - naš život.

- Hajde šuti! Samo brbljaš!

- Svaki naš razgovor si ti - nastavio je Andrija tužbu ne prekidajući se - svaka misao ti, svaka želja našega srca ti. Ja ti pogledam mater i čitam joj u očima da misli na te. A to, veli, čita i ona na mojem licu. I to svagda. Koga nam je bog dao na ovom svijetu da ga ljubimo, nego tebe? Učen si čovjek, velik gospodin, sudiš ljudima... pa budi i nama sirotama pravedan...

- Bolan si, ubog, bolan - s plačem je prihvatila Lucija - pa te razdražuje svaka malenkost. Oh, prokleta riječ, oprost mi, bože, kad je preko mojih usana izašla. A nijesam mislila ni na što nego... Ah, kako si ti drukčije dobra srca, kako si od rana djetinjstva mene volio...

- Dosta je toga... Idite spavati! - upao je Tito okrenuvši se k prozoru.

- Zapovijedaš li da ti donesem vina? - plašljivo je upitala Lucija.

Nije htio odgovoriti. Naslonio je čelo na prozor i zagledao se kroz staklo u noć.

- Što da radimo? - pitali su se očima Andrija i Lucija...

- Laku noć, Tito - rekao je onda otac. - Mi ćemo s božjom voljom na počinak. A evo ti ključa od podruma. Na manjem je sudu pipa, a u zagradi su u pijesku boce staroga vina. Uzmi po volji. Ili hoćeš da ti ja donesem?

Tito nije odgovorio niti se maknuo od prozora.

Andrija i Lucija još su neko vrijeme u neizvjesnosti čekali, a onda je Andrija mignuo Luciji, i oni su pošli iz sobe.

- Laku noć! - rekli su mu s vrata.

Ali on im nije odgovorio.

Kad su došli u svoju sobu, Lucija je sjela na škrinju i zalomila rukama:

- Andrija, reci zaboga što će iz ovoga biti?

Andrija je žmirkao nemirno; u crtama smrknutoga lica jasno se vidjela teška uzrujanost njegove duše. Ali Luciji je rekao hineći mir:

- Pio je malo više večeras... Pst! - rekao je onda tiho - čujem ga...

Slušali su neko vrijeme, a onda je rekao skrbno Andrija: - U podrumu je bio po vino...

Tito je sjedio kod stola, bijeli stolnjak bio je isproliven vinom. Zurio je mrtvo preda se u čašu, a kad je htio da pije, opirao se želudac. Najednom je izbuljio u stolnjak okrugle, prestrašene oči s mršavim otegnutim licem: Vidio je kako po stolnjaku vijugajući se puzi jegulja. Posegnuo je za njom naglim kretom ruke i stisnuo šaku kad se dodirnuo njezino-ga sluzavoga tijela, ali u ruci mu je ostao nabor mokroga stolnjaka, a jegulja se ispuzla i pala na pod...

- Je li to bila jegulja? - upitao se. Pomirisao je mokru ruku; ruka mu je doista zaudarala po ribi. Uzeo je svjetiljku i tražio jegulju svuda po sobi. Nigdje joj nije bilo traga.

- Moram njega dozvati - mislio je na oca i udario nekoliko puta palicom o strop... stari kućni način kako se iz prizemlja dojavljivalo u prvi sprat.

Andrija i Lucija sašli su sa strahom k Titu.

- Ti si nas zvao, Tito? - upitao ga je otac.

- Primiriši - pružio mu je Tito dlan: - Po čem zaudara moja ruka?

Andrija je sagnuo glavu dok se nije dirnuo vrškom nosa Titova dlana, i onda povukao nekoliko puta u se isparine iz vlažne ruke da nađe odgovor na Titovo pitanje:

- Ja ne znam - slegao je ramenima dignuvši opet glavu. - Ja bih rekao da zaudara po vinu.

- Ti primiriši - pružio je ruku materi zlovoljno se okrenuvši od oca.

S očevidnom mukom pristupila je Lucija k njemu i mirisala mu dlan kao što i Andrija.

- Ne osjećaš li ribu? - upitao je Tito.

- Doista, ruka ti zaudara po ribi - rekla je Lucija s uvjerenjem.

- Jegulja je tu bila - govorio je kao preko volje Tito.

- Puzila je po stolu, uhvatio sam je, ali se dakako ispuzla i pala na pod: Ded je i vi potražite.

Tražili su, dašto, badava.

- Sad se pokojni pretvorio eto u jegulju - htjela je Lucija tumačiti Andriji kad su opet došli u svoju sobu. Ali Andrija ju je odbio zlovoljno:

- Ah što! Opio se večeras... Pijan je, ta vidjela si da je pijan.

Došlo je ljeto sa svojim dugim vrućim danima, sa svojim nesnosnim toplim i suhim vjetrovima. Tito je skroz klonuo. Kao da nije imao snage ni da nosi svoje dugačko, do kosti omršavjelo tijelo. S otegnutim licem luđaka, s mrtvim očima provodio je život bez volje - život bez života. Noćni kričevi bijahu prestali, bio bi u krevetu budan, ali ležao bi miran buljeći mrtvo u strop polurasvijetljene sobe. Kamo bi ga povel, tu bi sjeo i opet buljio u što god bez ijedne riječi, bez jednoga kreta koji bi odavao samostalnost volje. Tek kad bi

mu silom nuđali jelo, odbijao bi odlučno. Jedini čin njegove vlastite volje bila je šetnja izvan grada cestom otkud bi se spustio k moru, sjeo na grebenastu obalu i opet zurio mrtvo u more dok ne bi došao Andrija da ga povede kući. Ljudi što su mimo njega prolazili barkom, pripovijedahu da, zureći u more, neprestano prebire usnicama kao da nešto šapće i da se u tom šaptanju često sâm sobom nasmije.

Jednom podveče sjedili pred kućom sve troje: Andrija, Lucija i Tito. Bilo je vrlo tiho i toplo ljetno predvečerje, more bez najmanjega nabora i zapljuska. Sjedili su šuteći. Najednom je Tito stao okretati glavu kao da prati neke kretnje u zraku. Ali lice i oči odavahu mu mir, te su i Andrija i Lucija izvjedljivo motrili to trajno kretanje glavom i očima što kada je pratilo bliski let kakve muhe ili leptira.

- A što ti to gledaš, Tito? - upitala ga je napokon Lucija.

- Dulapić... - odgovorio je mrtvim glasom Tito i pokazao rukom na mater: - Eto ga na tvom ramenu.

- Bog budi s tobom! - rekla je Lucija - na mojem ramenu nema ničesa.

Tito nije mario što je govorila. Kretao je opet glavom za nečim, a onda upro oči u očevo koljeno:

- Tebi je stao na koljeno.

Andrija je nehotice mahnuo rukom po koljenu i rekao zlovoljno:

- Nema ničesa. Pričinja ti se. Misli na što drugo pa nećeš vidjeti ništa kao što ne vidimo ni mi.

Kao da ne čuje oca, pratio je opet očima kretnje u zraku, spustio glavu na podbradak, zagledao se u prsi, a onda se oprezno, kao dijete kad hvata leptira, približio dvama prstima tresuće se ruke mjestu u koje je zurio očima i napokon naglo stisnuo prste:

- Evo ga - rekao je zadovoljno.

Lucija se brećnula, a Andrija je gledao mrko preda se.

- Što si to ulovio? - upitala je mati Tita koji je prstima obadviju ruku oponašao kretnje kao da nešto trga.

- Dulapića... Pretvorio se u leptira... Istrgao sam mu evo krila, a sad ću ga zgaziti.

- Pa ga zgazi - ponukala ga je mati s nekom nadom.

Radio je kao da oprezno postavlja nešto pod poplat i onda dugo gazio nogom. Ali jedva što je odmaknuo nogu, digao je glavu kao da opet gleda za letećim leptirom:

- Evo - govorio bi svojim muklim, tihim glasom - čuješ li hrskanje pod nogom kako ga gnjavim? A kad odmaknem nogu... evo ga na! Opet je odletio čitav.

Andrija je sjedio zamišljen i nije više pratio Titovih kretova. Ali Lucija mu je opetovala tiho nekoliko puta:

- Lako može biti, da je vještac pa se sad javlja kao leptir... Ti ni u što ne vjeruješ - prigovorila je onda Andriji kad je on pokazao licem da ne sluša rado to njezino tumačenje.

Nekoliko puta se opetovala ista igra, a kad je onda opet jednom načinio Tito kret kao da je ulovio leptira, rekla mu je mati:

- Pusti, Tito kad ga ne možeš zgnječiti. Možda bi bilo bolje da ga pokušaš utopiti u moru?

Ne odvrativši riječi, ustao je Tito i silazio k moru držeći čvrsto stisnuta tri prsta desne ruke. Lucija je pošla za njim i nastojala da ga stigne.

Andrija je ostao kod stola. Naslonio je glavu o ruku, upro se laktom o stol i gledao mrko zamišljen za ženom i za sinom. Na njegovu licu bili su upisani jaki potezi tuge i izgubljene nade. Očito nije vjerovao u pojavu leptira; bio je uvjeren da je i to priviđenje u bolesti koja je strašnija od svih drugih.

A kad je vidio Tita dolje na žalu, najednom mu je došlo na um kako je ovako jedne ljetne predvečeri sjedio nedaleko od toga mjesta s pokojnim Dabićem i s njegovom gospođom. Tito je eno iza onoga vrta dolazio u barci: svjež, krepak, veseo dječak, što ga je on bio naumio iškolati kroz visoke škole a od česa ga je pokojni kum odgovarao kao da je slutio ovo zlo. - Da sam ga poslušao! - plašljivo se zamislio Andrija i odmah osjetio da će se ta nova misao vraćati u njegovu dušu i htjeti da on jasno samomu sebi odgovori: - Što bi bilo danas da sam onda poslušao Titova kuma?

Dotle je Tito čučnuo na žalu, mati mu nagnula se nada nj. Tako su stajali jedno vrijeme, nešto u moru pokazivali, a onda se Tito naglo uspravio i kretao glavom jednako kao prije kad je pratio očima let priviđenoga leptira.

Vratili su se, a Lucija je kazivala ozbiljno kako se leptir u moru pretvorio u jegulju, a onda ispuzao na ploču, pretvorio se na suhu opet u leptira i odletio u brijeg.

Malo zatim jednoga jutra našli su Tita pod cestom utopljena. Gornja polovica tijela s rukama bila je uronjena u more, lijeva noga nepomično je zapala u procijep dvaju grebena, a desna s poderanom cipelom i nogavicom do koljena bila je izranjena i ostavila jake krvave tragove po grebenu obale. Bilo je očito da se očajno borio proti smrti. Zato su zaključivali da ga je smelo ljetno sunce na je u toj omamljenosti htio da skoči u more za nekom ribom.

1906.

RJEČNIK

akoprem - premda, mada, iako, makar

altrochè (tal.) - i te kako!, dapače!

amice! (lat.) - prijatelju!

askultant (tal. *ascoltante*) - sudski prislušnik (početni stupanj u sudačkoj karijeri)

Banski stol - jedan od najviših sudova u Hrvatskoj (apelacioni, prizivni sud)

briskola (tal.) - vrsta kartaške igre, osobito raširena po našim primorskim krajevima (*briškula*)

duplika (lat.) - odgovor (tuženoga) na repliku (tužiočevu)

filozofska propedeutika (grč.) - u nekađšnjem srednjem školstvu naziv za predmet u kojem su se naučavale osnovne filozofije

gončina - gonič, tjeralac

Gradac - stariji hrvatski naziv za grad Graz u Austriju; prid. *gradački*

grug - gruj, ugor, morska riba zmijolikog oblika

gružnjak - ribarska sprava za lovljenje grugova

igrati - isto što i svirati (prema njem. *spielen*, koje ima oba značenja)

illustrissimus (lat.) - »presvijetli«, nekađšnja titula uglednika

ispuljiti se - pojaviti se, pomoliti se, iskrsnuti

izim - osim

Jena - grad u Njemačkoj s glasovitim sveučilištem

juratuš (lat.) - u našoj starijoj književnosti često umjesto *jurat*, tj. pravnik, jurist

juridički (lat.) - pravni, pravnički

jurist (lat.) - pravnik, student prava

kapral (tal. *caporle*) - kaplar, niži oficirski čin

kisati - »kriviti i mijenjati licem kao što biva kad čeljade hoće da zaplače«

(Akad. rječn.)

križak - vrsta novca, talir (na kojem je bio lik križa), krstaš

lančana (tal. *lanzana*) - konopac za pritezanje jedara

ljutav - ljutnja, srditost

magistrat (lat.) - gradsko poglavarstvo, općinska uprava

magnificus (lat.) - veličanstveni, uzvišeni, sjajni, plemeniti (titula uglednika)

majorenost (lat.) - punoljetnost, odraslost

matrun (tal. *matrone*) - veliki bol, grč u želucu

Miholje, dan sv. Mihaela Arkandela (29. rujna)

mljedan - mršav, suh, slab, nejak

navadno - obično

neduha - teško disanje, sipnja

nostromo (tal.) - vođa palube, glavar mornara na brodu

obataljen - srušen; ožalošćen

obrstar (njem. *Oberst*) - pukovnik

opica (njem. od *Affe*) - majmun

oružnik - žandar, policajac

parona (tal.) - gospođa, gospodarica

poljeće - polugodište, semestar

poškola - dopunsko školovanje, poduka za slabije đake izvan redovitog školskog vremena

povraz - uže, uzica

prćija (grč.) - miraz

preuzvišeni - titula koja se pridaje biskupima

pristav - u starijoj činovničkoj hijerarhiji početni stupanj mladog činovnika

prožgan - lukav, previjan

rubaća - košulja

Schönbrunn (njem.) - carski dvorac i park izvan Beča

spectabilis (lat.) - uvaženi, ugledni, uzorititi (nekada titula »visokoj« gospodi)

stražmeštar - podoficirski čin u austrijskoj vojsci

sviknuti se - svidjeti se

šaranjić - vrsta morske ribe

škver (engl.) - brodogradilište

tingl-tangl (njem.) - naziv za zabavište najniže vrste, loš kabaret ili varijete

turica - smotak, svitak

ubotnica - hobotnica

upoćen - uznojen, znojan

varmedija (mađ.) - županija

Wurstelprater (njem.) - vrsta zabavišta (u kojem nastupa Wurstel, tj. Hanswurst, komično lice u njemačkoj kazališnoj umjetnosti koje odgovara pojmu harlekina u talijanskoj komediji)

zapah - zadah, loš miris, smrad

žmerak - vrsta morske patke, gnjurac